İslam'ın İkinci Mesajı

Mahmut Muhammet Taha

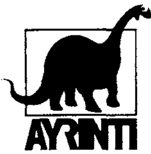
İngilizce'den Çeviren: Haydar Aslan

İDEA AYRINTI

İdeaAyrıntı Dizisi

Ayrıntı Yayınları

Ayrıntı: 588
İdeaAyrıntı Dizisi: 3

İslam'ın İkinci Mesajı
Mahmut Muhammed Taha

Kitabın Orjinal Adı
The Second Message of Islam

İdeaAyrıntı Dizi Editörü ve
Yayıma Hazırlayan
Burhan Sönmez

İngilizce'den Çeviren
Haydar Aslan

Düzelti
Rüya Özkalkan

Kapak Fotoğrafı
Sergio Pitamitz/Stone
Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.:244
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85

Birinci Basım: *2011*
Baskı Adedi: *2000*

ISBN 978-975-539-623-1
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11

www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

İslam'ın İkinci Mesajı

Mahmut Muhammed Taha

İDEAAYRINTI DİZİSİ

KURTULUŞ TEOLOJİSİ
Ed.: Christopher Rowland

KİRLİLİK KAVRAMI VE
ALEVİLİĞİN ASİMİLASYONU
Mevlüt Özben

İSLAM'IN GELECEĞİ
Wilfred S. Blunt

Üstat Mahmut, Omdurman'daki (Sudan) evinde (1982)
(Fotoğraf: Omar Stefanoff)

İnsanlığa!
Müjdeler... ve selamlar.
Müjdeler olsun ki Allah bize hiçbir gözün görmediği,
hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insana nasip olmayan
mükemmel bir entelektüel ve duygusal yaşam bahşediyor.
Doğum şafağı sökerken, doğurmak üzere olan insanlığın
rahminde canlanan İnsan'a selam.

Mahmut Muhammed Taha
Omdurman, Sudan
Ocak, 1967

İçindekiler

Türkçe Baskıya Önsöz

Derler ki, Don Kişot, bu dünyaya layık olmadığı için değil, aksine bu dünya ona layık olmadığı için öldü. Mahmut Muhammed Taha da, bu dünya henüz ona layık olmadığı için son nefesini idam sehpasında verdiğinde huzurluydu, buna kuşku yok. İnsanlığa iletmesi gereken mesajı tamamlamış, görevini hakkıyla yerine getirmişti.

Hayatı, İslam ve sosyalizm kelimeleriyle özetlenebilen Mahmut Taha, hem bir entelektüel hem de barışsever bir dava adamı olarak bir yalnızlığa terk edilmiş gibidir bugün. İslam'ın sadece resmileşmiş ana akımını muhatap alıp, bunun dışındaki yaklaşımları yok sayan gayrientelektüel yaklaşım, ne kadar derin olursa olsun bu tür farklılıkları görmezden gelir ve bu yolla kendi hakikatinin bir yüzünden de kaçmış olur, bilmeden.

Mahmut Taha'nın öne sürdüğü tezler, içinden geldiği dünya açısından sarsıcıdır, ancak onu güçlü kılan şey politik ve toplumsal önermelerinin yanı sıra, bunları geliştirirken ortaya koyduğu yöntemdir.

Mahmut Taha'nın dikkat çeken ilk özelliği, bütün büyük düşünürler gibi, bağlı olduğu geleneğin ezberleriyle ters düşmekten çekinmemesi ise; ikinci özelliği, hemen hemen hiçbir radikal yenilikçide görülmeyen bir derinlikle, geçmişi reddetmek yerine tümüyle sahiplenmesidir. Muhatap aldığı geleneksel yaklaşımlarla kavga etmez, onları aşağılamaz, aksine onları sınırlı görse de, şefkat gösterir. Yeni bir çağın başlaması, eskinin inkârıyla değil, kabulüyle açığa çıkar Mahmut Taha'da, ancak ondan sonra geçmiş aşılır.

Platon'dan Foucault'ya kadar gelen ve kişinin kendi düşüncesini ölümün ve dışlanmanın dehşetli gölgesi altında bile geliştirmesine bağlanan erdem, Mahmut Taha'nın üçüncü özelliğidir. Taha bu erdemi, "garip olma" kavramıyla ifade eder: "Böylesi bir ihyaya çağrıda bulunanlar, kendi halkları arasında garip hale geleceklerdir. Çünkü böylesi bir çağrı, insanların alıştıklarından uzaklaşmasını içerir. Onlar, hakikatin garip kabul edildiği bir halk arasında hakikate bağlı oldukları için gariptirler."

Dördüncü nokta, ne söylendiğinin yanı sıra, esasında nasıl ve hangi yöntemle söylendiğidir. Mahmut Taha, dinsel inancına sahip çıkarken ona yeni bir ruhla yaklaşır. Ali Şeriati ile arasındaki farklardan biri burada yatar. İkisi de benzer ülkülere (vahdet düşüncesi ve sosyalizm) sahiptir. Ali Şeriati, içinde bulunduğu Şia geleneğinin "sınıfsal tercihlerini" sorgulayıp hakka dönüş çağrısı yaparken, Mahmut Taha bununla

yetinemez, çünkü onun içinde yer aldığı Sünni gelenek, çok farklı bir kurumsallaşmaya sahiptir. Fıkıh, içtihat, tevil, bidat gibi kavramların her an her yandan ortaya çıktığı bir iklimde, Mahmut Taha, mevcut duvara çarpıp geri dönen özlemlerini (eşitlik, mutlak özgürlük) sadece birer politik talep olarak sunamazdı. Geleneksel dinî okumaları aşacak ve aynı zamanda ikna edici şekilde dinin "özüne" sadık kalacak bir yönteme ihtiyacı vardı.

İçine doğan bir "ilhamla" geliştirdiği fikirler, İslam'ın İkinci Mesajı'nın sütunlarını oluşturur. Batı'daki modern felsefe tartışmalarından ayrı bir düzlemde, kendisi İslam'ın yapısını parçalara ayırır ve sonra onu yeniden, farklı bir biçimde inşa eder. Geçmiş, ellerine bulaşan kir değil, üzerinde yükseldiği sağlam zemindir onun için. Gerçek bir ütopyacıdır, ama geçmişi hor gören bir fütürist değildir, bu yüzden, en yeni sözün bile aslında eskiden söylenmiş olduğunun farkındadır. Muradı, o kadim sözlerin üzerindeki tozları silkelemek ve ütopyayı, geçmişin "altın çağı" içinden çekip bugünün ışığına çıkarmaktır.

Bu noktada, bir başka özelliği daha belirir ve Mahmut Taha, hayatın ve toplumun değişiminin "sonsuz" olduğunu özellikle vurgulayarak, sınırsız ve soluksuz ilerleme düşüncesini geliştirir. Hayatın canlı dinamiklerini donduran ortodoks anlayışların hatlarını bu eşikte zorlar. Mahmut Taha'ya göre, bu dünya, "nihai" eşitliğin ve kurtuluşun gerçekleşemeyeceği bir dünyadır ama aynı dünya mücadelenin ve doğruluk arayışının sonsuza kadar süreceği bir yerdir de. Bu paradoksal görüntü, belki de varlığın eski çağ filozoflarından beridir temeli addedilen hareket ve değişimin mutlak yanıdır. İyi ile kötünün, ezen ile ezilenin mücadelesi sürgit devam edecektir. Mahmut Taha burada, ahretteki huzurdan söz ederek gözlerini kapamaz, ona göre nihai zafer, insanın gelişme basamaklarını çıkarak sürekli olarak kendini aşmasıdır. Dinsel tasavvurlar da, farkında olmadan, bunukabullenir aslında. Kıyamet alametlerini sayanlar da, kötülüğün azgınlığına karşı Mehdi'nin geleceğine inananlar da nihayetinde o son çizgide, mücadelenin hâlâ devam etmekte olduğu gerçeğini ifade ederler. Geçmişin yitik ülkesi olan asr-ı saadet inancı da bu hakikati barındırır. İnsanlığın artık ulaşılmaz sayılan altın çağı olarak idealleştirilen asr-ı saadet devri, aynı zamanda "ilk fitne"nin de açığa çıktığı dönemdir. Bu şekilde iç kavgaların ve savaşların başlangıcı ile nihai saadetin aynı "varlık ortamı" içinde bulunması, aslında bir paradoksa değil, hayatın diyalektiğine işaret eder. Hareket ve değişimin kaderidir bu, varlığın sonsuz suretlerinden biri...

Hakikatin meşalesini taşıyan her fikir süvarisinin yolu ister istemez yoksulların ve ezilenlerin arasından geçer. Herkesin eşit yaşadığı ve

"birliğe" erdiği bir şafağın izlerini arar. Bunun için bir düzen tarif ederken, İslam'ın özündeki eşitliğin karşılığı olarak sosyalizme gelinmesi bir tesadüf veya keyfi bir tercih değildir.

İslam'ın kendine özgü bir ekonomik sistemi yoktur, sadece birtakım ekonomik kuralları vardır: Zekât, fitre, sadaka... Bu kurallar, köleci sistemde, feodal sistemde ve kapitalist sistemde çok az farklılıklar göstererek devam etmiştir. Bu sistemlerin özüne dair her tartışma ise ortodoks gelenekler arasında hoşnutsuzlukla karşılanmış, buna teşebbüs edenler meşruiyet alanının dışına itilmiştir. Mesela en büyük ekonomik yasak olan "faiz" bile şeri muameleden geçirilerek bugün "kâr payı" haline getirilmiştir.

Mahmut Taha'nın İslam anlayışında, ekonomik kurallara değil, düzenin özüne, sistemin kalbine dair bir tartışma yer alır. Bu yüzden kapitalizmi kesin biçimde aşan bir hülyaya sarılır ve Seyyid Kutub gibi âlimlere sirayet eden Keynesci kapitalizm anlayışına yüz vermeden, mutlak eşitliği vazeder. Onun dilinde toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüğün insanlığın nihai hedefi olması, üzerinde yer aldığı toprakta yarılmalara yol açarken, dinin geleneksel sınıf tercihini kökten değiştirir.

İslam'daki (mülkiyet, miras, evlilik, örtünme gibi) bazı kuralların kemikleşip, asli ilkelerin yerini alması tarihin bir cilvesi değil, geçmişte toplumsal şartların zorunlu bir karşılığıydı Mahmut Taha'ya göre. Dinin ilkeleri mesela iyilik yapmak, hak yememek, öldürmemektir. Ama çoğu zaman kurallar, ilkelerin yerini almıştır. Bu noktada Mahmut Taha, yanlış anlayışların basamağına oturup onlarla tartışmaz, bir üst basamağa geçerek onları aşar.

Onun tevhid anlayışı, geleneksel algıların ötesine geçer, yanlışları ve hatta İslam dışındaki olguları da kapsar. Varlığın başlangıcından bu yana gerçekleşen hemen her şey, insanlığın ve varlığın evrimi içinde saygın bir yere konur. İslam toplumlarına hâkim olan yanlış anlayışlar geçmişin koşulları içinde olağan görülürken, İslam dışındaki diğer inançlar, hatta paganizm (putperestlik) bile meşru ve doğal sayılır. Hepsinin, toplumsal evrim içinde bir anlamı vardır ve bunlar dinsel gelişmenin de bir basamağıdır ona göre. Sonunda öyle bir tevhide ulaşır ki, yeryüzünde hiç kimse onun dışında kalmayacak, herkes hoşgörüyle kutsanacaktır. Ama bunun için, yani bütün insanlığın değişip bütünleşmesi için, dinsel anlayışın da değişmesi gerekir. İslam bu yüzden, bugün yabancı görülen başka bir dile bürünmelidir, der. Eşitlik ve özgürlük ilkeleri, kutsallığın ifadesi hatta onun asli özelliği haline gelir.

Değişime ve evrim süreci içinde gelişmeye inanır (bunun tek istisnası olarak ibadeti görür). Demokrasiye bu yüzden tutkuyla bağlanır. Ona

göre demokrasi, sosyalizmle birlikte, uygarlığın iki kanadından biridir. Toplum tek kanatla uçamaz. "Diktatörlüğün aksine demokrasi yanlış yapma hakkına dayanır," diyebilecek kadar özgüvenle konuşur.

Mahmut Taha, insanın özgürlüğünü ve bireyin kendini gerçekleştirmesini nihai hedef haline getirirken, kapitalist modernitenin ve "reel" sosyalizmin bireyi yok eden kâbusuna karşı uzlaşmaz bir tavır alır. Nihai insanileşmeyi bu varlık âlemi içindeki asli amaç haline getirir ve "insan doğası" ile "fıtrat"ı, bu kavramlara başvurmaya gerek görmeden, aynı potada eritir. Tolstoyvari iflah olmaz bir barışseverlik ve insana sevdalı bir idealistlikle yapar bunu.

Mahmut Taha'nın fikirlerini tartışmak anlamlı ve onu eleştirmek mümkündür. Ama ona yönelik eleştiri, yüzeysellikten bir adım öteye geçmeyi gerektirir. Thomas Kuhn, "Yanlış bir önermenin karşıtı doğru bir önermedir, ama derin bir önermenin karşıtı ancak derin bir önerme olabilir" demişti. Mahmut Taha'nın düşünceleri de, "doğru – yanlış" kutbundan öte, "derinlik" gerektiren yaklaşımlarla ele alınabilir ancak. O, aşmaya çalıştığı geleneksel düşünceye öyle yaklaşmış, eleştirdiklerine sonsuz kıymet vermişti.

Burhan Sönmez
Eylül 2011, İstanbul

Kitabı Arapça'dan İngilizce'ye Çeviren Abdullahi Ahmed An-Naim'in Önsözü

İslam'ın İkinci Mesajı, 18 Ocak 1985'te devrin Sudan Devlet Başkanı Numeyri tarafından idam edilen Sudanlı reformcu merhum Mahmut Muhammed Taha tarafından başlatılan ve yürütülen hareketin ana kitabıdır. Üstat Mahmut benden bu kitabı 1980'de çevirmemi istemesine karşın ilk taslağı ancak Nisan 1982'de tamamlayabildim. Çeviriyi gözden geçirip baskı için son biçimi verme çabalarına, Üstat Mahmut'un Ocak 1985'teki idamı ve aynı yılın nisan ayında Devlet Başkanı Numeyri'nin devrilmesi sonrasında, bıraktığım yerden devam edebildim. Bununla birlikte bu gecikme, Üstat Mahmut'un hayatı ve eserlerinin önemine ilişkin bu giriş yazısında onun ölümüne ve yalnızca Sudan'da değil İslam dünyasının diğer bölgelerindeki gelişmelere ilişkin tavırları ve koşulları yansıtmama da olanak verdi. Üstat Mahmut'un düşüncesi, içinde yaşam sürdüğü, dini ve entelektüel çalışmalarını gerçekleştirdiği Sudan'da başlasa da İslam dünyası genelinde kalıcı ve yayılma eğilimi taşıyan sancılara gebe görünüyor. Hatta sonuçta uluslararası olayların seyrini bile değiştirebilir.

Bu kitabın bıraktığı etkileri ve Üstat Mahmut'un eserlerini ve yaşamının diğer yönlerini aşağıda özetleyeceğiz. İran, Pakistan ve Sudan'da gerçekleşen son olaylar ve Suudi Arabistan ve İslam dünyasının geri kalanına egemen olan aynı derecedeki olumsuz gelenekçi bakışın altındaki baskıcı ve şiddet içeren yorumlara bir alternatif olarak Üstat Mahmut'un insancıl ve özgürlükçü İslam anlayışının önemi anlatılamayacak kadar büyüktür. Üstat Mahmut, İslam'da kadınlara ve gayrimüslimlere yönelik anlamsız sert cezalardan ve ayrımcılıktan daha başka yönler bulunduğu konusunda pek çok Müslümanı iknada başarılı olmuştur. İslam, onun yaşamı ve eserleri ışığında, kendi mensuplarına modern toplumun tamamen ahlaki, entelektüel ve sanatsal hayatiliğini öğütleme ve korumaya yetkin ussal ve dinamik bir dünya görüşü sunabilir.

Üstat Mahmut Muhammed Taha'ya ilişkin kısa bir biyografi ile Sudan'daki toplumsal ve politik reforma ilişkin genel bir tanıtımdan sonra, bu önsöz, *İslam'ın İkinci Mesajı*'nın geniş anlamı üzerinde duracaktır. Yalnızca dünyadaki tüm Müslümanlara onun önemini sunmak için değil, ayrıca ele aldığı ahlaki ve ideolojik sorunlar üzerinde devam edegelen tartışmalardaki önemini göstermek için de gereklidir bu. Ondan

sonra bu devrimci Müslüman ideolojinin geniş ölçekte tamamlanması için imkânları ele almak yararlı olabilir.

Mahmut Taha ve Hareketi

Mahmut Muhammed Taha, 1909 ya da 1911'de[1] Sudan'ın ortasında, Mavi Nil'in doğu yakasındaki küçük bir kent olan Rufah'ta doğmuştur. Annesi 1915 civarında ölmüş, onun ardından babası da çocuklarını geniş ailesinin gözetimine bırakarak 1920'de hayata gözlerini yummuştur. Mahmut, zamanın oldukça rekabetçi eğitim sistemini tamamlayabilen tek çocuktur ailede. 1936'da şimdiki adı Hartum Üniversitesi olan Gordon Memorial College'daki mühendislik bölümünden mezun olmuştur. Sudan demiryollarında kısa bir dönem çalıştıktan sonra istifa etmiş ve 1940'ların başında özel sektörde çalışmaya başlamıştır.

1930'ların sonlarındaki başlangıcından itibaren bağımsızlık yanlısı ulusalcı mücadelenin aktif katılımcısı olan Üstat Mahmut, bu mücadeledeki eğitimli elitlerin performansından tatmin olmamıştır. Onları, yetkinliklerini, ülkedeki geniş popüler desteği bütünüyle yöneten sekter geleneksel dini liderlere teslim etmekle eleştirmiştir. Mevcut siyasi partiler de bir Sudan Cumhuriyeti kurma amacından ve tam bağımsızlığa olan adanmışlıklarından ödün verme ve sömürgeci güçlerin boyunduruğu altına girme eğiliminde görünmeleri sebebiyle kabul edilemez durumdaydı.[2] Üstat Mahmut ve onun eleştirilerini paylaşan diğer entelektüeller, 1945'te Cumhuriyetçi Parti'yi kurdular. Bu örgütlenmenin ilk yayını ve onu takip eden broşür ve el kitapları, o zamanlar henüz tam gelişmemiş olan güçlü bir modernist İslami yönelimi yansıtmıştır.

Partinin sömürgeci otoritelerle doğrudan ve açık yüzleşme politikası, 1946'da Üstat Mahmut ve birkaç arkadaşının yakalanmasına ve sonrasında hapsedilmesine neden olur. Üstat Mahmut sömürgeci hükümete karşı politik eylemlerden kaçınmayı reddedince, bir yıl hapse mahkûm edilir. Cumhuriyetçi Parti önderliğinde büyüyen protestolar karşısında İngiliz genel valisi tarafından "affedilir" ve elli günlük hapisten sonra serbest bırakılır; ne var ki özgürlüğü çok sürmez. Aynı yıl

1. Bu tahmini doğum yılını bizzat Üstat Mahmut'tan işittim. O dönemlerde ülkenin o bölümünde resmi doğum kayıtları tutulmamaktaydı.

2. Sudan 1898'den 1 Ocak 1956'da tam bağımsızlığını elde edene kadar İngiliz-Mısır ortak yönetiminin egemenliği altındadır. Baskın ortak Britanya ile bölgede geleneksel açıdan daha etkili olan zayıf ortak Mısır arasındaki rekabet, yöneten güçler, ortaya çıkan Sudan politik yapısı üzerinde hâkimiyet kurma rekabetinde olduğu için Sudan'ın ulusal bağımsızlık mücadelesine yansımıştır.

tekrar yakalanır, yargılanır ve Rufah olayı olarak bilinen olaydaki rolü nedeniyle iki yıl hüküm giyer. Bu olayın önemini Üstat Mahmut'un düşüncesi ve siyasi eylem metodu bağlamında aktarmak için, onun 1946'daki ikinci mahkûmiyetini ve hapis cezasının arka planını kısaca açıklayacağım.

O yıl Sudan'daki koloni hükümeti, Sudan Ceza Yasası'na, "firavun sünneti" olarak bilinen acılı kadın sünneti (kızların dış cinsel organlarının bütününün alınması) uygulamasını yasaklayan 284 A bendini ekledi. Cumhuriyetçi Parti, bu uygulamaya şiddetle karşı çıkarken, yasal yaptırımların yalnızca etkisiz olması nedeniyle değil, ayrıca fiilen zarar verici olması nedeniyle bu girişime direnç göstermiştir. Organizasyon böylesi derinlere kök salmış göreneklerin yaptırım zoruyla değiştirilemeyeceğini benimsemiştir; aksine ceza tehdidine karşın bu kanunlar toplumsal açıdan halen arzu edilen bu hususu fiilen teşvik etmektedir.[3] Ayrıca koloni yönetiminin kötü niyetli olmasını ve bağımsızlık taleplerine direncin bir şekli olarak Sudan'a karşı olumsuz harici propaganda oluşturma çabasını, onların keyfi ve küstah tavırlarını da eleştirmişlerdir. Çünkü Cumhuriyetçiler, hükümet genel sağlık koşullarını geliştirmek ve Sudanlı kadınların refahını sağlamakla gerçekten ilgiliyse, genel olarak kadın nüfusunu eğitmek için çaba sarf etmelidir, demişlerdir. Bu nedenle, kadın sünneti dahil sağlıksız ve zararlı uygulamalar gönüllü ve ussal biçimde terk edilmelidir.

Bu durum uyarınca ve koloni yönetimine karşı ulusalcı kamuoyunu seferber etmede bu olayı kullanmak için, Cumhuriyetçiler Rufahlı bir kadının kendi kızını yasaklanan sünnete zorlaması nedeniyle cezalandırılmasına direnç göstermişlerdir. Şehrin merkez camisindeki cuma hutbesinde bu mesele üzerine konuşması sonrasında Üstat Mahmut, Mavi Nil genelinde binlerce erkeği o bölgenin yönetsel merkezi olan Hassaheissa'ya götürmüş ve söz konusu suçlanan kadının serbest bırakılmasında başarılı olmuştur. Sonuçta Üstat ve bu küçük başkaldırının diğer önderleri yakalanıp yargılanmış ve hapsedilmişlerdir. Kalkışmanın lideri olarak Üstat Mahmut en ağır cezayı almıştır: İki yıl hapis.

Üstat Mahmut bu ikinci hapishane döneminde ve memleketi Rufah'ta geçirdiği halvet evresinde dikkatini Kuran'ın anlamı ve şeriatın rolüne yönelterek namaz, oruç ve tefekkürde yoğunlaşır. Daha sonra bu çıkarımları İslam'ın "ikinci mesajı" olarak ifade eder.

---

3. Bu eleştiri, cezai yaptırıma karşın firavun sünneti uygulamasının, eğitim ve genel kültürün sosyal yönelimleri değiştirmede başarılı olduğu bölgeler dışında günümüze kadar geldiği gerçeğiyle doğrulanabilir. Dahası, kovuşturma tehdidi, bu uygulamanın gizli yapılmasına ve tıbbi ve psikolojik tehlikelerinin artmasına yol açabilir.

Üstat Mahmut yaşamı boyunca, İslam'ın geleceğiyle ilgili görüşünün, rasyonel seküler düşüncenin sonucu değil Allah vergisi olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte daima semavi vahyin Hz. Muhammed'le sona erdiği görüşünü paylaşarak herhangi bir vahiy almadığını açıkça belirtmiştir. Ancak Kuran Allah kelamı (sözü) olduğu için, insanoğlunun kelama ilişkin aydınlatılmış bir bilgiye ulaşabileceğini ve O'nun (Tanrı'nın, ç.n.) Peygamberine vahyettiği kelamı yoluyla bilgilerini doğrudan Allah'tan öğrenebileceğini belirtmiştir. İnsanın Allah kelamını algılama gücündeki yegâne sınır ve insanın Allah'ın ona öğrettiğini anlamaktaki başarısızlığının tek nedeni, ihlas ve düşünce ürünü olmayan, varlığında biriktirdiği bozukluklardır. Üstat Mahmut, Hz. Muhammed'in tefekkür içeren ibadetleri ve diğer uygulamalarını özenle ve ussal olarak izleyerek insanların duygularını keskinleştirip melekelerini geliştirebileceğini ve böylece Allah'ın Kuran yoluyla öğrettiklerini anlama ve takdire hazır olacaklarını savunur. Bu argümanı destekler şekilde sıkça Allah'ın ihlaslı ve Allah korkusu taşıyan kişiye ilim verdiğini vurgulayan Bakara suresinin 282. ayetini aktarır. Ayrıca bildiğini uygulayan (amel eden) kişiye bilmediği bilginin Allah tarafından bahşedileceğini ifade eden hadisi de aktarır.[4]

Ekim 1951'deki halvet döneminin sonunda Üstat Mahmut sonradan İslam'ın ikinci mesajı olarak ifade ettiği kapsamlı bir düşünceyi ortaya koyar. Dersler, gazete yazıları ve kitaplar yoluyla 1985 Ocak ayındaki ölümüne kadar bunu anlatmaya devam eder. Cumhuriyetçi Parti 1950'lerin başında kelimenin olağan anlamında siyasi bir partiden bir düşüncenin propagandasını yapan bir organizasyona dönüşmüştür. Daha seküler bir politik rol devam ettirmek isteyen organizasyon üyeleri ayrılarak diğer siyasi partilere katılmışlardır. Partide kalanlar için organizasyon, Üstat Mahmut'un rehberliğinde manevi bir muhit haline gelmiştir.

Üstat Mahmut Hartum'da bulunan su ve elektrik şirketindeki kısa bir çalışma dönemi sonrasında 1950'lerin ortalarında bir mühendis olarak kendi işini yürütmeye başladı. 1970'lerin başlarında Numeyri rejimi onun halka açık derslerini yasaklayana kadar mümkün olan her zeminde yazmaya, ders vermeye ve görüşlerini tartışmaya devam etti.[5] Yaşamının geri kalanında kendisini daha sonra artan sayıda kadın üyenin dahil olduğu ve Cumhuriyetçi Kardeşler olarak bilinen organizasyonun

4. Bu elbette İslam geleneği içinde yeni bir durum değildir. Önde gelen birçok sufi (mistik) lider geleneksel şekilci fıkıh âlimleriyle giriştikleri uzun ve genellikle hararetli tartışmalarda bu durumu ortaya koymuşlardır.
5. Üstat Mahmut yasağa karşı çıkmak istemiş ancak hiç kimse ona bir platform vermemiş ya da medyaya ulaşmasına olanak sunmamıştır.

aktivitelerine rehberlikle sınırlandırdı[6]. Organizasyonun hem erkek hem de kadın üyeleri, yetkililer ve güvenlik güçleri tarafından sergilenen yıldırmalara karşın İslam'ın ikinci mesajını yaymaya devam ettiler.

Üstat Mahmut için anlattıklarını uygulamak önemli olduğundan, onun İslam vizyonunun esas yönlerini olabildiğince uygulayan bir topluluk kurmaya çabalar. Sudan toplumu içinde küçük bir topluluk olarak Cumhuriyetçiler, Sudan devletinin yapısı içinde inançlarının tam hedefini yerine getirmede başarılı olamamışlardır, ancak kişisel yaşamlarını yönlendirmeye ve kendi topluluklarını bu inanç uyarınca organize etmeye çaba göstermişlerdir. Topluluk özellikle geniş ölçüde cinsiyet bağlamında bir ayrım yapmadan kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik prensiplerini uygulamada başarılı olmuştur. Kadın üyeler tüm grup aktivitelerine tam olarak katılmışlar ve üniversite kampuslarında, parklarda ve cadde köşelerindeki aktivist gruplara liderlik etmişlerdir. Bu, Sudan toplumuna taban tabana zıt bir uygulamadır. Organizasyonun liderleri 1983 yılının ortalarında bir suçlama olmadan gözaltına alındığında, bunlardan dördünün kadın oluşu hareketin ayırt edici bir niteliğidir.[7]

Grubun, evliliğe ilişkin uygulaması, üyelerin teorilerini egemen toplumsal göreneklerin ışığı altında uygulama kararlılıklarının bir göstergesidir. Şeriatın en sınırlayıcı tarihsel formülasyonlarına boyun eğmenin yanı sıra, kuzey ve orta Sudan'daki evlilik uygulamaları pek çok sınırlayıcı yasal ve toplumsal norma bağlanmaktaydı. Sudan'daki şeri aile mahkemelerince uygulanan Hanefi fıkhı, kocanın karısını tek taraflı olarak boşamasına izin verse de uygulamada bu husus kullanılmamıştır.[8] Dahası Kuran'daki 4. surenin 35. ayetine dayanan aile içi anlaşmazlıkları çözmedeki tahkim prensibi de kullanılmamıştır. Bunun yerine evlilik meseleleri, böylesi hassas ve kişisel sorunları duyarlılıkla ve özel hakemlik tarafsızlığıyla halletmede hiç de uygun olmayan resmi mahkemelere sevk edilmiştir. Erkek egemen ve formaliteci mahkemelerde kadınlar genellikle şikâyetleri için etkin çözümler sağlanmaksızın yaşamlarının en gizli ayrıntılarının herkese ifşa saygısızlığından mustarip olmuşlardır.

---

6. Bir dönem grup, kadınların üyeliklerini yani organizasyonun gerçek doğasını yansıtmak için ismini değiştirmeyi tartışmıştır. Sonunda eski ismin korunmasına karar verilmiştir, çünkü zaten kurulu olup hem erkek hem de kadınlara ait dini entelektüel bir hareket olarak halk tarafından bilinmektedir.
7. Üstat Mahmut'un iki kızı ve bir yeğeni gözaltına alınan dört kadın arasındadır.
8. Sudan'daki Müslümanlar için ailevi ve kişisel hukuk meseleleri 1898-1956 arasındaki İngiliz-Mısır koloni idaresinde bile şeriatla düzenlenmiştir. Bununla birlikte adli idare üzerindeki Osmanlı-Mısır etkisi nedeniyle mahkemelerce uygulanan şeriatın resmi biçimi Hanefi fıkhına göre uygulanmıştır. (bkz. C. D. Farran, *Matrimonial Laws of The Sudan*, [Londra: Butterworth, 1963].)

Üstelik toplumsal düzlemde evlilik törenleri tipik olarak hem mehir ödemesinde hem de pahalı davet ve şölen verme ihtiyacında büyük bir savurganlıkla gerçekleştirilmektedir. Beklendiği gibi bu aşırı harcamalar ailelere ağır yükler getirmiş ve genç çiftlerin evlilik konusunda cesaretlerini kırmıştır. Ayrıca yüksek miktardaki mehirler, evlilik ilişkileri üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

1971'de Cumhuriyetçiler evliliğe ilişkin bu yasal ve toplumsal sorunları çözmede entegre bir plan benimsediler. Tüm Cumhuriyetçi çiftler evliliklerini o zamandan beri bu planla tam bir uyum içinde gerçekleştirmektedir.[9] Yasal bağlamda kocalar karılarını boşama haklarını evlilik akdinde genişletmişlerdir. Daha önce evlenmiş Cumhuriyetçiler mevcut akitlerine benzer bir yaptırım eklemişlerdir. Bağlayıcı tahkim kanunları da evlilik akitlerine eklenmiştir. Bu yolla hem karı hem de koca her iki tarafın hakemlerine bağlı olarak tek taraflı boşanma hakkına sahip olmuşlardır. Eğer taraflardan birisi boşanmada ısrar ederse, erkek veya kadın olsun, bunu gerçekleştirebilir; ancak evliliğin bozulmasının mali ve diğer sonuçları bağlamında hakemlerin hükmüne bağlı kalır. Her bir taraf kendi hakemini tayin hakkına sahip olduğu için kadın bu meseleleri karara bağlayan iki kişilik oturumda eşit olarak temsil edilir.

Başlık parası, şeriat hükmü altında evlilik akdinin geçerliliği için gerekli miktarın en minimum seviyesinde tutulmuştur. Bu formaliteyi yerine getirmek için 1 Sudan poundu ödenmektedir. Zamanla Cumhuriyetçiler, şeri kanun mehir zorunluluğunu kaldıracak şekilde yeniden yapılandırıldığında, bu formaliteden de vazgeçilmesini ümit etmişlerdir. Aynı zamanda nakdi mehrin etkin bir şekilde azaltılması, bir kadını satın almada hiçbir bedelin yeterli olmayacağının ve dolayısıyla evliliğin eşit bir ortaklık olduğunun altı çizilerek düzenlemeye gidilmiştir (bu amaca elbette eğer mehir toptan kaldırılırsa ulaşılacaktır; ancak mevcut koşullarda bu mümkün değildir).

Toplumsal bağlamda Cumhuriyetçiler düğün yemeklerinden ve partilerinden vazgeçmişlerdir. Evlilik akitleri, olağan Sudan misafirperverliğiyle misafirlere hafif içecekler ve hurma sunulan basit bir kutlamayla son bulmaktadır. Gündelik giysileriyle kutlamaya katılan çift, kendi bağımsız yaşam düzeni seçimleriyle karı ve koca olarak sahneyi terk ederler.

Bu yolla Cumhuriyetçiler egemen toplumsal göreneklerin özünü örselemeden şeri sınırlar içinde evlilik uygulamalarında devrim yarat-

9. Bu proje tüm Sudanlı Müslümanlara açık olarak tasarlansa ve Sudan mahkemelerince tanınan şeriata tam olarak uyum arz etse de üyeler dışında çok az kişi Cumhuriyetçilerin modelini izlemiştir.

mışlardır. Yasal ve sosyal normlara duyarlı kalarak teorilerini uygulamadaki adanmışlık, Cumhuriyetçilerin reform yaklaşımını karakterize etmiştir.

Üstat Mahmut'un halka açık konferansları 1973'ten itibaren yasaklanmış ve bağlıları Numeyri idaresinin büyük bir bölümünde güçlüklerle karşılaşmıştır. Eylemleri daima yasalar çerçevesinde olsa da, görüşleri geleneksel ve köktenci dini ve siyasi çevrelerde muhalefet oluşturma eğilimi taşımıştır.[10] Muhalifler bazen Cumhuriyetçilerin etkinliğini sınırlama ya da engel olmada farklı yönetim ve yürütme mekanizmalarını işletme konusunda başarılı olmuşlardır. O zamanlar tümü devlete ait olan medyaya ulaşmaları engellenen Cumhuriyetçiler, kendi yayınlarını hazırlamak ve halka ulaşmak için alışılmışın dışında kanallara başvurmuşlardır. Örneğin durup onların söylediklerini dinlemek isteyenlere hitap için cadde köşeleri ve umuma açık parkları kullanmak durumunda kalmışlardır. Polis sıkça Cumhuriyetçilerin spontane halk buluşmalarını "huzurun ihlali" ve "halkın sükûnetini bozmak" suçlamasıyla engellemiştir.[11] Cumhuriyetçilerin temel yasal haklarının ihlaline karşı protestoları boşunadır. Şiddet, 1983'teki kitlesel tutuklamalar ve 1985'te Üstat Mahmut'un idamıyla doruğa ulaşarak devam eder.

Bu kısıtlamalara karşın Cumhuriyetçiler 1970'lerde ve 1980'lerin başında sabık Devlet Başkanı Numeyri'nin rejimini desteklemişlerdir. Bu destek, rejimin ulusal birlik politikalarını sürdürdüğü ve şeriatı kadınların ve gayrimüslim Sudanlıların aleyhine uygulamadığı sürece devam etmiştir. Cumhuriyetçiler ayrıca Devlet Başkanı Numeyri rejiminin, mevcut tek alternatif olan bağnaz ve "fundamentalist" sivil diktatörlük karşısında daha ehven olduğuna inanmışlardır. 1983 Ağustos'undan itibaren şeriatın başkanlık buyruklarıyla dayatılması ve Müslüman kuzey ile Müslüman olmayan güney arasındaki ulusal birliği zedeleyerek bir bütün olarak ülkede baskıcı ve şiddet içeren politikalara öncülük etmesiyle birlikte Cumhuriyetçiler muhalefetlerini ilan etmiştir. Diğer bir deyişle, karşı çıkışları grubun liderliğinin 1983'te içeri atılmasından ziyade, rejimin doğası ve politikalarındaki değişim tarafından tetiklenmiştir. Üstat Mahmut da daha önce 1977'de haklarında bir dava açıl-

10. "Müslüman köktenci" terimi şu an geniş ölçüde tarihsel İslam şeri kanununun doğrudan uygulanmasını talep edenler için kullanılmaktadır. Buna karşın Cumhuriyetçiler İslam kanununun modern bir versiyonunu geliştirmek için İslam'ın temel kaynaklarına bir dönüşü savunma anlamında köktenci olduklarını iddia ederler.

11. Bir avukat olarak bu suçlamaların yöneltildiği Cumhuriyetçiler için müdafi olarak görev aldım ve davalar genelde beraatle sonuçlandı. Çünkü hiçbir suç işlenmemişti. Öyle görünüyor ki polisin amacı toplantıları dağıtmak ve herhangi ciddi bir suçlama olmaksızın katılanların cesaretini kırmaktı. Çünkü tutuklamayı yapan ve şikâyet formunu dolduran polis genellikle takibatı yapmada başarısız oluyordu. Davalar da bu nedenle düşüyordu.

madığı halde bir aylığına grubun sekiz lideriyle hapsedilmişti. Ayrıca kişisel olarak 1973'ten itibaren kitlesel eylemlerine getirilen tam yasaktan mustarip olmuştur. Grup, sabık başkan Numeyri'nin rejimine muhalefet etmeksizin on yıl süresince kısıtlama ve şiddete göğüs germiştir.

1983'teki engellemenin doğrudan ya da görünür nedeni, Cumhuriyetçilerce yayımlanan bir kitapçıktır. Bu kitapçıkta, cumhuriyetin ilk başkan yardımcısı ve aynı zamanda devlet güvenliğinin başı olan kişinin hataları yani Müslüman köktencilerin Cumhuriyetçilere ve Müslüman olmayan Sudanlılara karşı şiddeti tahrik etmelerini ve dinsel nefreti kışkırtmalarını engellemekte başarısız kalması eleştirilmektedir.[12] Bununla birlikte, sonraki gelişmelerin ışığında, baştaki geniş çaplı tutuklama emri olmasa da, en azından liderlerin tutukluluğunun devam etmesi, diğer bazı etkenlerle gerçekleşmiştir. Tutuklanmalarından birkaç hafta sonra, başkan Numeyri şeriatı uygulamaya koyma niyetini açıklar. Eğer Cumhuriyetçiler serbest kalırsa aktif olarak bu politikayı karşı çıkacakları düşünülmüş olmalıydı, bu politika onların uzun vadeli konumlarına ters düşüyordu; çünkü şeriatın modern uygulamasından önce radikal bir reformdan geçirilmesi gerekiyordu. Devletin politikası Ağustos 1983'te başlayan bir dizi kanunla gerçekleştirildiğinde[13] Cumhuriyetçiler liderleri hâlâ hapisteyken muhalif bir kampanya başlattılar. Başkan Numeyri'nin zorunlu İslamileştirme politikasına karşı çıkmalarına rağmen ya da belki bu karşı çıkış nedeniyle hükümsüz tutuklulukta geçen yaklaşık on dokuz ay sonrasında 19 Aralık 1984'te Cumhuriyetçilerin tamamı serbest bırakıldı[14]. Grubun alıkonmasını protesto eden uluslararası baskıların sonucu olarak[15] ya da Cumhuriyetçileri yeni kanunlar uyarınca yargılanmaya maruz bırakacak kasti eylemlerin tuza-

12. Kitapçık özellikle o dönemde Hartum'da faal olan bir Mısırlı köktencinin eylemlerini zikretmektedir. Şeyh el-Muti adlı bu kişi, kitapçıkta ifade edildiğine göre, 1981'de Kahire'de Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında patlak veren dini şiddeti tahrikten sorumludur.

13. Başkan Numeyri Ağustos ve Eylül 1983'te başkanlık emriyle ilk sekiz "statü"yü yürürlüğe koymuştur. Halk Meclisi kasımda toplanarak sonraki ilk iş gününde başkanın emirlerini onaylamıştır. Başkan, Meclis çalışırken Zekât ve Vergi Kanunu, Sivil Muamelat Kanunu gibi diğer büyük "İslami" kanunları yürürlüğe koymuştur. Mahkemeler yeni kanunları uygulamaya başladığında Cumhuriyetçiler Mart 1984'te bu düzenlemelere karşı ilk kitapçıklarını yayımladılar.

14. Cumhuriyetçi tutukluların büyük bölümüyle bu dönem süresince herhangi bir *yetkili* ya da güvenlik *yetkilisi konuşmamıştır bile. Burada* kişisel deneyimlerimle, 17 Mayıs 1983 ve *19 Aralık 1984 arasında bu tutuksuz* gözaltıların bir kurbanı ve kendisiyle hiçbir konuşma yapılmamış birisi olarak konuşuyorum. Kuzey Hartum'da aynı hapishanede tutulduğumuz için bunun çoğu tutuklunun yaşadığı bir şey olduğunu biliyorum.

15. Tüm Cumhuriyetçi tutuklular, merkezi Londra'da bulunan ve dünya genelinde farklı yerel şubelere sahip olan Uluslararası Af Örgütü tarafından düşünce mahkûmu olarak kabul edilmişlerdir. UCLA Hukuk Fakültesi'nden Prof. William Alford ve Bay Kenneth Brecher gibi bazı arkadaşlar Sudan'daki Cumhuriyetçilerin salıverilmesi umuduyla mektuplaşma kampanyası düzenleyerek, önde gelen kimi kişileri bu olayın içine çekebilmişlerdir.

ğına çekmek için gerçekleştirilen 19 Aralık 1984'teki toplu tahliye, dört hafta sonra Üstat Mahmut'un infazına yol açan talihsiz olaylar dizisinin başlangıcıdır.

Bir Barışseverin Öldürülmesi

Kendisinin ve diğer Cumhuriyetçi liderlerin yalnızca yeni kanunlar uyarınca peşlerine düşmek için salıverildiklerinin bilincinde olan Üstat Mahmut, başkan Numeyri'nin İslamileştirme politikasına karşı yürütülen kampanyanın sorumluluğunu hemen üzerine alır. Serbest kalışlarından sonra bir hafta içinde (25 Aralık 1984) yeni kanunların feshedilmesini isteyen ve İslamileştirme sürecinin ve prensiplerinin tartışılacağı demokratik bir sivil özgürlük garantisi talep eden ilk broşür yayımlandı. Üstat Mahmut'un bu broşür nedeniyle yargılanması ve idamına dair eleştirileri değerlendirmelerinde okurlara yardımcı olmak için söz konusu metnin tam çevirisini veriyoruz:

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla

Ya Bu ya da Tufan!

"Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan sadece haksızlık edenlere erişmekle kalmaz, hepinize erişir. Bilin ki Allah'ın azabı çetindir." (Kuran, Enfal, 8.25)

Biz Cumhuriyetçiler yaşamımızı iki onurlu hedefe yani İslam'ın ve Sudan'ın korunmasına adadık. Bu yüzden İslam'ı modern yaşamın sorunlarını çözmeye yetkin şekilde bilimsel düzeyde tebliğ edegeldik. Ayrıca Allah tarafından bir halka (Sudanlılara) emredilen üstün ahlaki değerleri ve asli etiği korumayı amaçladık. Böylece Allah Sudanlıları, bu din yolu (İslam) dışında ne kurtuluşu ne de kıymeti olmayan modern insanlığın tamamına İslam'ın uygun tebliğcileri kılmıştır.

1983 kanunları (yani Sudan'da şeriat hükümlerini dayatma amacını taşıyan kanunlar) İslam'ı halkımızın aydınlarının ve dünya insanlarının gözünde çarpıtmış ve ülkemizin itibarını düşürmüştür. Bu kanunlar, şeriatı ve bizzat dini ihlal etmektedir. Örneğin, kamu malını çalan kişinin elinin kesilmesine izin verilmektedir, oysa şeriata göre hırsızlığın cezası had değil tazirdir. Bu adil olmayan kanunlar, şeriatın emirleri ve onların mantığının ihlallerinde belirtilen had cezalarına hapis ve para cezasını da eklemiştir. Ayrıca saygı ve sevgiye layık bir halk olsa da bu kanunlarda kılıç ve kırbaç dışında başka bir şey görmeyen bu ülkenin insanlarını aşağılamış ve onlara kötü muamelede bulunmuştur. Dahası sözü edilen cezaların (hudud ve kısas) yürürlüğe girmesi, bireysel eğitim ve sosyal adalette belli bir seviyeyi öngörmektedir, oysa insanlar bunlardan yoksundur.

Bu kanunlar ülkenin bütünlüğünü tehlikeye sokmuş ve Güney'deki problemi (yani ülkenin gayrimüslim güney kısmındaki kargaşa ve iç savaşı) ar-

tıran temel faktörlerden biri olan dini duyarlılığı provoke ederek ülkenin güneyi ve kuzeyindeki halkı bölmüştür. Hıristiyan bir kişinin, şeriatın uygulanışıyla aksi yönde etkilenmeyeceği nafile bir iddiadır. Şeriata uyan bir Müslüman "kılıç ayeti" ve "cihat ayeti" uyarınca (Müslümanları İslamı yaymada silah kullanmaya çağıran, teslim alınan Hıristiyan ve Yahudilerden küçük düşürücü bir verginin alınmasını öngören 9. surenin 5. ve 20. ayetleri) gayrimüslimlerin koruyucusudur. Onların eşit hakları yoktur. Bugün bir vatandaşın yalnızca ibadet özgürlüğünden yararlanması yeterli değildir. Diğer tüm vatandaşlarla tam bir eşitlik içinde haklarına sahip olmalıdır. Güneyli vatandaşların ülkedeki hakları şeriatla değil İslam'da yani Kuran'ın temelindeki vahiy ve sünnet düzeyinde sağlanır. Bu nedenle aşağıdakileri talep ediyoruz.

1. Eylül 1983 kanunları feshedilmelidir; çünkü İslam'ı çarpıtmakta, insanları aşağılamakta ve ulusal bütünlüğü tehlikeye sokmaktadır.
2. Güney'de kan dökülmesi son bulmalı ve askeri bir çözüm yerine (ülkenin güney kısmındaki iç savaşa yönelik) barışçı bir politik çözüm devreye sokulmalıdır.
3. İslam'ın sünnet düzeyinde (temel Kuran) ihyası için bu (Sudanlı) halkın eğitilmesi ve aydınlatılması amacıyla tüm imkânlar sağlanmalıdır. Günümüz koşulları şeriatı değil sünneti gerektirmektedir (bu ayrım kitap genelinde açıklanmaktadır). Peygamber (a.s.) şöyle buyurur: "İslam garip başlamıştır ve başladığı gibi garip olarak dönecektir... Ne mutlu gariplere..." Ashab şöyle dedi: "Ey Allah Resulü, kimdir bu garipler?" Peygamber şöyle yanıt verdi: "Sünnetim terk edildikten sonra onu ihya edenler."

İslam'ın ihyasının bu düzeyi insanlar için gurur ve onur sunacaktır. Ayrıca bu düzeyde kuzeydeki sorunların (yani ülkenin kuzey kısmındaki sosyo-ekonomik ve politik problemler) yanı sıra güneydeki problemler için de sistematik çözüm yer alır. Dini fanatiklik ve ardındaki dini ideoloji, savaş ve kargaşa dışında bu halk için hiçbir şey sunamaz.

İşte gerçek ve dürüst tavsiyemiz. Bunu Noel'de ve Bağımsızlık Günü'nde (25 Aralık ve 1 Ocak- Sudan'ın bağımsızlık günü) sunuyoruz. Umarız Allah kabulünü nasip eder ve ülkeyi kargaşadan kurtarıp bağımsızlığını, birliğini ve güvenliğini korur.

25 Aralık 1984
2 Rebiü'l Sani 1405

Cumhuriyetçiler
OMDURMAN

Cumhuriyetçilerin son zamanlarda toplu olarak serbest bırakılmaları nedeniyle broşüre polisin başlangıçtaki tepkisi belirsizdi. Üstelik broşürün ılımlı dili ve içeriği mevcut kanunlar altında ciddi suçlamalara neden olmamaktaydı. Kimi bölgelerde polis bu broşürü dağıtan birkaç Cumhuriyetçiyi yakalamış ve yasanın 120. maddesi uyarınca ufak bir huzuru bozma suçuyla gözaltına almıştır. Diğer yandan bir olayda polis yetkilileri bir Cumhuriyetçiyi yakalayan bir polis memuruna herhangi bir suç oluşmadığı gerekçesiyle müdahalede bulunmuşlar ve söz konusu kişinin bırakılması talimatı vermişlerdir[16].

Tam bu noktada Ulusal Suçlar Bakanlığı araya girip Hartum, Omdurman ve kuzey Hartum'da savcılara talimat vermiş ve mevcut yapıyı bozma, hükümete yönelik kanunsuz muhalefeti tetikleyip 1983 tarihli ceza yasasının 96, 105 ve 127A maddelerine aykırı olarak halkın huzurunu bozmanın yanı sıra 1973 tarihli devlet güvenlik yasasının 20. maddesi uyarınca yasadışı bir organizasyona üyelik konusunda uyarmış ve davalarda ısrar edilmesini salık vermiştir. Tutuklamalar büyük suçlamalara dönüşmüş, yakın zamanlarda yakalanan on kişi bu yeni suçlar kefaletle salıverilmeye izin vermediği için hapse konmuştur.

2 Ocak 1985 Çarşamba günü Omdurman merkezinde yakalanıp suçlanan dört Cumhuriyetçi 1984 tarihli yargılama yasası uyarınca kurulan özel mahkemelerden birine çıkarılmıştır[17]. Ancak dava, ciddi suçlar cumhurbaşkanının özel onayını gerektirdiği için ertelenmiştir[18]. 5 Ocak Cumartesi günü öğleden sonra Üstat Mahmut Omdurman'daki evinde yakalanmış ve aynı nedenle suçlanmıştır. 7 Ocak Pazartesi sabahı Üstat Mahmut ve dört kişi dava için Cumhurbaşkanının onayı alındıktan sonra özel mahkemede yargılanmak üzere getirilmişlerdir. Burada Cumhurbaşkanının onayında, suçlamalara 458/3 No'lu maddenin ve ceza yasasının eklenmesinin istenmesi ayrıca önem taşır. Bu bölüm, yasal ceza hükmü eksikliğine bakılmaksızın şeriat tarafından öngörülen bir cezanın yani herhangi bir haddin uygulanmasında mah-

---

16. Olayların akışına ilişkin bu araştırma Cumhuriyetçilerin avukatı ve tüm aşamalarda önde gelen bir katılımcı olarak bu davalara kişisel olarak yaklaşımlarıma dayanmaktadır. Bu bağlamda resmi yazışmaları, mahkeme zabıtlarını vs. görme ve bir kısmı meslektaşım ya da Hartum Üniversitesi ve Sudan Polis Akademisi'nden eski öğrencim olan bakanlar, savcılar, yargıçlar ve polis yetkilileriyle konuşma imkânım oldu.
17. 1984 Yargılama Yasası uyarınca kurulan tüm özel mahkemeler gibi bu mahkeme de aynı yasanın gerektirdiği adli büroya atanma için gerekli nitelikleri bir tarafa koyarak, yasanın 32. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı tarafından atanan tek bir yargıç tarafından yönetilmiştir. Üstat Mahmut dahil diğer sanıkların bulunduğu bu özel yargılamayı gerçekleştiren yargıç, üç yıldan daha az pratik yargı deneyimi olan yeni mezun Hassan İbrahim el-Mahalavi'dir.
18. Eski yasanın 131. maddesine denk gelen Ceza Usul Yasası'nın 148. maddesi, anayasanın ve diğer düzenlemelerin belirli bölümleri uyarınca yargılamalar için cumhurbaşkanının özel onayını gerektirmektedir.

kemeye yetki vermektedir. Bu bölüm o vakit halen yürürlükte olan 1973 Anayasası'nın 70. maddesinin hükümlerini ihlal etmektedir.[19] Ancak mahkemenin oluşturulduğu ve yürürlüğe konduğu kanunlara karşı olmaları ve ayrıca davalara bakan yargıçların vasıflarına olan itirazları nedeniyle beş sanığın yargılamayı boykot etmesi sonucunda, ceza yasasının 458/3 maddesindeki suçlamaların mesnetsizliği davanın herhangi bir aşamasında tartışılamamıştır.

Bu süreci boykot kararını bildirirken Üstat Mahmut aşağıdaki tespitte bulunur:

> "Eylül 1983 tarihli sözde İslami kanunların İslam şeriatını ve bizzat İslam'ı ihlal ettiği yönündeki görüşlerimi defalarca beyan ettim. Bu kanunlar İslam şeriatını ve İslam'ı çarpıtmakta ve çirkinleştirmektedir. Üstelik bu kanunlar insanları terörize etmek ve onları boyunduruk altına almak için kullanılıp yürürlüğe konmaktadır. Bu kanunlar ayrıca ülkenin ulusal birliğini (gayrimüslim vatandaşlara yani nüfusun neredeyse üçte birine karşı ayrımda bulunarak) tehlikeye sokmaktadır. Bunlar benim teorik açıdan karşı çıktığım noktalardır.
> Uygulama düzeyinde yargıçlar bu kanunları gerekli teknik niteliklerden yoksun olarak kullanmaktalar. Ayrıca ahlaki açıdan yöneticilerin kontrolüne girme konusunda direnç gösteremediler; yöneticiler, vatandaşların haklarını ihlal, halkı hor görme, İslam'ı çarpıtma, aklı ve entelektüelleri aşağılama ve politik muhalifleri hor görme konusunda yargıçları kullanmaktadır. Tüm bu nedenlerle yargı bağımsızlığına ihanet eden ve kendisinin insanları aşağılama, özgür düşünceyi hor görme ve politik muhalifleri suçlamada bir araç olmasına izin veren herhangi bir mahkemeyle işbirliği yapmak istemiyorum."

Duruşma iki saatten az sürmüştür. İlk gün, yani 7 Ocak Pazartesi günü, duruşmadaki tek tanık olan ve yakalanmalarından sonra sanıkların ifadesini alan polis memuru, savcı ve yargıç tarafından dinlenmiştir. Onun tanıklığı da yaklaşık bir saat sürmüştür. Tanık dava için elde olan yegâne delili, yani Cumhuriyetçiler tarafından 25 Aralık 1984'te yayınlanan broşürü sunmuştur. Sanıklar davayı boykot ettikleri için yargıcın ertesi güne bu yargı kararını onamak dışında yapacak bir şeyi kalmamıştır. 8 Ocak Salı günü yargıç, esas olarak sanıkların ifadelerini alan polis memurunun beyanlarına dayanan yargı kararını okumuştur. Yargıç,

19. Ceza yasasının bu maddesi, bu bölümü daha önce Cumhuriyetçiler tarafından Ocak 1984'teki hukuki davalarında karşı çıkılmıştır. Bu davalar 1983 "İslami" Anayasası tarafından yeniden oluşturulan Üst Mahkeme tarafından iptal edilmiştir. Mahkeme 1983 "İslami" yasasına yapısal karşı çıkışları gerçekleştiren Cumhuriyetçilerin onlara dava açmada yasal duruş vermek için gerekli kişisel ilgiden yoksun olduğu hükmüne varmıştır.

sanıkların geçerli ya da değil İslami açıdan ortodoks olmayan ilginç görüşleri bulunduğu tespitini yapmıştır. Onun İslam anlayışına göre Kuran, sırlarını samimi ve ihlaslı olan kişilere sunar. Bununla birlikte bu yargı kararına göre sanıkların bu sır ve sezgileri umuma taşıması kesinlikle yanlıştır. Çünkü bu eylem fitne çıkarabilir.

Baş sanık Üstat Mahmut'un düşüncesine dair bu tartışmayı takiben -yargıcın irtidat suçlamasını göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır[20] -yargıç, beş sanığı da hükümetin altını oyma, yönetime karşı yasal olmayan muhalefet, halkın huzurunu bozma ve illegal bir organizasyona üyelikle suçlayan yargısını aniden açıklamıştır. Diğer bir deyişle kararın mantığı -bu suç ismen geçmese de- irtidat suçu ile ilişkilidir. Öte yandan fiili suçlar ceza yasasının 96, 105 ve 127A maddeleri ve devlet güvenlik yasasının 20. maddesi ile ortaya konmuştur. Sanıkların fiillerinin onları bu maddeler bağlamında nasıl suçlu kıldığını göstermek için sürece ilişkin herhangi bir teşebbüs bulunmamaktadır.[21] Ceza Yasasının 458/3 No'lu maddesinin ihlali suçlardan biri olarak geçerken yargıç bu maddeden hiç bahsetmemiştir.

Daha sonra yargıç yasanın 96. maddesi uyarınca suçluya ölüm hükmünü okumuş ve eğer tövbe edip görüşlerinden vazgeçerlerse affedilecekleri koşulunu eklemiştir. Bu da açıkça yargıcın sanıkları irtidatla mahkûm etmekte olduğunu göstermektedir. Çünkü İslam şeriatı uyarınca tövbe ve "sapkın" görüşlerden feragat, ölüm cezasının affedilmesi için temeldir. Suçluların hüküm giydiği 96. maddeye ilişkin bu durumda, ölüm cezasının affedilmesi için hiçbir dayanak yoktur.

Söz konusu mahkemenin aksine, yargı kararını onayan temyiz mahkemesi büyük ölçüde ismen belirttiği irtidat suçlamasına dayanmıştır. Temyiz mahkemesi alt mahkemenin hükmünü onamış ve beş suçluyu anayasanın ve ulusal güvenlik yasasının ilgili maddeleri uyarınca irtidat suçlamasıyla ölüme mahkûm etmiştir. Temyiz mahkemesi Üstat Mahmut'un irtidadında ısrar ettiği görüşüyle, tövbe ve görüşlerinden vazgeçme yoluyla ölüm cezasının ertelenmesi fırsatını elinden alma kararı vermiştir. Mahkeme, Üstat Mahmut'un ölüm hükmünün derhal uygulaması kararına varmıştır. Diğer dört suçlunun ise durumlarını tekrar gözden geçirmeleri için bir ay müsaade edilmiştir; onlara, eğer vazgeçerlerse affedilecekleri söylenmiştir.

20. Tarihsel İslam şeriat hukukuna göre bir Müslüman imanını sözle ya da ima yoluyla inkâr ettiğinde irtidat suçu işlenmiş olur. Bu cürüm ölümle cezalandırılır. Eğer irtidat söz konusu ise bunun başka pek çok hukuki sonuçları olur. Bkz. Peters ve Devries, "*Apostasy in Islam*", XVII *Die Welt des Islams* 1 (Leiden: E. J. Brill, 1976-77).

21. Yargının verilen bu ciddi cezaları nasıl destekleyebildiğini ve yukarıda alıntılanan broşür için ölüm cezasını nasıl haklı bulduğunu anlamak güçtür.

Temyiz mahkemesinin kararı, 15 Ocak Salı günü okunmuş ve Cumhurbaşkanı 17 Ocak Perşembe günü onayını beyan edip 18 Ocak Cuma günü Üstat Mahmut'un idamı talimatını vermiştir. Mahkeme gibi Başkan Numeyri de sanığın idam karar ve hükmünü onayladığında ismen suçu açıklamasa da şeriattaki irtidat kavramı üzerinde durmuştur. Diğer dört suçluya ilişkin olarak Başkan, onların tövbe edip fikirlerinden dönmeleri için üç gün süreleri olduğuna, aksi takdirde 20 Ocak Pazar günü idam edeceklerine hükmetmiştir. Cuma sabahı Üstat Mahmut'un idamı sonrasında dört kişi tövbe niyetlerini belirtmiş ve bunun üzerine affedilip 19 Ocak Cumartesi günü serbest bırakılmışlardır.

İdamın arifesinde Omdurman'da gözaltına alınan yaklaşık 400 Cumhuriyetçi erkek ve kadın, organizasyonu feshedip Üstat Mahmut'un görüşlerini yaymaktan vazgeçmeyi kabul ettikten sonra o hafta içinde serbest bırakılmıştır. Ülke genelinde diğer kentlerde gözaltına alınan ve resmi olarak Üstat Mahmut'la aynı cürümle suçlanan Cumhuriyetçiler, benzer bir beyan imzalamaları üzerine bırakılmışlardır. Büyük ihtimalle yetkililer Üstat Mahmut'un hareketin tüm özü ve merkezi olduğunu varsayarak idamı sonrasında hareketin sona ereceğini düşünmüşlerdir.

Başkan Numeyri Cumhuriyetçilere yönelik acımasız kampanyasının tüm su götürür yararından nasiplenecek kadar uzun süre iktidarda kalamamıştır. Üstat Mahmut'u öldürdükten 76 gün sonra, 6 Nisan 1985'te bir halk ayaklanmasını takip eden hükümet darbesi ile indirilmiştir. Düşüncesinin sonucunu göstermenin ötesinde Ocak 1985'teki olayların Üstat Mahmut'un eserlerinin önemini artırıp halka tanıttığına inanıyorum. Ancak Üstat Mahmut'un ana tezini ve onun yaşamı ve ölümü ışığında ortaya çıkan etkilerini ele almadan önce, o cuma sabahındaki bugüne kadar eşi görülmemiş olayları not etmemiz gerekmektedir.

Başkan Numeyri 17 Ocak 1985 Perşembe günü öğleden sonra ulusal radyo ve televizyon aracılığıyla konuşmasını yaparken, başkentteki tüm güvenlik güçleri alarma geçirilir. Polis ve devlet güvenlik güçleri suçlama olmaksızın Cumhuriyetçileri gözaltına almak için devriyedeyken, silahlı güçler, ertesi sabah idamın gerçekleşeceği Kuzey Hartum Merkez Hapishanesi içinde ve civarında güvenliği ele almıştır. Paraşütçüler idam sonrası cesedi kaldırmak için gece boyu bir helikopterin tutulduğu hapishanenin içine konuşlandırılmıştır. Cuma günü tanyeri ağarırken yetkililer o sabah saat 10'da gerçekleşmesi planlanan halka açık idamı izlemek için gelen birkaç bin kişinin kimliklerini kontrol edip yakından gözlemlerken, hapishanenin kurulu olduğu alanda en geniş güvenlik operasyonu gerçekleştirilir.

Üstat Mahmut kırmızı çelikten darağacının merdivenlerinden çıkarılırken, yüzünü örten başlık birkaç dakika için çıkarılır. İdam için başlık tekrar takılmadan önce kalabalığı yüzünde bir tebessümle süzdüğü belirtilmektedir[22]. Asılarak gerçekleştirilen idam sonrasında bedeni indirilmiş, bir sedyeye konmuş ve üzeri eski bir battaniyeyle örtülmüştür. Daha sonra bilinmeyen bir yere havalanacak olan helikoptere alınmıştır. Sonrasında bedeninin batı Omdurman çölünde bir yerlerde derin olmayan bir çukura gömüldüğü kaydedilmiştir. Şimdilerde bu tuhaf operasyonu gerçekleştiren kişilerin bile o gün cesedin bırakıldığı noktayı hatırlayıp hatırlayamadıklarına dair kuşkular vardır.[23]

Numeyri'nin tard edilip Ekim 1985'te yeni bir geçici hükümetin görevi devralmasından sonra Üstat Mahmut'un büyük kızı Esma ve Ocak 1985'teki davada onunla mahkûm olan bir Cumhuriyetçi tarafından dava açılmıştır. Davacılar Sudan Anayasa Mahkemesine dilekçe vererek, mahkûmiyetin kaldırılmasını istemiş ve bu davadaki sayısız yapısal usul yanlışlarına itiraz etmişlerdir. Geçici hükümetin başsavcısı Ocak 1985 davasının tamamen yasadışı olduğu ve mevcut yönetimin başsavcısı olarak bu davayı savunmada söyleyecek hiçbir şeyi olmadığını Anayasa Mahkemesi'ne sözlü olarak bildirmiştir.[24] Ancak Anayasa Mahkemesi dilekçe için ayrıntılı bir yazılı yanıt istenmiştir. Her iki tarafın mevcut tüm delilleri ve tanıklıklarıyla üst mahkeme davada yapılan suçlamaların ve Üstat Mahmut'un idamının anlamsız ve gereksiz olduğuna hükmetmiştir. 18 Kasım 1986'da gerçekleştirilen uzunca yargılama boyunca üst mahkeme, bizzat 1983 "İslami" kanunlarının ve temelde yapısal koruma kanunlarının açık ihlalleri dahil tüm sürecin sayısız yanlışlığını ayrıntısıyla ele almıştır.

Sonuç olarak Başkan Numeyri'nin bu yalnız ve silahsız barışsevere yönelik tuhaf korkusundan söz etmek gerekir. Dava ve yargı koşulları, hükümet politikasına ilişkin tek sayfalık ılımlı bir dille yapılan bir eleştirinin yayımlamasına yönelik orantısız şiddet, Üstat Mahmut'u öldürmeye yönelik bir komplonun ya da önceden hazırlanmış planın varlığını akla getirmektedir[25]. Bu teori, Başkan Numeyri'yle 5 Ocak

22. Bu ölüm hükmü o zamanki Amerikan, İngiliz ve kimi Fransız gazeteleri ve dergileri dahil pek çok yabancı gazetede haber olmuştur. Örneğin bkz. *New York Times*, 19 Ocak 1985, s. 2.
23. Üstat Mahmut'un 1948-51 arasındaki halveti esnasında yazılı kimi önermeler bırakması ilgi çekicidir. Bunlara göre, eğer ölürse olağan cenaze merasimleri olmadan ve belirsiz bir kabre o an giyiyor olduğu elbiselerle gömülmesini istemiştir.
24. *El Eyyam* gazetesi, 18 Nisan 1986. Sudan, Nisan 1985 ve Nisan 1986 arasında geçici bir hükümet tarafından yönetilmiştir. Seçilen yeni hükümet Mayıs 1986'da görevi devralmıştır.
25. Yukarıda broşürün tam metni verilmiştir. Modern bir hukuk devletinin lideri ile bağımsız yargı arasında bir komplo kurularak yargı süreciyle bir kişinin öldürülmesini tasavvur etmek güçtür. Ancak Sudan Ocak 1985'te modern bir hukuk devleti değildi ve yargı 1970'lerin so-

1985'te Üstat Mahmut'un tutuklanması öncesinde üst yargı ve hukuk danışmanları arasındaki yazışmaların dilinde destek bulmaktadır[26]

Buna mukabil Üstat Mahmut'un yazgısını kabul edişinde önemli bir kolaylık ve rahatlık söz konusudur. Olayın bu yönü daha önemlidir; çünkü Üstat Mahmut'un dini düşüncesini ve ana ilkelerinden biri olan Allah'ın iradesine mutlak teslimiyet öğretisini nihai olarak sınamaktadır. Üstat Mahmut yaşamı boyunca Allah'ın takdirine teslimiyetin İslam'ın özü olduğunu anlatmış, özel ve genel yaşamının her yönünde bu teslimiyete ulaşmaya çaba göstermiştir[27].

Takipçilerine, olayların görünür faktörü ya da nedeni ardında asıl faili yani Allah'ı görmeyi anlatmıştır. Üstat Mahmut bu şekilde yazgısını kabul ederek, inanç ve eylemin tek ve sürekli biçimde bir insanın yaşamında birleşebileceğini göstermiştir, hatta nihai ölüm sınavında bile. Birçok Sudanlıya göre ve belki de nihayetinde onun yaşamı ve eserleri tam olarak takdir edildiğinde dünya geneli açısından, o meş'um cuma sabahında gerçekleşen olaylar bu adamın olağanüstü ahlaki duruşunun en veciz ifadesidir.

İkinci Mesajın Ana Söylemleri

Üstat Mahmut'un eserini doğru bağlamda ele alabilmek için, İslam tarihine aşina olmayan okuyuculara yönelik olarak İslam tarihinin ana özellikleri burada kısaca sunulabilir. Hz. Muhammed, Batı Arabistan'daki Mekke kentinde MS 571'de doğmuştur. 40 yaşına geldiğinde ona vahiy, yani Müslümanlar tarafından Allah'ın nihai kelamı olduğuna inanılan Kuran indirilmeye başlar. Peygamber kendi kabilesi Kureyş'e

nından bu yana özellikle 1983 ve 1984 Anayasası ile bağımsızlığını tamamen yitirmişti. Bu iki anayasa bağlamında yüksek yargının da başı olan Cumhurbaşkanı, aynı yasalar uyarınca gerekli niteliklere bakılmaksızın yargıya istediği kişiyi atama yetkisine sahiptir. Başkan aslında Üstat Mahmut'u "yargılayan" Hassan İbrahim elMahalevi de dahil birkaç yargıcı ve hükmü onayıp uygulayan temyiz mahkemesini dikkatle seçip görevlendirmiştir. Bu hükmü tam bir yanlışlıklar yumağına çeviren sayısız prosedür ve yapısal yanlışlık yazar tarafından "İslam İrtidat Kanunu ve Modern Uygulaması: Sudan'dan bir Örnek" başlığını taşıyan bir makalede ele alınmıştır; 16 *Religion* 197 (1986)

26. Cumhuriyetçilerle hiçbir yakınlığı bulunmayan ve Hartum'da hayli meşhur bir avukat olan Abdulvahab *Muhammed Abdulvahab bu* mektupları ortaya çıkarmıştır. 22 Mayıs 1985 tarihli *El Eyyam Gazetesi bu mektuplardan birini* yayımlamış ve Avukat Abdulvahab'ın sabık Devlet Başkanı Numeyri'yi ve bazı işbirlikçilerini Üstat Mahmut'u öldürme komploları nedeniyle dava edeceğini aktarmıştır. Ancak Cumhuriyetçiler bu davaya karşı çıkmışlar ve bu fikir diğer olayların gölgesinde kalmıştır. Bu dava asla gerçekleştirilmese de konu yukarıda değinilen anayasal davada ortaya konmuştur.

27. Burada Üstat'ın 17 yıl boyunca yakınında olan birisi olarak kişisel deneyimimle konuşuyorum. Arapça'daki İslam sözcüğü teslimiyet anlamına gelir ve teslimiyet teması Kuran ve hadislerde gerçek ihlasın kanıtı olarak yinelenir.

ve o dönemde başat bir dini ve ticari merkez olan Mekke'yi ziyaret eden diğer Araplara 13 yıl boyunca İslam'ı anlatır. Sonra Kureyş'in gitgide artan düşmanlığı, Peygamber'i öldürme entrikalarıyla had safhaya ulaşınca, Hz. Muhammed ve ashabı 622 yılında diğer bir Batı Arabistan kenti olan Medine'ye hicret ederler. Kuran, Peygamber'in 632 yılında vefatına değin 13 yıl Mekke'de ve 10 yıl Medine'de olmak üzere toplam 23 yıl vahyedilir. Bu dönem esnasında Peygamber, büyüyen Müslüman topluluğun somut gereksinimlerine yanıt olarak Kuran'ı açıklamaya ve uygulamaya devam etmiştir. Peygamberin bu dönem süresince söylediğine ve yaptığına inanılan şeyler, daha sonra İslam'ın ikinci kaynağı olan "sünnet" olarak adlandırılmıştır.[28]

İlk İslam devleti, Mekke'den göç eden muhacirler ve Medine'deki destekçileri olan ensarın ittifakıyla, bölgedeki Hıristiyan ve Yahudi kabileleriyle birlikte Medine'de kurulmuştur. Bu başlangıç dönemi süresince "ehli kitap" olarak bilinen Hıristiyan ve Yahudiler, hoşgörüyle ve Müslümanlarla olan ilişkileri bağlamında yapılan düzenlemede eşit ortaklar olarak, saygıyla muamele görmüşlerdir[29]. Peygamber'i topluluğun yöneticisi olarak benimsemeleri koşuluyla can ve mallarının korunması sağlanmış ve dinlerinin gereklerini yerine getirmelerine izin verilmiştir. İslam tarihi kayıtlarına göre Yahudiler bu statüyü ihlal edince Peygamber onları cezalandırmış ve haklarını kısıtlamıştır[30]. Büyüyen İslam toplumu ve İslam devletinin sonuçtaki gücü, 632 yılında vefatından önce Arabistan'ın büyük bir bölümünde durdurulamayan ve gelişen yönetimiyle Peygamber'in Mekke'ye tekrar dönmesine olanak vermiştir.

Peygamberin vefatını takiben önde gelen sahabesi Ebubekir, güçlükle de olsa onun halifesi seçilmiştir. Hazreti Peygamber'in halifesi olarak İslam devletinin başına kimi geçeceği konusundaki farklılıklar sonraki yirmi otuz yıl içinde çekişmelere ve iç savaşa neden olmuş ve günümüze kadar Müslümanları bölmeye devam etmiştir. Modern İran'da ve İslam dünyasının diğer bölgelerinde bulunan Şia mezhebinin kökenleri, Peygamber'in kuzeni ve damadı olan Hz. Ali'yi Müslümanların önderi olarak desteklemelerine dayanır (Şia Arapça taraftar demektir, ç.n.). Kuran, Peygamber'in üçüncü halifesi olan Hz. Osman döneminde yazı-

28. Bu kitapta açıklanacağı gibi Üstat Mahmut, bir düzeyi geniş ölçekte toplum tarafından uygulandığı şekliyle şeriatı, diğer düzeyi ise Peygamber'in kendi üstün amel standartlarını ifade eden iki sünnet düzeyi arasında bir ayrıma gider.
29. Bu anlaşmanın bir çevirisi için bkz. M. Watt, *Islamic Political Thought* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1968), s. 130-134.
30. Bu statü örnek olarak aşağıdaki eserlerde ele alınmıştır: B. Lewis, *The Arabs in History* (New York: Harper and Row, 1960), s. 40; ve F. Gabrielli, *Muhammad and the Conquest of Islam*, Çeviren: V Luling ve R. Linell (New York: World University Library, McGraw Hill Co.,1968), s. 64-80

ya geçirilmesine karşın, İslam'ın ikinci kaynağı olan sünnet Hicri 2. ve 3. yüzyıla kadar yazıya geçirilmemiştir. İlk birkaç nesil boyunca Müslümanlar, sahabenin ve onların ardılı olan tabiin'in ahlaki ve dinsel otoritelerini, Peygamber'in hadislerinden aldıkları düşünülen bilgiyle kabul etmişlerdir. Hadislerin yazıya geçirilmesi ve temel kaynaklardan genel prensiplerin ve spesifik kuralların elde edilmesi için fıkıh usulünün gelişimiyle, şeriatın genel prensipleri ve ayrıntılı kurallarının ifadesinin sistematik olarak düzenlenmesi için zemin oluşmuştur. Başat ehli sünnet mezhepleri, Hicri 2. ve 3. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Son bağımsız mezhebin kurucusu olarak tanınan El Taberi miladi 923'te vefat etmiştir.

Böylece şeriat olarak bilinmeye başlanan kanun, fakihlerin, İslam'ın temel kaynakları olan Kuran ve sünneti 8. ve 9. yüzyıllardaki yorumlamasıyla oluşmuştur. 10. yüzyıldan günümüze kadar İslam fakihleri kendilerini daha önceki âlimlerin eserlerinin tahlili ve tafsiliyle sınırlamışlardır. MS 1328'de vefat eden İbn Teymiye gibi ara reformcular ve son yüzyıldaki Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani gibi modern reformcular bile kurulu ameli mezheplerce ortaya konan ana prensipleri kabul etmişler ve önceki fakihlerce belirlenen makul reform süreçleriyle uyum içinde olmuşlardır.

Bu kitabın konusu olan teolojik tartışmalara girmeksizin, Üstat Mahmut'un İslam kanununun evrimiyle ilgili ana tezi şu şekildedir: Müslümanların inanışına göre, son ve evrensel din olan İslam ilkin Peygamber'in ırk, cinsiyet ve sosyal köken bağlamında ayrım yapmaksızın tüm erkek ve kadınlar arasında eşitlik ve bireysel sorumluluğu öğütlediği Mekke'de hoşgörü ve eşitlik bağlamında sunulmuştur. Bu mesajın pratikte reddedilmesi, Peygamber'in ve ashabının baskı görüp Medine'ye hicrete zorlanması sonucu, mesajın bazı yönleri bu dönemin sosyoekonomik ve politik gerçeklerine göre değişmiştir. Medine'ye hicret yalnızca taktik bir adım olmayıp ayrıca mesajın içeriğinde de bir değişimin altını çizmiştir. Fark, Mekke dönemi ile Medine'ye hicretten sonraki Kuran ve sünnetin yakından incelenip karşılaştırılmasında açıkça görülür. Her iki dönemdeki ayetler İslam'ın temel kaynakları olan Kuran ve sünnette içerilir: Fark, hitap edilen dinleyicilerin düzeyi ve ayetlerin düzenleyeceği varsayılan belirli sınıf ve toplumdadır.

Müslümanların günümüzde bildiği tarihsel İslam şeriat kanunu, ikinci aşamaya ait ayetlere dayanır. Medine döneminde Allah, Kuran aracılığıyla ve Peygamber'in sünneti yoluyla, gelişim aşamasındaki toplumun fiili ve potansiyel gereksinimlerine karşılık vermektedir. Bu noktada vahyin önceki seviyesinin kimi yönleri ahlaki, ikna edici düzeyde işlevsel kalsa da yasa bakımından neshe (yürürlükten kalkma) tabi ol-

muştur. Bu kadarı, çoğu Müslüman tarafından kolayca kabul edilmektedir, her ne kadar Üstat Mahmut'un gelişmeleri ele alırken kullandığı samimi dile karşı çıksalar da. Bununla birlikte onun düşüncesinde devrim niteliğinde olan durum, neshin aslında nihai ve kati bir fesih olmayıp bir erteleme olduğu düşüncesidir. Bu temel öncül kabul edildiğinde, yeni ve bütünsel bir İslam fıkhı dönemi açılabilir; cinsiyet, din ya da inanca bakılmaksızın tüm insanlar için tam bir özgürlük ve eşitliğe olanak veren bir çağ başlayabilir. Şimdi olduğu gibi tarihte de İslam şeriatı aslında cinsiyet ve din bağlamında ayrımda bulunmaktadır.

Kişisel statüye ilişkin tarihi şeriat kuralları altında örneğin bir kişi dört kadına kadar eş edinebilme ve onlardan herhangi birini istediğinde boşayabilme hakkına sahiptir. Bu kişinin herhangi bir prosedüre, hatta gerekçelerini açıklamaya ihtiyacı yoktur. Buna karşın bir kadın ancak oldukça katı ve sınırlı gerekçelere bağlı olarak sadece yargı hükmüyle boşanma hakkı elde edebilir. Dahası, şeri kanun altında kadınlar belli bazı devlet işlerinde bulunmaktan ve belli bazı yargı muamelelerinde hatta kendi hakları söz konusu olduğunda tanıklık etmede ehliyetsizlik gibi farklı kimi sivil kısıtlamalardan mustariptir.

Tarihsel şeri kanun altında dini ayrım, şeriatın insanları dini inançları bağlamında sınıflandırması gerçeğinden kaynaklanır ve buna göre onlara sivil ve politik hakları paylaştırır[31]. Terazinin bir kefesinde Müslümanlar, şeriat tarafından bir vatandaşa teslim edilen bütün haklar yelpazesine sahip olurlar. Diğer kefede ise bir kâfirin geçici bir ehliyet ya da izin belgesi (aman) dışında hiçbir hakkı bulunmamaktadır. Müslüman olmayan inanç sahiplerine, esasen Hıristiyan ve Yahudilere, can ve mal güvenliğini ve özel bir vergi (cizye) ödenmesi karşılığında kişisel statü bağlamında bir toplumsal otonomi derecesini elde ettikleri bir zımmilik anlaşması önerilebilir. Bir İslam devletinde zımmi statüsüyle "tahammül" (tolere) edilen kişi, ayrıca resmi hizmette bulunma ya da yargı işlerinde tanıklık elde etme hakkıyla ilgili kimi sivil ehliyetsizliklerden mustariptir.

Şeriatın, kadınları ve Müslüman olmayanları, erkek Müslümanlarla eşit tutmadığı tartışma götürmez bir konudur. Modern Müslüman âlimler, böylesi bir ayrımı ilahiyat bağlamında doğrulama arzusunun[32]

31. Bkz. Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam* (Johns Hopkins University Press, 1955), 14 ve 17. bölümler; H. A. R. Gibb ve J. H. Kramers, ed., *Shorter Encyclopedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1953), s. 16-17, 75-76, 91-92, 205-206 ve 542-544.

32. "Mürted" karşılığı "Muslim apologetics" terimi Prof. W.C. Smith tarafından deyimleştirilmiştir (bkz. *Islam in Modern History* adlı eseri: Princeton University Press, 1967). Bu reform çabalarına ilişkin eleştiriler için ayrıca bkz. H.A.R. Gibb, *Modern Trends in Islam* (Chiago University Press, 1947) ve Malcolm Kerr, *Islamic Reform* (University of California Press, 1966).

yanı sıra bazı itiraz edilebilir kuralların şimdilerde yaratıcı yasal muhakeme (içtihat) tekniklerinin ihya edilmesi yoluyla yeniden biçimlendirilebileceğini iddia etmektedirler. Bununla birlikte bu âlimlerden hiçbirisi böylesi bir reformun kadınlara ve Müslüman olmayanlara karşı yapılan tüm ayrımları ortadan kaldırabileceğini iddia etmemektedir; çünkü içtihadın kendisi sınırlamalara sahiptir. Özellikle açık ve belli bir ayetle ya da hadisle tanzim edilen herhangi bir meselede içtihada müsaade edilmemektedir.[33] Bu yüzden açık ve kati bir ayete –ki en açık ayrımcı kuralların bir kısmı Kuran'a ya da sünnete dayanmaktadır– dayanan ayrımcı bir kural, içtihatlar ya da tarihi şeriat içinde bilindik diğer herhangi bir teknik yoluyla reforma açık değildir.

Bu, modern Müslümana gerçek ve ciddi bir ikilem sunar: ya şeriatı, kadın ve erkeklere karşı ayrımcılığı ile uygulamak ya da şeriatı toplum hayatından atmak ve seküler bir devlet kurmayı arzulamak. Her iki seçeneğin de modern İslam dünyasında savunulması imkânsızdır. Ulusal ve uluslararası ilişkilere dair gerçeklikler, ilk seçeneğin yerine getirilişini uygulanamaz kılarken, Müslümanların genel yaşamları yanında özel yaşamlarının her yönünü İslami öğretilerle yerine getirme doğrultusundaki dini buyruk ise ikinci seçeneğe olanak vermemektedir[34]. Üstat Mahmut'a göre bu ikilemden çıkışın tek yolu, İslam şeriatında kadınlara ve gayrimüslimlere karşı tüm ayrımları ortadan kaldırmaya dönük ahlaki ve politik amaca asla ulaşamayacak parça parça reformlarla vakit kaybetmek yerine yeni bir düzleme evrilmedir.

Üstat Mahmut bu kitapta yani *İslam'ın İkinci Mesajı*'nda, tarihsel şeriatın İslam'ın tamamı olmayıp yalnızca beşeri ilerlemenin bir önceki aşamasına uyan İslami kanun düzeyi olduğu tartışmasıyla başlayarak İslam kanununun bazı yönlerini Kuran ve sünnet buyruklarının bir sınıfındaki temellerinden alıp onları Kuran ve sünnetin farklı bir sınıfı üzerine koymayı teklif etmiştir. Yukarıda belirtilen reformun sınırlamaları, bir önceki *metnin canlandırılması*yla giderilir; bu hükümler geçmişte hukuken hiç bağlayıcı hale getirilmedi ama bunlar modern İslam hukukunun temeli olmaktadır. Tarihsel şeriat altında kadınlara ve gayrimüslimlere karşı ayrımın temeli olan açık ve kesin ayet ve hadisler, geçici amaçlarına hizmet ederek neshedilmiştir. Diğer ayet ve hadis metinleri din ya da cinsiyete bakılmaksızın tüm insanlar için eşitliğe ulaşma adına hukuki olarak bağlayıcı kılınmıştır. Bu değişim, sadece ahlaki

33. İçtihat uygulaması için yetki veren sünnet; Peygamber Muaz ibn Cebel'e Yemen'e vali olduğunda öğütledikleri içtihadın Kuran ve sünnette açık ve belli bir hüküm bulunmadığında başvurulması gerekli son merci olarak olarak açıklamıştır.

34. Bu dini yükümlülükle alakalı olarak örnekse bkz. Kuran 4:59 ve 33:36.

açıdan ikna edici olmasının aksine hukuken bağlayıcı olması amacıyla Kuran ve sünnetten hangi ifadenin seçildiğine bağlı olarak, neshin mantığının incelenmesiyle mümkün kılınmaktadır.

İslam'ın İkinci Mesajı'nda Üstat Mahmut modern İslam yolunun evrimi için ana tezini açıklamıştır. Diğer yazılarında ve yaşamı boyunca geniş bir yelpazedeki sosyal ve politik konulardaki duruşuna temel sağlayan bu temel prensibi dile getirmiş ve geliştirmiştir. Arapça terimin tercümesi olabilecek şekilde İslam şeriat hukukunun evrimi prensibi, Üstat Mahmut'un tek katkısı değildir. Kanımca eserinde daha temelli duran husus, onun evrene ilişkin asli dini bakışı ve insanların eşyanın kozmik düzenindeki rolüdür. Eserinin bu yönü kitabın ilk üç bölümünde genel bağlamda ele alınmakta ve *Risaletü's Salah* (Namaz Risalesi) ve Mısırlı yazar Mustafa Mahmut'un eserlerine cevaben yazılan *el-Kuran ve Mustafa Mahmut ve el-Fehmü'l Asri* (Modern Kuran Anlayışı) gibi müstakil kitaplarında da etraflıca işlenmektedir.[35] Onun düşüncesinin mükemmel manevi ve akli kombinasyonunun en iyi şekilde değerlendirilişi, bu yazıları bağlamında olacaktır. Onun her ahlaki ve seküler, genel ve özel, ulusal ve küresel konuya yaklaşımını ve insanlara öğütlerini uygulama yeteneği, kanımca insan mükemmelliğinin uzun süre kalacak üstün örnekleridir.

Eserindeki diğer bir ana tema, geniş ölçekte dünyada diğer tüm varlıklarla barışı elde etmek ve bunun asli bir gereği olarak bireyde iç huzurun elde edilmesi arasındaki ilişkidir. Dini, birey içinde böylesi bir barışın elde edilişinin en etkin aracı olarak düşündüğü için dine başvurmanın, küresel nükleer savaş durumunda tümden yok oluşu (ya da en azından bugün bildiğimiz tüm uygarlığın sonu) olasılığıyla karşılaşıldığında, tüm insanlık için bir ölüm kalım meselesi olduğu sonucuna varmıştır.

İslam'ın İkinci Mesajı'nda değinilen meselelerin önemli ve şaşırtıcı doğası göz önüne alındığında, bu kitabın, onu herhangi bir dini argüman olarak görüp hemencecik elden bırakmaması gereken ateistler ve agnostikler dahil tüm kültürel ve dinsel geleneklere mensup okuyucuları ilgilendireceği açıktır. Temel malzeme ve dinsel gereksinimlerimizi karşılamada seküler felsefenin başarısız olması nedeniyle din, özellikle açık görüşlü ve aydın bir tarzda sunulduğunda daha yakından bir incelemeyi hak eder.

35. İlk kitap Ocak 1966'da dördüncü baskıya geniş bir giriş ilavesiyle yayımlanmıştır. İkinci kitap Ocak 1971'de yayımlanmıştır.

Doğrudan Etki ve Gelecek Umutları

Doğrudan yerel seviyede Üstat Mahmut'un mirası en iyi şekilde kadın Cumhuriyetçilerin ahlaki ve entelektüel dönüşümünde karşılık bulur. Eğitimli genç Müslüman kadınlar, Üstat Mahmut'un fikirlerinde kendi sosyal ve manevi ihtiyaçlarına İslami bir karşılık bulmuşlar ve etkin olarak hareketin çalışmalarına katılmışlardır. Pek çok eğitimli Müslüman erkek de bu fikirleri çekici bulmuş ve kendilerini Sudan genelinde propagandaya adamıştır.

Beklendiği gibi Üstat Mahmut'un eserini bu gruplara ve gayrimüslim Sudanlılar için çekici kılan aynı özellikler, ortodoks İslami yapının amansız düşmanlığının da temelidir. Cumhuriyetçi eserler, Sudan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi ortodoks âlimleri, hizipçi liderler ve tarihsel şeriatın bütünsel dayatmasını savunan köktenci Müslüman liderlerle birçok ateşli tartışmayı kaydetmiş ve ele almıştır. Bu gruplarca ortaya konan düşmanlık ve baskı, eski başkan Numeyri'nin Üstat Mahmut'u idam etmesinin ana nedenlerinden biridir. Nisan 1986 seçimlerinin sonucu olarak bu gruplar şimdi de Sudan'da iktidardırlar. Muhtemelen Cumhuriyetçiler liderlerinin idamından bu yana düşük bir politik profil devam ettirdikleri için, Cumhuriyetçilere karşı henüz harekete geçmemişlerdir. Eğer Cumhuriyetçiler iktidardaki gelenekçiler ve köktencilere politik bir tehdit oluşturmaya devam ederlerse, feci sonuçların gerçekleşeceği umulabilir.

Cumhuriyetçilerin Üstat Mahmut'un ölümünden bu yana eylemsizlikleri, hareketlerinin kurucusu ve liderinin kaybedilişinin yarattığı devasa şokun ışığında anlaşılabilir. Bununla birlikte başlangıçtaki organizasyon ve liderlik krizi uzun sürerse, bu grubun saygın liderinin eserini devam ettirme yeteneği konusunda endişe edilecektir. Eğer başarısız olurlarsa, kuşkusuz bu onun etkisinin son bulacağı anlamına gelmez. Geçmişte birçok büyük dinsel ve ideolojik misyon, kurucularının genellikle yabancı diyarlarda ölümlerinden yıllar sonra geniş kabul görmüş ve somut uygulamalar bulmuştur.

Aşağıda tekrar değineceğimiz bu uzun vadeli daha geniş etkinin yanı sıra Üstat Mahmut'un yaşamı ve ölümünün zaten doğrudan ve güçlü politik sonuçları olmuştur. Bu açıdan örneğin Üstat Mahmut'un idamının Numeyri'nin devrilmesini beraberinde getiren olaylar dizisini başlatması ve bir yıl sonra idamının anılmasındaki etkiyi ifade edebiliriz.

Üstat Mahmut'un ölüm fermanının onaylanması arifesinde, mesleki birlik liderlerinden oluşan bir komite davayı protesto çalışmalarını organize etmek ve idamı erteleme yolları aramak için Hartum Üniversitesi'nde

bir araya gelmişti. Bu çaba başarısız olunca aynı komite 76 gün sonra Numeyri yönetimini sonlandıracak olan genel grev ve toplu gösterileri organize etmeye devam etmiştir. Bu saygın barışsever Müslüman aydının politik yargılanışı ve idamının tuhaf görünümü, yüz binlerce Sudanlı açısından, Numeyri'nin battığı çukurun nihai delili olmuştur.[36] Bu açıdan Üstat Mahmut'un idamı, Numeyri'nin devrilmesine doğrudan öncülük eden demokratik hareketin tetikleyicisi olarak görülebilir.

Binlerce entelektüel ve profesyonel, demokratik özgürlüğe adanmışlığın sembolü olan insan düşüncesini yeniden tasdik etmek için, Ocak 1986'da Üstat Mahmut'un şehadetini anma etkinlikleri kapsamındaki münazara haftasına ve halka açık konferanslara katılmıştır. Aynı amaçla 18 Ocak günü, Kahire merkezli Arap İnsan Hakları organizasyonu tarafından Üstat Mahmut'un anısına Arap İnsan Hakları Günü olarak ilan edilmiştir[37]. Onun başarılarının Cumhuriyetçi olmayanlarca bu şekilde tanınması, Üstat Mahmut'un eserinin büyük ve kalıcı değerini açıkça yansıtır. Bu şaşırtıcı değildir, çünkü bu eser ulusal seviyede olduğu kadar uluslararası seviyede de özgürlük ve adalet için gerçek bireysel ve kolektif gereksinimlere yanıt vermektedir.

Üstat Mahmut'un eserinin şeriatın tam uygulanması olasılığıyla yüzleşen birçok Müslüman ülke için uzun vadedeki önemi, neredeyse anlatmakla bitmez. Örneğin Sudan bağlamında nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan yalnızca kadınlar değil, ayrıca gayrimüslim Sudanlılar 1983'e kadar egemen olan seküler yasal sistemle kendilerine verilegelen temel hakların birçoğunu kaybetmeye karşı çıkmıştır. Şeriatın dayatılması, ülkenin güney kısmında barış ve istikrar içinde geçen on yılın ardından 1983'te iç savaşın yeniden başlamasının başlıca nedenlerinden biridir[38]. Eğer şeriat, tarihi formülasyonuyla katı bir uyum halinde uygulanacak olursa, erkek Müslümanlar bile sivil ve politik haklarının azalmasından mustarip olacaktır. Şeriatın yapısal teorisi, nihai yürütme, yargı ve yasama güçlerini birleştiren yöneticiye, bunlar insan eliyle yerine getirilebildiği için, geniş ve pratik açıdan sınırsız bir güç sağlar.

---

36. Ann M. Lesch, *The Fall of Numeiri*, Universities Field Staff International Reports (1985) No. 9, Afrika, s.11.

37. 22 Aralık 1985 tarihli El-Shafa ve El-Eyyam gazeteleri. Tüm büyük Sudan gazeteleri 11-18 Ocak 1986 arasında o hafta gerçekleştirilen eylemleri ayrıntısıyla aktarmış ve bu durum üzerine yazılan birçok makale yayımlamıştır.

38. 1 Ocak 1956'da bağımsızlık arifesinde güney Sudan'da iç savaş patlak vermiş ve kesintisiz olarak 1972'de Addis Ababa Anlaşması yapılana kadar devam etmiştir. Bu anlaşmanın Numeyri tarafından 1982-83'te güney bölgesini bölme ve şeriatı dayatma teşebbüsü yoluyla ihlali üzerine güneyde iç savaş kaldığı yerden devam etmiştir. Güney meselesine ilişkin bilinenlerle ilgili olarak bkz. Mohamed Omer Beshir, The Southern Sudan: *Background to Conflict* (London. C. Hurst ve Co. 1968) ve *The Southern Sudan: From Conflict to Peace* (New York: Barnes and Noble, 1975).

Teoride şeriata bağlıdır ancak onun yorum ve uygulanışında şeriatı desteklemek için düzenleme yapma gücü dahil son sözü elde tuttuğu için, şeriat modeline dayanan bir İslami devletin yöneticisi fiilen mutlak bir yöneticidir. Dahası şeriatta yasal politik muhalefet ve düzenli güç aktarımı için hiçbir hüküm yoktur.

Anayasal hükümete dönük bu ve diğer ciddi yaklaşımlar ve kelimenin modern anlamında kanun gücü göz önüne alındığında, *İslam'ın İkinci Mesajı*'nın özellikle kadınlara, gayrimüslimlere ve genelde liberal eğitimli Müslümanlara hitap etmesi şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte son 10 yıl içinde Sudan'da Cumhuriyetçi ideolojinin artan popülaritesine karşın grubun çekirdek mensupları halen nispeten azdır. Eğitimli Müslüman seçkinler arasındaki binlerce yakın sempatizana, kurumsal dinsel ve politik ortodoksinin güçleri tarafından gözdağı verilmiştir. Ne var ki gelenekçi ve fundamentalist şeriat modeline bağlı İslami bir devletin bütünsel uygulamaları görülmeye başlandığında, kanımca Üstat Mahmut'un alternatif İslam yorumu o zaman tercih edilmeye başlanacaktır. Öte yandan gayrimüslim Sudanlıların her tür İslami yaklaşıma dair kendi dinsel ve kültürel kuşkuları bulunmaktadır. Şu an Sudan'da var olduğu gibi rekabet içindeki İslami ideolojiler arasında bir seçimle yüz yüze kaldıklarında yine bana göre Üstat Mahmut'unkini tercih edeceklerdir; çünkü güçlü dinsel yönelimlerine karşın sekülarizmin yapısal yararları için İslami bir temel sunar. Diyebilirim ki benzer seçimler herhangi bir yerde kadınlar, gayrimüslimler ve liberal zihne sahip Müslümanlar tarafından yapılabilir. Üstat Mahmut'un yazıları, halihazırda Arap İslam âleminin diğer bölgelerinde okunup takdir edilmektedir. Kitapların bu ve diğer çevirilerinin de yayımlanmasıyla onun fikirleri artık küresel bir okuyucu kitlesine ulaşacaktır.

Diğer bir deyişle, koşullar Üstat Mahmut'un eserine yoğun ve verimli bir ilgi için olgunlaşmamıştır. Beşeri düzeydeki talihsiz bedeline karşın İran, Pakistan ve Sudan'da son birkaç yıldır var olan sözüm ona köktenci rejim ve politikalar altındaki Müslüman tecrübesi, Cumhuriyetçilerin son kırk yıldır yaptığı gibi *İslam'ın İkinci Mesajı*'nın amacını geliştirmek için katkı sağlamıştır. Bu rejim ve politikaların beyhudeliği ve sertliği, modern koşullar altında tarihsel şeriatın savunulamaz olduğunu pratik içinde değerli bir biçimde göstermiştir. Bu yolla Müslümanlar eski kavramları ve varsayımları günümüz yaşamının somut gerçeklikleri ışığında yeniden ele almaya zorlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, seküler ideolojiye başvurmak, İslam'ın prensipleriyle uyumlu genel ve özel yaşamların tüm yönlerini düzenlemek için Müslümanların yükümlülükleri açısından imkânsızdır. Sekü-

ler yanıtlar aramak, kendi politika ve teorileri için dinsel otoriteyi kullanarak nüfusun büyük bölümünü taşımada başarılı olan köktencilere alanı terk etmek demektir. Dolayısıyla akıllı ve aydın Müslümanlara, İslam'ı uygulanır modern bir ideoloji kılacak reformlara ulaşmak için, sarf edilen çaba ve dini çerçeve içinde kalmaları şiddetle önerilir.

Çevirmenin Notu

Yetkin pek çok dostumdan ve meslektaşımdan aldığım yardım ve teşvike rağmen, bu çeviriyi hazırlamakta hâlâ güçlük çekiyorum ve amacımın tamamına ulaşmakta başarılı olup olamayacağımdan emin değilim. Karşılaştığım sorunlardan bazılarını ve bu konularda benimsediğim yanıtları burada aktarmam yararlı olabilir.

İslam'ın İkinci Mesajı, Kuran'ın modern ve devrimci bir yorumuna dayanmaktadır. Kuran'ın bizzat kendisinin Arapça aslındaki anlam gölgelerinin incelikleri ve çokluğu nedeniyle çevirisinin imkânsız olduğu kabul edilir. Dahası Kuran'ın müzikal ve duygusal etkisi, oldukça mahirane ve şiirsel çeviriyle bile aktarılamaz. Kuran'ın çevrilemez metnini yorumlayan bir eseri çevirme işi, bu kitabın içeriğini yani Kuran'ın daha derin metaforik ve metafizik anlamlarıyla (tevil) ilgilenen özelliğini daha karmaşık bir hale getirir.

Diğer bir güçlük kaynağı benim kendi sınırlılığımla ilgilidir. Böylesi bir çevirideki profesyonel eğitim ya da deneyim eksikliğinin yanı sıra benim manevi kılavuzum olmaya devam eden yazarın görüşlerini değiştirme ya da yanlış yorumlama kaygısıyla Arapça metinden sapmaktan ya da önemli bir yorumun hakkını verememekten korktum. Bu nedenle Arapça metinden mümkün olduğunca daha az saparak en yakın ve edebi çeviriye yöneldim. Bu esasen bir hata değildi. Ancak belirtmeliyim ki okuyucu kimi zaman üsluptaki akıcılık eksikliğini fark edecektir. Bunun için yalnızca özür dileyebilirim ve dilerim bu çeviri, Üstat Mahmut'un herhangi bir kitabının daha iyi bir çevirisini gerçekleştirecek benden daha yetkin birilerini teşvik eder.

Bu çeviri, orijinal kitabın beşinci baskısının çevirisidir ve dördüncü ve üçüncü baskılara olan giriş bölümlerini içermektedir. Kimi okuyucular bazı tekrarların var olduğunu hissedebilir; ancak her iki giriş, metinde tartışılan anahtar meseleleri açıklamada oldukça yararlıdır.

Yukarıda gösterildiği gibi herhangi bir kişisel yorumdan ya da ana konunun değiştirilmesinden kaçınmak için mümkün olduğunca edebi bir dil kullanmaya çalıştım.

Elinizdeki çevirinin önemli bir bölümü 1981-82 arasında *Newyork* Columbia Üniversitesi İnsan Hakları Çalışmaları Merkezi'nde Rockefeller İnsan Hakları araştırmacısı olarak bulunduğum sırada gerçekleştirildi. Bu merkezin bana sunduğu yardım ve destekten dolayı teşekkür ederim; ayrıca ilk taslağın bazı düzeltilerini yapmama olanak veren Ford Vakfı'nın ödeneği için de müteşekkirim. Son taslak, 1985-86'da Los Angeles'ta California Üniversitesi'nde misafir profesör olarak bulunduğum sırada hazırlandı. Okulun destek ve yardımları için de teşekkür ediyorum. Özellikle metnin tamamını yazıya geçirip yorucu bir düzelti sürecini hünerle ve zarafetle üstlenen Bayan Margaret Kiever'e şükranlarımı sunarım.

Abdullahi Ahmed El Naim
1996

İslam'ın İkinci Mesajı

Dördüncü Baskıya Önsöz

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla
"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan açıkça ayrılmıştır. Kim sahte ilahları reddedip Allah'a inanırsa, muhakkak ki o, kopmayan, sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir." (Bakara, 2:256)[1]
"Kim iyilik yaparak kendini Allah'a teslim ederse, şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu Allah'a döner." (Lokman, 31:22).

Bu, *İslam'ın İkinci Mesajı*'nın dördüncü baskısına giriştir. Ocak 1967'de yani Hicri 1386 yılının mübarek ramazan ayında yayımlanan ilk baskı oldukça ilgi gördü. O zamandan bu yana bu kitaba olan ilgi, modern yaşamla olan ilişkisi gitgide daha açık hale geldikçe, dikkat çekici ölçüde arttı.

Bu kitap "Cumhuriyetçi dava"nın temel metnidir. Ancak oldukça özlüdür. Allah izin verirse daha ayrıntılı bir açıklaması da gelecektir.

Bu giriş kısmında kitabın farklı temalarından herhangi birini ayrıntısıyla ele alma amacında değilim. Ancak başlarken önemli bir noktayı vurgulamak isterim: İslam iki mesajdan oluşur: Birincisi Kuran'ın ikincil metinlerine dayalı ilk mesaj ve ikincisi Kuran'ın birincil metinlerine dayalı ikinci mesajdır. İlk mesaj zaten şimdiye kadar tevil ve tefsir edilmiştir; ancak ikinci mesaj tevil ve tefsir için beklemektedir. Bu ise uygun kişi ve onun ulusu geldiğinde gerçekleşecektir[2]: "Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir." (Meryem, 19:71)

Sağlam Kulp

El-urve tutmak ya da bir nesnenin taşınması için tutulacak kulp anlamına gelir; ayrıca taşıyıcının çantasını bağladığı ipin uç noktasındaki düğüm anlamına gelir. Kulp, dolayısıyla *urvetu'l vuska* güvenli bir ipin güvenli tutacağıdır. İp, dindir. Allah şöyle buyurur:

> "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan

1. Ayetler verilirken, ilk rakam sure numarasını, ikinci rakam ayet numarasını belirtmektedir.
2. Yani *İslam'ın İkinci Mesajı*'nı yorumlama ve geliştirme konusunda dini otoriteye sahip olan kimse ve bunu uygulama yeteneği ve kapasitesine sahip olan halk.

kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz." (Al-i İmran, 3:103)

Buradaki ip İslam'dır ve aynı şey olan Kuran'dır. Ali bin Ebu Talib, Hz. Peygamber'le aralarındaki şu konuşmayı bize aktarır:

(Hz. Peygamber şöyle buyurdu): "Bir karışıklık olacak" "Ondan çıkış yolu nedir ey Allah Resulü?" dedim. Resulullah şöyle yanıt verdi: "Allah'ın kitabı! O sizden önce gelenlerin hikâyelerini ve gelecek olan şeylerin haberlerini ve aranızda olacakların kanununu içerir. Nihaidir ve asla hafife alınmamalıdır. Her kim kibirle onu terk ederse, Allah onun kibrini kıracak ve her kim rehberliği başka yerde ararsa Allah onun yolunu saptıracaktır. Bu Allah'ın sağlam ipi, hikmetli mesajı ve doğru yoludur. Yanlış yol ve yorumlara karşı güvenceye alınmıştır. Bilginler asla onun tamamını alamaz ve o asla sürekli kullanımla aşınmaz, ayrıca tükenme endişesi de taşımaz. Şeytanlar onu dinlediklerinde şöyle demişlerdir: 'Doğru yola sevk eden harika Kuran'ı işittik. Her kim ondan bir şeyi aktarırsa doğru söyler, her kim onu uygularsa adil davranır ve her kim ona çağrılırsa doğru yola çağrılmış olur' "

Bu ip Allah'ın lütfuyla yeryüzündeki insanlara inmiştir. Başlangıcı bizimle ve sonu ezeli ve ebedi olan Allah'ladır. Bu imge olası en iyi şekilde 43. surenin başında açıklanmıştır: "Ha-Mim. Apaçık Kitaba ant olsun ki, anlamanız için onu Arapça bir Kuran yaptık. Şüphesiz o, katımızdaki ana kitapta mevcuttur, çok yücedir, hikmetlerle doludur." (Zuhruf, 43:2-3). Bu ip ayrıca Allah'ın iblise (şeytan), Havva'ya ve Adem'e hitap ettiği ayette rehberlik olarak da adlandırılır: "Hepiniz oradan inin, dedik. Size benden bir yol gösterici gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir." (Bakara, 2:38). Bu rehber, Allah'tan, onun sonsuzluğundan aşağı yani iblis, Adem ve Havva'nın düştüğü dünyaya inmiştir. Rehberlik yapan budur ve ip ise Kuran'dır.

Güçlü ipin güvenli kulpu olduğunu belirttiğimiz *urvetu'l vuska*, gerçekte ipin yeryüzüne yani insanların dünyasına dokunan ucudur. Bu, Allah tarafından gönderilen ayette ifade edildiği gibi Arapça vahyedilen Kuran'ın zahiri anlamı uyarınca bir mesajdır: "Anlamanız için onu Arapça bir Kuran yaptık". "Anlamanız için" ifadesi onun yeryüzündeki gerçeklik yani şeriat seviyesine inişini çağrıştırır. Bu güçlü ip sonsuzluktan inmiştir. Allah bu iniş noktasını "onun kaynağı bizimle yüce ve hikmetlidir" diyerek işaret eder. Ayrıca hayli ince bir referans olan "Hamim" ifadesiyle Allah'taki iniş noktasını belirtir.[3] Öte yandan önceki

3. Yazara göre Arap alfabesindeki harflerin kullanımı, Kuran'ın yani Allah'ın kelamının tüm anlamını içermeye dilin yetemeyişini göstermektedir. (bkz. 5. Bölüm)

kelime grubu oldukça beliğ bir ifadeyi sunar. İkisi yani referansla ifade arasındaki fark yalnızca derece bakımındandır. Her ikisi de aynı şeye, İlahi Varlık'a (Zat) atıfta bulunur ve farklılıklarla kavram açık kılınmak istenmiştir.

Güvenli kulp şeriatken, sağlam ip dindir. Şeriat ve din arasındaki fark, tür bakımından değil derece bakımındandır. Şeriat, dinin sıradan insanlara, onların anlayış seviyelerine uygun olarak hitap ettiği derecedir.

Bu girişin başında iki ayet aktarmıştık. İlki şöyle der:

> "Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan açıkça ayrılmıştır. Kim sahte ilahları reddedip Allah'a inanırsa, muhakkak ki o, asla kopmayan, sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir."

Güvenli kulp şeriattır ve sahte ilahları terk edip Allah'a inananlar dinden asla ayrılmayacaktır. Nihai hedefe giden güvenli yoldur. Dine olan güvenli bağ için koşul, sahte ilahların reddedilmesi ve Allah'a olan imandır. Bunun anlamı, sahte ilahları reddetmeyen ve Allah'a iman etmeyenler için dinle olan bağın kopacağıdır. Günümüz Müslümanlarının durumu böyledir. İkinci ayet şöyle der:

> "Kim iyilik yaparak kendini Allah'a teslim ederse, şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu Allah'a döner."

Bu ayet anlam açısından ilkine benzer; ancak ayrıca kişiyi hedefe sevk etmede şeriatın etkin oluşunu vurgulamaktadır. "Kim iyilik yaparak kendini Allah'a teslim ederse" ifadesi ilk ayetteki "Kim sahte ilahları reddedip Allah'a inanırsa" ifadesiyle örtüşür. Daha sonra "İşlerin sonu Allah'a döner" ifadesi gelir. Bu ise insanın işlediği hata sonucu sürülüp gönderildiği sonsuzluktan inen ipin yükselmesiyle gerçekleşen dönüşü kasteder: "Hepiniz oradan inin, dedik. Size benden bir yol gösterici gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir." (Bakara, 2:38). Benzer şekilde Allah şöyle buyurur: "Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu varlığın en alt seviyesine çevirdik. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar hariç. Onlar için sınırsız bir mükâfat vardır." (Tin, 95:4-6). Sınırsız mükâfat daimidir, dolayısıyla "asla kopmayacak olan sağlam kulptur."

Sünnet[4] İkinci Mesajdır

Sünnet şeriatı içerir ve onun ötesine geçer. Yani eğer sağlam kulp şeriat ise sünnet daha sağlamdır. Öyleyse İslamiyet sonsuzluktan yeryüzüne şeriatı aktarıyor ve anlayışları ölçüsünde nice insana hitap ediyorsa, sünnet genel olarak insanların seviyesinin üzerindedir. Şeriat şahsen Peygamber içindir, anlayış seviyesi diğer insanlarınkinden farklı olduğu için özel olarak ona hitap eder. Sünnet ve şeriat arasındaki fark budur.

"İkinci mesaj" kısaca, sünneti canlandırmaktan ve onu genel olarak insanlar için şeriat haline getirmekten oluşur. Allah'ın lütfu sayesinde toplum son on dört asırdır bu ikinci mesaja karşılık vermeye yeterli bir anlayış düzeyi geliştirmiştir. Peygamber İslam'ın ihyasını önceden haber verdiğinde, bunu şeriattan ziyade sünnetin bir ihyası anlamında ifade etmişti. Peygamber şöyle buyurmuştu:

"İslam garip başlamıştır ve başladığı gibi garip olarak dönecektir... Ne mutlu gariplere..." Ashab şöyle dedi: "Ey Allah Resulü, kimdir bu garipler?" Peygamber şöyle yanıt verdi: "Sünnetim terk edildikten sonra onu ihya edenler."

Açıktır ki şeriatın ihyasını değil, sünnetin ihyasını kast etmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi sünnet şeriatı içerir ve onu aşar... Sünnet bir metodolojidir (tarikat), yani şeriatın üst düzeyidir.

Sünnet Yalnızca Peygamber'e Özgü Değildir

İslam teologları, belli uygulamaların sadece Peygamber'e özgü olduğunu sıklıkla belirtirler. Bu büyük bir yanılsamadır ve insanları Peygamber'in örneklerini izlemekten caydıran olumsuz sonuçlara sahiptir. Allah Hz. Peygamber'e şöyle der: "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız beni izleyin ki Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmran, 3:31). Bu şekilde şeriat sünnetin içinde açılır ve samimi bir müminin kendisini şeriattan tarikata yani sünnete yükseltme işi için gerekli hale gelir. Ne var ki bu ilerleme genel olarak insanlar için bir şart değildi: sadece salık verilen bir şeydi. Zamanın ve hâkim koşulların gerçekliği bağlamında, zorunlu kılınamamıştı.

4. Yazar, "sünnet" terimini, kimi zaman yanlış yorumlandığı gibi, Peygamber'in tüm geleneği için değil, yalnızca onun kişisel örnekliği için kullanmaktadır. Peygamber bazen zayıflıkları bakımından kendi standartlarından aşağıda olan insanların standartlarını onaylamak durumunda kalmıştı.

Mesajın tebliğinin ilk aşaması, inananlar (*mümin*) topluluğuna hitap etmişken, Peygamber'in kişisel yaşam biçimi Allah'a gerçek bir teslimiyetti (*Müslim*); bu teslimiyet imandan daha ileri bir aşamaydı. Bu *müminler* topluluğunda Peygamber yegâne gerçek *Müslimdi.* Bu konu, bu kitapta açıklanmış olup ileride de değinilecektir.[5] Burada kabul etmemiz gereken şey, modern toplumun, Müslimler ulusuna yani ikinci mesajın ulusuna hazırlanıyor olmasıdır; bunların hukuku, bir önceki ulusun hukuku olan şeriat değil, Peygamber'in sünnetidir. Yukarıda belirtildiği gibi bu, Allah'ın lütfu sayesinde ve insanlığın uzunca bir süredir (İslam on dört yüzyıl önce başladı) yaşadığı gelişme sonucunda olmuştur; böylece insanlık, değişen hukuku yani ilk şeriat aşamasından sünnet aşamasına doğru gelişmeyi anlayabilecek bir seviyeye evrilmiştir. Sanki gerçeklik bu süre esnasında yükselmiştir ve ipin bir kısmı daha yakın bir noktaya inmiştir, böylece yeni sağlam kulp eskisine oranla sonsuzluğa daha yakın hale gelmiştir. Bunun nedeni, günümüzde sıradan insan anlayışının, önceki anlayış düzeyi ile karşılaştırıldığında sonsuzluğa daha yakın olmasıdır.

Peygamber Müslimler ulusuna kardeşlerim derdi, diğer yandan ashabına ise müminler ulusu diyordu. Meşhur bir hadiste şöyle diyordu:

> "Henüz gelmemiş olan kardeşlerimi özlüyorum." Ashab sordu: "Biz senin kardeşlerin değil miyiz ey Allah Resulü?" O da şöyle yanıt verdi: "Hayır siz benim sahabelerimsiniz... Henüz gelmemiş olan kardeşlerimi çok özlüyorum!" Ashab sordu: "Ey Allah Resulü, senin kardeşlerin kimlerdir?" Şöyle yanıt verdi: "Zamanın sonunda gelecek olanlardır. Onlardan amelde bulunanlar, sizin aldığınız mükâfatın yetmiş katını alacaktır." Ashab sordu: "Bizim aldığımızın mı onların aldığının mı yetmiş katı?" Peygamber, "Sizin aldığınızın" dedi. "Niçin" diye sordular. "Çünkü siz iyilik yapmada yardım buluyorsunuz, onların ise yardımı yok."

Diğer bir yerde Peygamber bu kardeşlerle ilgili olarak "Peygamberler, aynı ananın çocuklarıdır" der, çünkü onlar aynı göğüsten süt emerler yani "La ilahe illah" göğsünden[6]. Bunun anlamı, Müslimler topluluğunun üyelerinin, Peygamber olmasalar da (çünkü yeni vahiy almazlar), Allah'ı peygamberler gibi bilecek olmalarıdır.

Sünnetin Peygamber'e özgü olduğu iddiası şu ayetle reddedilmektedir: "Ant olsun, içinizden size öyle bir elçi geldi ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; o size düşkün, müminlere karşı şefkatli ve merhametli-

---

5. Müminler ve Müslimler arasındaki kesin ayrım ileride ele alınacaktır.
6. Buradaki ifade kelimesi kelimesine Allah'tan başka ilah yoktur ya da Rab ve yaratıcı olan yalnızca Allah'tır yani Allah küçük ya da büyük tüm şeylerin ve eylemlerin yegâne faili ve yaratıcısıdır anlamına gelmektedir.

dir." (Tevbe, 9:128) Bu ayetteki kilit nokta olan "içinizden" ifadesi, eğer Peygamber'in metodu izlenirse onun mükemmelliklerine herkesin ulaşacağını gösterir, çünkü o yabancı bir varlık değildir, bizim türümüzdendir. Onunla bizden birisi arasındaki fark derece yönündendir, tür yönünden değil.

Günümüz dünyası, tüm devasa maddi yetileri ve mükemmel insani ve maddi ilerlemesiyle, bütün insanların kalp ve zihin karmaşalarıyla birlikte, kuşkusuz Müslimler toplumunun ortaya çıkması için hazırlanmaktadır. Dolayısıyla insanlığın şiddetle gereksinim duyduğu ancak ona ulaşmak için bir yol bulamadığı yeni bir çağ beklentisi içinde ikinci mesajı ilan etmek, İslam'ın varislerinin, Kuran'ın varislerinin görevidir. Yol, Kuran'dır, ama o konuşmaz: İnsanlar onun için konuşmalıdır. Bu bağlamda Allah şöyle buyurmaktadır: "O (Kuran), kendilerine bilgi verilmiş olanların kalbinde bulunan açık işaretlerdir. Bizim işaretlerimizi ancak zalimler inkâr eder." (Ankebut, 29:49)

"Kendilerine bilgi verilmiş olanların kalbinde" ifadesi, yeni çağa giden yolu, yeryüzündeki Müslimlerin yolunu işaret eder; bu, Kuran'ın Mekke'de vahyedilen birincil ayetleriyle bildirilmiş, ancak daha sonra İslam'ın Medine'deki ilk aşamasında inen ikincil ayetlerle neshedilmişti[7]. Birincil ayetler, dönemin koşulları (*hukmu'l vakt*) nedeniyle neshedilmişti, çünkü müminler ulusunun zamanıydı. Birincil ayetler, o zamanlar henüz var olmayan Müslimler ulusuna hitap eder.

Birincil ayetler, ertelenme anlamında neshedilmiş ya da kaldırılmış ve şimdi bizim çağımıza denk gelen zamana kadar askıya alınmıştır. İşte bu yüzden kendimizi ikinci mesajın tebliğine adadık.

İslam'ın İkinci Mesajı

İslam yegâne dindir; Allah'ın hiçbir alternatif kabul etmediği dindir. Bu bağlamda Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi, isteyerek veya istemeyerek, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürüleceklerdir." (Al-i İmran, 3:83)

Bu anlamda İslam, Rab olarak Allah'a tümüyle ve isteyerek teslimiyettir. Adem'den Muhammed'e kadar tüm peygamberler İslam'la gelmişlerdir. Bu konuda şöyle buyurulur:

7. Nesih sürecinin önemi ve mantığı 5. ve 6. bölümlerde açıklanmaktadır.

"'Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!' diye Nuh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırdığın şey, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır. (Şûra, 42:13).

"'Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!' diye Nuh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiğini size de din kıldı" cümlesi bu bağlamda şeriat kanunlarını ifade etmeyip yalnızca Allah'ın tek gerçek Tanrı olduğunu (La ilahe illallah) ifade eder. Çünkü bütün ulusların hukuku aynı değildir, uluslar arasındaki farklılıklar nedeniyle hukuklar da aynı olmayıp derece açısından farklılaşırlar; öte yandan "La ilahe illallah" süreklidir, öz olarak değil biçim olarak da olsa değişmezdir, çünkü bu öz Elçi'nin düzeyine göre değişir ki bu da diğer bir derece farklılığıdır. Peygamber "La ilahe illallah"ın sürekliliğini şu ifadelerle belirtir: "Benim ve daha önceki diğer peygamberlerin getirdiği en hayırlı şey La ilahe illallah'tır"

Toplumların anlayış düzeylerindeki farklılıklar nedeniyle peygamberlerin şeriatında görülen farklılık, sanırım yeterince açıktır. Okuyucuya Hz. Adem ile Hz. Muhammed arasındaki evliliğe ilişkin kanunlardaki farkı hatırlatmamız yeterli olacaktır. Adem'in döneminde İslam şeriatı erkek kardeşin kendi kız kardeşiyle evliliğine olanak verirken, bu izin Muhammed'in şeriatında haram kılınmıştır. Üstelik bu yasak daha da ileri gitmiştir:

"Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur- öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz. Ancak önceden yapılan bu tür evlilikler başka. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." (Nisa, 4:23)

Toplumların düzeyindeki farklılık nedeniyle iki şeriat (Adem'in ve Muhammed'in dönemi) arasında görülen engin fark açıkça göstermektedir ki 7. yüzyıldaki İslam şeriatının bütün ayrıntılarıyla 20. yüzyılda uygulanmasını varsaymak büyük bir yanılgı olacaktır. 7. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki fark, karşılaştırmanın ötesindedir. Bu apaçık gerçeği açıklamaya gerek bile yoktur. O halde, iki alternatifle karşı karşıyayız. Ya Peygamber tarafından getirilen ve Kuran'da içerilen İslam hukuki ve

ahlaki açıdan 20. yüzyılda toplumun gereksinimlerine yanıt vermeye ve rehberlik etmeye muktedirdir ya da 7 yüzyıldaki toplumu ve onu izleyen benzer toplumları başarıyla düzenleyen yetenekleri artık tükenmiştir. Bu ikinci durumda 20. yüzyıl insanları İslam'ı terk edip sorunlarına diğer felsefelerde yanıt aramalıdır. Bu alternatif hiçbir Müslüman tarafından desteklenmez. Ancak Müslümanlar, şeriatın evrilmesi gerektiğinin farkında değil görünmektedirler. Bununla birlikte, 20. yüzyılın problemlerinin 7. yüzyılın problemlerini çözen aynı hukuki mevzuatla çözülebileceğini düşünmeye devam etmekteler. Bu durum açıkçası akıldışıdır.

Müslümanlar İslam şeriatının mükemmel olduğunu kabul ederler. Bu doğrudur, ancak onun mükemmelliği, bireylerin ve toplumun kapasitesini evriltmeyi, özümlemeyi içerir ve toplumsal, bireysel yaşam ne denli aktif, canlı ve yenilenmiş olursa olsun bu hayatı daha da geliştirmede rehberlik etmekten oluşur. Müslümanlar bizim şeriatın evriminden söz ettiğimizi işittiklerinde şöyle derler: "İslam şeriatı mükemmeldir; yalnızca eksik olan bir şey evrilip gelişir, bu nedenle şeriat evrilmeye ve gelişmeye gereksinim duymaz." Bu duruş, gerçeğin tam aksidir. Aslında ancak mükemmel olanlar evrilir ve gelişir. Kâmil insanlar Allah'ın aşağıdaki ayette kendisini tanımlayış biçimine heves ederler: "O (Allah), her gün yeni bir yolla tecelli eder." (Rahman, 55:29) O insanlar entelektüel ve duygusal yaşamlarını sürekli olarak yenilerler. Dağın eteklerinde büyüyen minik otlar filizlenir, çiçeğe durur ve tohumlarını toprağa bırakır, sonra solar ve rüzgârla savrulur; bu ot, onun üzerinde yükselen ve en amansız fırtınalara dayanabilen dağdan daha mükemmeldir. Minik ot, evrimin yani yaşamla ölümün daha gelişmiş bir aşamasıdır. Dağ, arzulayıp hasret duysa da, bu sürecin bir parçası olmayla henüz şereflenmemiştir.

Aynı şekilde İslam şeriatının mükemmelliği, büyüyen ve gelişen yaşamla birlikte büyüyüp gelişen ve hayat yolunu aşama aşama Allah'a yönelterek ona kılavuzluk eden canlı bir beden olması gerçeğinde yatar. Yaşam kaçınılmaz olarak Allah'a geri dönüş yolunda ilerlemeye devam eder: "Ey insan, sen, Rabbine varan yolda çabalayıp durmaktasın, nihayet O'nunla buluşacaksın." (İnşikak, 84:6) Bu buluşma, Allah'ın lütfuyla ve İslam şeriatının üç düzeyindeki rehberlikle gerçekleşecektir: şeriat, tarikat ve hakikat[8].

---

8. Şeriat Allah tarafından genel ve özel yaşamın tüm yönlerini düzenlemek için emredilen yasa iken, tarikat kimileri tarafından şeriatın gerekleri üzerinde benimsenen daha sıkı ve özenli amellerin yerine getirilişidir. Hakikat ise sonuçta idrak edilen nihai gerçekliktir.

Yukarıda belirtildiği gibi şeriatın evrimi, kısaca bir ayetten diğerine, 7. yüzyılda hükmü uygun olan ve bu nedenle yerine getirilen bir ayetten, o vakit çok ileri olan ve bu nedenle neshedilmesi gereken bir ayete doğru bir evrimdir. Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: "Biz bir ayeti siler veya ertelersek[9], ondan daha iyisini ya da benzerini getiririz. Allah'ın her şeye gücü yeter olduğunu bilmedin mi?" (Bakara, 2:106). "Biz bir ayeti siler" ifadesi onun iptal edilmesi veya kaldırılması anlamına gelir; "veya ertelersek" ifadesi, onun icrasını ve uygulanmasını geciktirme anlamını taşır. "Ondan daha iyisini" ifadesi ise insanların anlayışına daha yakın ve onların zamanına ertlenen ayetten daha uygun bir ayetin getirilmesidir. "Ya da benzerini getiririz" ifadesi ise uygulanma zamanı geldiğinde aynı ayeti tekrar yürürlüğe koyma anlamındadır. Sanki neshedilen ayetler zamanın gereksinimleri uyarınca neshedilmiş ve uygun vakit gelene değin ertelenmiş gibidir. Vakti geldiğinde bunlar uygun ve işlevsel hale gelip yürürlüğe konurken, bu kez 7. yüzyılda yürürlükte olanlar neshedilir. 7. yüzyılda zamanın hükmü ikincil ayetler içindir. 20. yüzyılda ise birincil ayetler içindir. Neshin mantığıdır bu... Diğer bir deyişle nihai ve kesin olarak nesholunmaları niyet edilmemiştir, yalnızca uygun zamana değin ertelenmişlerdir.

Bu evrimde metnin ötesindeki mantığı göz önünde bulundururuz. 7. yüzyılda birincil ayeti geçersiz kılan ikincil bir ayet amacına tam olarak hizmet ettikten sonra, yeniçağ yani 20. yüzyıl için konu dışı olursa, onun neshedilme zamanı gelmiştir. Bu yolla birincil ayetin 20. yüzyılda işlevsel olarak sırası gelir ve yeni hukukun temeline dönüşür. Şeriatın evriminin anlamı budur. Amacına hizmet eden ve artık işlevsiz olan bir ayetten, zamanı gelene değin ertelenen diğer bir ayete geçiştir. Dolayısıyla evrim ne gerçekdışı ve prematüredir ne de ham ve naif bir fikri ifade eder. Yalnızca bir ayetten diğerine geçiştir.

Değişikliği Yapmaya Kim Yetkilidir?

Allah Resulü neshedilenleri ve yerine konanları geride bırakarak vefat etmiştir. Neshedileni yürürlüğe koymak ve yürürlüğe konanı neshetmek yoluyla bu temel değişimi yapmaya yetkili birileri var mıdır?

---

9. Yazar burada kelimeye "erteleme" anlamını verdiren "hemze" kullanarak Kuran'da geçen kelimeyi "nunsi'ha" olarak yazmaktadır. Çünkü *nes'a* zamanda bir ertelemedir. A. Yusuf Ali gibi kimi müfessirler kelimeyi nünsiyha olarak "unutulmasına neden olma" anlamında kullanmaktadır. Arapça kelimenin yazılışındaki fark ve tüm ayetin üzerindeki etkisi, yazarın tezi için oldukça önemlidir. Kuran'ın "unutulmak" iması, ayeti bozulmaya ve yanlış yorumlanmaya maruz bırakmaktadır ki bu durum İslam inancının temeline aykırıdır. Bu nedenle, yazarın Kuran'daki Arapça kelimeyi sunuşunu kabul etme eğilimi taşımaktayım.

Aslında İslam'ın ikinci mesajına çağrımıza karşı çıkan pek çok kişi, davamızın özüne karşı çıkmamaktadır, bu davanın özüne bile çok dikkat etmemektedir. Onlar biçime karşı çıkıyorlar. Bunun bir mesaj olmasına itiraz ediyorlar, çünkü mesaj için bir elçiye yani peygambere ihtiyaç vardır, ancak peygamberlik bir ifadeyle ve nihai ayetle son bulmuştur. Peygamberliğin sona erdiği doğrudur ancak mesajın sona erdiği doğru değildir: "Muhammed, içinizden herhangi bir adamın babası değil, fakat Allah'ın elçisi ve peygamberlerin mührüdür... Allah her şeyi bilendir." (Ahzab, 33:40)

Her resulün bir peygamber olduğu ancak her peygamberin bir resul olmadığı iyi bilinen bir durumdur. O halde peygamberlik nedir? Peygamberlik, bir kişinin Allah tarafından bilgilendirilmesi ve Allah'ın bildiricisi olmasıdır, yani vahiy yoluyla Allah'tan alınan bilginin insanların anlama düzeyine göre aktarılması anlamına gelir. Allah'tan gelen vahiy yoluyla bir kişi peygamber olur, ancak insanlara bir öğretici olma yoluyla resul olur. Bu bilinen bir şeydir. Ancak şimdi peygamberliğin sona ermesi mantığını ya da nedenini, geleneksel anlamı içinde ele almamız gerekmektedir: Peygamberlik niçin sona erdi?

Her şeyden önce şuna dikkat edilmelidir, peygamberlik Allah'ın insanlığa vahyedilmesini dilediği her şey vahyedilip karşılık bulana değin sona ermemiştir. Bu vahiy Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar *hükmü'l vakt* uyarınca aşamalar halinde gelmiştir. Bu vahiy Kuran'dır ve vahyin sona erişi peygamberliğin sona ermesinin nedenidir. Nübüvvetin sona erişinin ardındaki mantık, insanların şimdi Allah'tan gelen bilgiyi Cebrail'in (a.s.) aracılığı olmadan alacak olmalarıdır; bilgiyi Allah'tan doğrudan alacaklardır. İlk bakışta bu tuhaf görünebilir ancak gerçekte apaçık bir doğrudur. Kuran Allah'ın lafzi kelamıdır, onu her okuyuşumuzda Allah doğrudan bize hitap etmektedir, her zaman anlamasak da... Niçin böyledir? Çünkü biz ondan alıkonulduk. Allah'ın buyurduğu gibi: "Hayır, doğrusu, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerine pas olmuştur. Hayır, doğrusu onlar, o gün Rablerinden perdelenmişlerdir." (Mutaffifin, 83:14-15) Kuran, şeriat ve tarikatta kendi metodolojisi ile gelmiştir ve Allah'ın Kuran'da bize söylediği şeyi anlayabilmemiz amacıyla onun üzerindeki örtüyü (pası) kaldırmak için gerekli olan özdisiplinle gelmiştir. Kuran'ın bu anlayışına ulaşan kişi, Allah'tan geleni algıladığı ölçüde onun sırları hakkında konuşmaya yetkin hale gelir.

İkinci Mesajın Elçisi Kimdir?

Allah'ın kendisine Kuran'ı anlamayı bahşettiği ve konuşmaya yetkili kıldığı kişidir.

Onu Nasıl Tanıyacağız?

Hz. İsa'nın havarilerine şöyle dediği rivayet edilir: "Sahte peygamberlerden sakının!" Havariler "Onları nasıl tanıyacağız?" dediklerinde, Hz. İsa şöyle karşılık verir: "Onları yaptıkları işlerden tanıyacaksınız."

Üçüncü Baskıya Önsöz

İlk baskı Ocak 1967'de yani Hicri 1386 yılının mübarek ramazan ayında yayımlandı. İkinci baskı ise Nisan 1968'de, Hicri 1388 yılının muharrem ayında yayımlandı. Ne var ki ikinci baskı sırasında başka işlerle meşguldük ve ona bir önsöz hazırlayamadık.

Bu kitap, yani *İslam'ın İkinci Mesajı* her açıdan yenidir... Yeni olmasının yanı sıra tamamen "garip" yani beklenmediktir, çünkü yenilenen bir İslam'ın dönüşünü ilan etmektedir. Bununla birlikte bu "gariplik" özellikle aydın Müslümanlarca beklenen bir şeydir. Peygamber şöyle dediği rivayet edilir: "İslam garip başlamıştır ve başladığı gibi garip olarak dönecektir... Ne mutlu gariplere..." Ashab şöyle dedi: "Ey Allah Resulü, kimdir bu garipler?" Peygamber şöyle yanıt verdi: "Sünnetim terk edildikten sonra onu ihya edenler"

Dolayısıyla ihya edilen bir İslam'ın dönüşü doğası gereği gariptir, yani gizemli ve beklenmediktir. Bu kitabı "garipliği" nedeniyle eleştirenler, bu yüzden hem bir anlayış hem de sabır eksikliğini gözler önüne seriyorlar. Burada bu kitabın mesajına yanlış anlama ve içten pazarlılıkla karşı çıkanlarla ilgilenmiyoruz. Ancak bu mesajın açık "garipliğinin" İslami ihyanın doğasında bulunduğunu vurgulamamız gerekir. Bu kitabı anlamak sabır, içtenlik ve dikkat gerektirir. Eğer okuyucu üstelerse, zihni, Kuran ve İslam'ın yeni bir anlayışına açılacak ve o da inşallah azmine karşılık mükâfatlandırılacaktır.

Sünnet ve Şeriat

Yukarıda aktarılan hadiste Peygamber gariplere atıfta bulunmuş, onların sünnet terk edildikten sonra onu ihya eden kimseler olduklarını belirtmiştir. Böylesi bir ihyaya çağrıda bulunanlar, kendi halkları arasında garip hale geleceklerdir. Çünkü böylesi bir çağrı, insanların alıştıklarından uzaklaşmasını içerir. Onlar, hakikatin garip kabul edildiği bir halk arasında hakikate bağlı oldukları için gariptirler. Eğer insanlar uzunca bir süre yanlışlığı yaşamışlarsa, uzun süre hakikate yabancı kalmaları nedeniyle, yanlışı hakikat olarak kabul etmeye başlarlar.

Sünnetin, Peygamber'in tüm fiil ve sözleri olmasının yanı sıra onun (Peygamber'in) aynı zamanda başkalarının fiillerine dair onayı olduğu yönünde yanlış bir kanı vardır. Bu doğru değildir; çünkü onun baş-

kalarının fiilerini onaylaması ve onlara öğrettikleri, şeriatla ilgilidir. Yalnızca Peygamber'in kişisel eylemleri ve onun Allah'ın ilmi içindeki kalp halini yansıtan sözleri sünneti oluşturur. Onun insanlara dinlerini öğretmek için tasarlanan tespitleri şeriattır. Şeriat ve sünnet arasındaki fark, mesaj ile peygamberlik arasındaki farktır. Diğer bir deyişle, her düzeyden Müslümanın ilkelerinin standartları ile kuşkusuz devasa bir farklılığa sahip olan Peygamber'in standartları arasındaki farkı yansıtır.

Sünnet Peygamber'in kişisel uygulamalarıyla ilgilidir; oysa şeriatta Peygamber insanlara öğretmek ve böylece onların kapasiteleri içinde eylemde bulunmalarını sağlamak için halkının düzeyine iner. Sünnet onun peygamberliğiyken, şeriat onun mesajıdır. Bu mesaja ilişkin şöyle buyurmuştur: "Peygamberlere, halklarına onların anlayış düzeyine göre hitapta bulunmaları emredilmiştir."

İslam ve İman

İslam ve iman arasındaki ince ayrımı belirlemede yaygın bir yanlışlık bulunmaktadır. İmanın İslam'dan üstün olduğu şeklinde yanlış ve yaygın bir inanç vardır. Bu yanlış inanç zamanın koşullarını takdir etmedeki yetersizlik nedeniyledir. Böylesi bir inancın yeterli olduğu zaman artık sona ermiştir ve biz şimdi dine ilişkin anlayışın imandan İslam düzeyine evrilip geliştiği bir noktaya ulaştık. Bu ayrım şöyle açıklanabilir:

İslam, ihlaslı bir dindarın yedi basamaklı bir merdivenle çıkacağı zihinsel bir süreçtir. Bunun ilk basamağı *İslam*, ikincisi *iman*, üçüncüsü *ihsan*, dördüncüsü *ilme'l yakin*, beşincisi *ilm ayne'l yakin*, altıncısı *ilm hakka'l yakin* ve yedincisi bir kez daha *İslam*'dır[1]. Ancak en üst aşamadaki *İslam*, başlangıç aşamasındaki *İslam*'dan farklıdır. Başlangıç aşamasındaki İslam yalnızca zahiri ya da açık bir teslimiyetken, son aşamada ise hem zahiri hem de batıni (gerçek) teslimiyettir. Başlangıç aşamasındaki *İslam* konuşma ve eylemle ilişkiliyken, son aşamada hem özel hem de genelde Allah'a olan bilinçli boyun eğiş, teslim oluş ve kabul ediştir. Başlangıç aşamasındaki *İslam imandan* aşağıda iken, son aşamada *imandan* üstündür. Bugün bilinen pek çok âlim bu ayrımı yapamamaktadır.

Âlimler, Ömer bin Hattab tarafından rivayet edilen ve Cebrail'le ilgili olan hadisle şaşkına dönmüşlerdir.

1. Bu teknik terimler dini ve ahlaki normlar uyarınca ameldeki ve yaşam biçimindeki ihlası ve mükemmellikleri ifade eder.

Selam üzerine olsun, Allah Resulü'yle otururken koyu saçlı, beyaz (temiz) elbiseler giymiş bir adam çıkageldi. Hiçbirimiz onu tanımıyorduk ve bu adam üzerinde bir yolculuk izi taşımıyordu. Selam üzerine olsun, Allah Resulü'nün yanı başına ve dizleri onun dizlerine değecek şekilde oturdu. Ellerini onun dizlerine koyarak şöyle dedi: "Ey Muhammed, bana *İslam*'ı anlat..." Hz. Peygamber şöyle dedi: "*İslam* Allah'tan başka hiçbir ilahın bulunmadığını ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu dile getirmektir; namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve gücün yetiyorsa hacca gitmektir[2]." Adam "Doğru söyledin" dedi. Onun soru sormasına ve verilen yanıtı onaylamasına şaşırdık. Sonra adam, "*İman* nedir?" diye sordu. Peygamber şöyle yanıt verdi: "*İman* Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resullerine, hayır ve şerre, ahirete inanmandır." Adam "Doğru" dedi. Sonra "*İhsan* nedir?" diye sordu. Peygamber: "*İhsan* sen görmesen de görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir. Kuşkusuz O seni görmektedir" dedi. Adam "Kıyametin vakti nedir" diye sordu. Peygamber yanıt verdi: "Soru sorulan kişi, bu soruyu sorandan daha fazlasını bilmiyor." Adam "Kıyametin alametleri nelerdir" diye sorunca, Hz. Peygamber "Kadın kendi (hanım) efendisini doğurduğunda ve ayakları ve üzeri çıplak çobanların müsrif olduklarını gördüğünde." Adam "Doğru" dedi. Sonra oradan ayrıldı. Bir süre oturduk. Daha sonra Resulullah (a.s.) "Ey Ömer, soru soran bu adamı tanıyor musun?" dedi. Ben de "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dedim. O da şöyle dedi: "O size dininizi öğretmeye gelen Cebrail'dir."

Birçok âlim bu konuda, İslam'ın üç aşamada ilerlediği sonucunu çıkarır: *İslam, iman* ve *ihsan.* Kuran'da bedevilere ilgili olarak şöyle denir: "Göçebe Araplar, inandık (*amenna*) dediler. De ki: İnanmadınız, fakat 'İslam olduk' (*eslemna*) deyin. Henüz *iman* kalplerinize girmedi." (Hucurat, 49:14) Bu nedenle, bu âlimlere *iman İslam*'dan derece olarak üstün görünür. Bu âlimler yakından dikkat edilmesi gereken bu konuyu anlamada başarısız olmuşlardır.

Meselenin Hakikatı

Meselenin hakikatı şudur ki, Kuran'da aktarıldığı biçimiyle *İslam* iki aşamada gelmiştir: *akide* aşaması ve *hakikat* ya da bilgi aşaması. Her iki aşama da üçer düzeye sahiptir.

Akide aşamasının düzeyleri *İslam, iman* ve *ihsan* iken bilginin düzeyleri *ilm'el yakin, ilm ayne'l yakin* ve *ilm hakka'l yakin*dir. Nihayet evrim merdiveninde çemberi tamamlayan ve adı *İslam* olan yedinci bir basamak vardır. Dinin evriminin son aşaması, başlangıcına benzer, an-

2. Günde beş vakit namaz kılmanın ve imanı beyan etmenin yanı sıra, zekât vermek, ramazan ayında oruç tutmak ve hayatta bir kez hacca gitmek her Müslümanın yükümlülüğüdür.

cak bunlar özdeş değildir. Başlangıcı *İslam* ve sonu *İslam*dır, ancak dini evrimin başındaki *İslam* ile sonundaki *İslam* arasında devasa bir fark vardır. Akide aşaması, İslam'ın birinci mesajının ulusu olan müminler ulusunun aşamasıdır.

Bilgi aşaması, İslam'ın ikinci mesajının ulusu olan Müslimler ulusunun aşamasıdır. Her ne kadar bu ulusun öncüsü insanlık tarihi boyunca peygamber olarak ortaya çıkmış ve son peygamberi de bireysel bağlamda Muhammed bin Ebu Abdullah (a.s.) olmuşsa da, bu ulus henüz ortaya çıkmamıştır. Müslimler ulusunun gelişini müjdeleyen ve bunun mesajını Kuran'daki genel kavramlarla ve sünnetteki ayrıntılarla bildiren Hz. Muhammed'dir. *Müslim*ler ulusu geldiği zaman müminler ulusuyla aynı noktadan, yani akide aşamasından başlayacaktır. Ancak Cebrail'in soru sormayı bıraktığı merdivenin üçüncü basamağında durmayacaktır. Merdivenin sonuna kadar evrilmeye devam edecek, burada akide ile bilgiyi birleştirecektir. Diğer bir deyişle, gelen ulus, aynı zamanda hem müminlerin hem de Müslimlerin ulusu olacaktır. Öte yandan ilk ulus, *İslam*'ın nihai (Allah'a tamamen ve bilinçli olarak teslimiyet) anlamında, Müslimlerin (kendilerini teslim edenlerin) değil müminlerin (inananların) ulusuydu.

Şunu belirtmek gerekir, Cebrail *akide* aşamasının sonunda soru sormayı bırakmıştır. Çünkü müminler ulusuna dini açıklamaya gelmişti, henüz ortaya çıkmamış olan Müslimler ulusuna değil.

Hz. Muhammed birinci mesajın elçisidir; ayrıca ikinci mesajın da elçisidir. Birinci mesajı ayrıntısıyla açıklarken, ikinci mesajın yalnızca ana hatlarını vermiştir. Bu mesajın açıklanması şimdi Kuran'ın yeni bir anlayışını gerektirir. İşte elinizdeki kitabın amacı budur.

Bu kitaba açık yüreklilikle yaklaşanlar, doğru yola iletileceklerdir. Çabalarımızda başarı ve doğruluk için Allah'a niyaz ediyoruz. O Rabbimizdir.

Birinci Baskıya Önsöz

"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı seçtim." (Maide, 5:3)

İlahi kelam ümmi Muhammed (a.s.) aracılığıyla MS 7. yüzyılda Mekke tepelerinden ilan edildiğinde, insanlığı tarihte eşi görülmemiş bir zirveye yükseltmek için bir uygarlık ortaya çıkmıştı. Doğudaki Pers uygarlığının maddi uygarlık kalıntıları üzerinde inşa edilen bu yeni uygarlık nihai ifadesine, en azından teorik açıdan, Resulü'ne Allah'ın aşağıdaki ayeti vahyetmesiyle ulaşmıştır: "Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı seçtim."

Dönem, 7. yüzyılın ilk bölümüdür. Hz. Peygamber çok geçmeden vefat edince bu yeni uygarlık ivmesini kaybetmiştir. Sahabeden birisinin ortaya koyduğu gibi: "Allah Resulünün kabrinin toprağını ellerimizden siler silmez kalplerimize yabancılaştık"[1]. Aslında, üçüncü halife Osman'ın halifeliğinin sonu (Peygamber'in vefatından yaklaşık yirmi yıl sonrası) kadar kısa bir zamanda ortaya çıkan ve İslam tarihinde *el-fitnetu'l kübra* (büyük fitne) olarak bilinen dönemde bu ifadenin fazlasıyla doğru olduğu anlaşıldı.

Bu noktadan sonra İslam uygarlığı (her ne kadar İslam'ın zemini genişleyip Roma'nın ve Pers uygarlığının büyük kısmını sarmış olsa da) gerilemeye başlamıştır. Tarihin tekerrür ettiği doğrudur yine de bu daima aynı tarzda gerçekleşmez. Çünkü olaylar çoğunlukla kimi açılardan benzerdir, ama kimi açılardan da önceki olaylara benzemeyen şekillerde yinelenirler. Ne mekân küreseldir ne de sonuç olarak zaman küreseldir. Gerçekte bunların ikisi de sarmaldır, aşağıdan yukarıya doğru ilerler; çemberin sonu başlangıca benzer, ama aynı zamanda farklıdır da.

Aynı şekilde gezegenimiz iki ayak üzerinde ilerler, bunlar gece ve gündüz, karanlık ve aydınlıktır; keza insan da sağ ve sol olmak üzere iki ayak üzerinde ilerler. Böylece hayat, maddi ve manevi iki ayak üzerinde ilerler. İnsan toplumu gelişim aşamasında maddi ayağını ileri atar ve yere koyarken diğer ayağına yaslanır, burada manevi ayağı ileri atmaya hazırdır: "...Bu, Rabbinin kesin bir hükmüdür." (Meryem, 19:71) Diğer bir deyişle, yaşamın ilerlemesi ne durur ne gecikir ne de yaşam kendini tekrar eder. Gelişiminde ileri doğru hareket eder, çünkü özünde mü-

1. Yani ilk Müslümanlar, Peygamber'in vefatının hemen sonrasında imanlarının sarsıldığını ve İslami yaşam biçimine olan adanmışlıklarının kaybolduğunu hissetmişlerdir.

kemmel olan yaşam biçim açısından da mükemmel olmaya çalışır; her ne kadar bu amaca tamamen ulaşılamayacak olsa da.

Ayrıca şu da söylenebilir, insan uygarlığının ilerlemesi bir dalga gibidir, bir iner bir yükselir. En aşağı indiğinde yalnızca yukarı yükselmek için ivme kazanmaktadır. Boşluk, insan toplumunun maddi ilerlemesini temsil ederken yükseliş onun manevi zirvesini temsil eder. Maddi ilerleme genellikle sosyal gelişimin tam resmini göremeyenler tarafından şeytanın bozuk işi olarak küçümsenir. Allah'ın, yaşamı bu maddi ve manevi iki ayak üzerinde kendisine doğru çektiğini benimsemekte başarısız olurlar. Aslında tevhidi bakış açısından madde ve mana tür açısından değil, derece açısından farklılaşır.

İslam'ın İkinci Mesajı

1

Uygarlık ve Maddi İlerleme

Uygarlık, maddi ilerlemeden farklıdır, ancak bu fark tür açısından değil, derece bağlamındadır. Uygarlık insanlığın gelişiminin zirvesiyken maddi ilerleme onun tabanıdır.

Uygarlık, değerleri ayırt edebilme ve bu değerleri gündelik işlerle bağdaştırabilme yetisi olarak tanımlanabilir. Uygar bir kişi, amaçları araçlarla karıştırmaz ve amaçları araçlar uğruna feda etmez. O, ilkeler ve ahlaki değerler adamıdır; tam bir entelektüel ve duygusal yaşama erişmiş bir kişidir.

Uygarlık Ahlak mıdır?

Elbette, kesinlikle öyledir. Ancak ahlak nedir? Bize göre ahlakın en iyi tanımı mutlak bireysel özgürlük uygulamasındaki sağduyudur. Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim." Sanki burada "yalnızca en yüce ahlak değerlerini mükemmelleştirmek amacıyla gönderildim" demiştir. Bu nedenle daha önce, Hz.

Muhammed'in Allah tarafından ona verilen uygarlığın nihai ifadesi olduğunu söylemiştik. Allah onu şöyle tanımlamıştır: "Ve sen, büyük bir ahlak üzerindesin" (Kalem, 68:4). Eşi Ayşe'ye Peygamber'in ahlakının nasıl olduğu sorulduğunda şöyle demiştir: "Onun ahlakı Kuran'dı." Kuran'ın Tanrısal ahlak olduğu bilinen bir olgudur.[1] Tanrının ahlakı sonsuzluk (*itlak*) içindedir. Dolayısıyla ahlak, mutlak bireysel özgürlük uygulamasında sağduyu ya da basirettir tanımının içinde yer alır. Hz. Muhammed, Allah'la ve kendi özdisipliniyle olan kesin ilişkisi içinde, Tanrı'yla veya insanlarla ilgili olarak yaptığı veya yapmadığı her şeyde bu basireti en yetkin biçimde gösteren kişiydi. Hem şöyle dememiş miydi: "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz."

Aslında Peygamber'in sünneti mutlak bireysel özgürlük uygulamasında sağduyunun (basiretin) nihai ifadesidir. Peygamber "İslam garip başlamıştır ve başladığı gibi garip olarak dönecektir. Ne mutlu o gariplere!" dediğinde, ashabı şu soruyu sordu: "Ey Allah Resulü, kimdir bu garipler?" Allah Resulü şöyle yanıt verdi: "Sünnetim terk edildikten sonra onu ihya edenler." Bu meşhur hadiste Peygamber'in atıfta bulunduğu bu sünnettir. Peygamberin sünneti, onun gündelik yaşamda, mutlak bireysel özgürlüğünü uygulamadaki sağduyu yetisini göstermektedir. Bu nedenle sünnet insan uygarlığının doruğudur.

Öte yandan maddi ilerleme, gelişmiş bir yaşam standardının kimi fayda ve rahatlıklarını yaşamayı belirtir. Dolayısıyla bir kişi büyük bir arabaya, güzel bir eve ve hoş eşyalara sahip olursa maddi ilerlemeyi yaşar. Eğer bu araçları kendi özgürlüğü pahasına elde etmişse, o zaman maddi olarak ilerlemiş olsa da uygarlaşmamıştır. Bu nedenle bir kişinin uygar olmadan maddi ilerleme yaşaması ya da maddi ilerlemenin rahatlıklarını yaşamadan uygar olması mümkündür. İlk olgu oldukça yaygınken ikincisi enderdir. Bugün hem maddi ilerlemeye hem de uygarlığa aynı anda ulaşmaya çaba göstermekteyiz.

Batı Uygarlığı

Yukarıdaki tanımlara göre günümüz Batı uygarlığı tüm maddi ilerlemesine karşın asla bir uygarlık değildir. Bir uygarlık değildir; çünkü araçlar gelişmiş ve amaçlar geciktirilmiş olduğu için değerleri karıştırılır. *Risaletü's Salah* (Namaz Risalesi) kitabımızda şöyle dedik: "Günümüz endüstrileşmiş Batı medeniyeti ikiyüzlü bir madeni para gibidir...

1. Allah'ın kelamı olan Kuran Arap dilinde aktarılan bir metin olmaktan daha ötedir. Kuran, nihai anlamda sonsuz her ahlaki değerde Tanrı'nın kendisidir.

Parlak ve aydınlık bir yüz ve çirkin bir yüz... Parlak yüz onun bilimsel ve maddi ilerlemeleri ve bu başarıları insan yaşamını geliştirmek için kullanma yetisidir. Öte yandan çirkin yüzü, barışı bilinçli bir biçimde takip etmedeki başarısızlığıdır. Bu başarısızlık onun barış ve gelişim için harcayacağı para ve enerjinin birkaç katını yıkım araçlarına harcamaya ve savaş hazırlığına zorlar.

"Endüstrileşmiş Batı medeniyetinin diğer bir başarısızlığı, onun bireysel ihtiyaçları toplumun gereksinimleriyle, yani bireyin mutlak bireysel özgürlük gereksinimini toplumun tam toplumsal adalet gereksinimiyle uzlaştırmadaki yetersizliği olmuştur. Aslında bu iki gereksinimi uzlaştırma başarısızlığı tarih boyunca insani ilerlemeyi altüst etmiştir."[2]

Yukarıda *Risaletü's Salah*'tan yapılan alıntıda işaret edilen materyalist Batı uygarlığındaki değerler karmaşası, açık biçimde Rus komünizminin bireyden çok topluma yaptığı vurguda görülür, toplum orada bir sonuç değil araçtır. Batı kapitalizmi bu açıdan hiçbir şekilde Rus komünizminden daha iyi değildir.[3]

Batı Uygarlığının Başarısızlığı

Günümüz Batı uygarlığı, gelişiminin sonuna ulaşmıştır. Açıkçası modern insan toplumunun gereksinimlerini karşılamada başarısız olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası toplumu, I. Dünya Savaşı sonrası toplumunun sahip olduğu tutarlılıktan yoksundur. I. Dünya Savaşı'nın kazananı barışta da kazanmıştır ve bu yolla uluslararası toplumu düzenlemeyi başarabilmiştir. Eksikliği ne olursa olsun şu ya da bu şekilde bir ölçüde silahsızlanmayı başarabilmiş ve bu dönem bir kararlılık derecesine ulaşacak kadar uzun olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın açık galibi Britanya, sonraki barışta mağlup olmuştur. Ancak açık söylemek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ne galip ne de mağlup vardır. Tümü aynı gemide, zihin karışıklığının siyah kanatları altında kenetlenmiştir. Şimdi savaşın bitiminden bu yana yirmi yıldan fazla bir süre geçmesine[4] karşın insanlık halen savaş korkusu nedeniyle bir savaş hali içindedir. Barıştan bahsediyoruz ancak gelişime harcadığımızın birkaç kat fazlasını silahlanmaya harcıyoruz. Çünkü barışı elde etmek için bildiğimiz tek yöntem, başkalarını bir savaş başlatmanın sonuçlarıyla tehdit etmektir.

---

2. Risaletü's Salah, 7. Baskı, s. 55-56 (Arapça)
3. Bu paragrafta gösterildiği gibi yazar Batı uygarlığını, Marksistlerin yanı sıra kapitalist liberal gelenekleri de içerecek şekilde ele almaktadır. Bkz. Bölüm 2.
4. Bu kitap 1966'da yazılmış, ilk baskısı Ocak 1967'de yapılmıştır.

Günümüz endüstrileşmiş Batı uygarlığının çağdaş toplumun gereksinimlerini karşılamadaki başarısızlığının ardındaki neden, tamamen maddi gelişimin sonuna ulaşmış olmasıdır. Artık kayıp gücünü yeniden elde edip destekleyecek ve böylece modern toplumun olgularını izleyip önderlik etme yetisi ve gelişimi için potansiyelini arttıracak yeni bir unsurun ortaya çıkışını beklemektedir. Örneğin Rusya, komünizm bir tarafa, sosyalizme ulaşmadaki başarısızlıkla yüzleşmekte, sosyalizmden çok kapitalizme benzeyen ölçütler benimseyip geriye çekilmekte ve bu yolla üretim için yeni başlangıçlar sağlamayı ummaktadır. Bu durum açıkça günümüz Batı uygarlığının tamamen maddi gelişiminin sonuna ulaştığını göstermektedir. Tekrar yol kavşağına dönmek ve yarım yüzyıl önce devrimin heyecanı ve aşırı coşkunluğu içinde gittiği yoldan farklı bir rota benimsemek durumundadır. Sahneye daha sonra çıkmış olan Çin komünizmi, modern insan toplumunun potansiyeli ile Batı uygarlığının yetersizliği arasındaki büyük boşluk giderek daha açık hale geldikçe, tükenecektir. Çin bu feci çelişkiyle karşılaştığında, bu meseleyi, ironik biçimde Kültür Devrimi dediği ve gençlerin caddelerde ve kamu alanlarında bilimcilere ve üniversite hocalarına karşı uyguladığı bir histeriyle halletmeye çalıştı. Ayrıca Mao Zedung'un yazıları, kültürün ve bilgeliğin tek kaynağı haline getirilerek entelektüel faaliyetin nihai düzeyiymiş gibi yüceltildi.

Bu bağlamda kapitalist Batı'da yaşamaya gerek yoktur, çünkü Batı uygarlığının çelişkileri Batı'dan çok Rusya ve Çin'deki komünizm tarafından temsil edilmiştir. Üstelik kapitalist Batı, Batı uygarlığı için yeni bir teori sunmamaktadır. Kapitalizm bu ezici devrim karşısında geleneksel düzenini (komünist devrimin aşırılığının neden olduğu ve Batı'yı belli bir noktaya gelmeye zorlayan küçük bir gelişme hariç) korumak için yalnızca geleneksel duruşunu devam ettirmeye çalışmaktadır.

Dolayısıyla günümüz sanayileşmiş Batı uygarlığının bu başarısızlığının nedeni, maddi gelişmenin, makinelerin insanın efendisi değil, hizmetkârı olarak gerçek konumuna yerleştirecek ve karışıklığı giderecek olan ahlaki bir büyümeyle desteklenmemesidir. Maddi ilerleme maalesef herhangi bir manevi ilerlemeyle desteklenmemiştir. Yukarıda belirtildiği gibi mevcut sosyal düşüncede ekmeğe özgürlükten daha fazla değer verilmiştir. Bu durum bugün kapitalizm için olduğu kadar sosyalizm için de doğrudur.

Gerçekte komünizm kapitalizmden yalnızca derece olarak farklıdır. Adil bir bölüşüm konusunda daha etkin olsa da özünde kapitalizm kadar maddiyatçıdır. İki ideoloji arasındaki görünür düşmanlık, aynı

dinin farklı mezhepleri arasındaki uyuşmazlıklara benzer, kökendeki farklılıktan ziyade temellerindeki birliği yansıtır.

Özet olarak, sanayileşmiş Batı uygarlığının başarısızlığının nedeni şu iki soruya yanıt verememesindendir: Birey ve toplum arasındaki ilişkinin doğası nedir? Birey ve evren arasındaki ilişkinin doğası nedir?

2

Felsefenin Birey ve Topluma İlişkin Görüşü

Sosyal felsefe çağdaş komünizme gelene kadar ve o da dahil çağlar boyu birey ve toplum arasındaki ilişkiyi değerlendirmede başarısız olmuştur. Eğer birey özgürlüğünü uygulama fırsatı bulursa, onun eyleminin toplumun çıkarlarına ters olacağı varsayılmıştır. Toplumun bireyden daha büyük olduğu kabul edildiği için onun çıkarları da bireyin çıkarlarının önüne konmayı hak etmektedir. Bu nedenle bireyin özgürlüğü, her ikisinin çıkarları bağdaşmaz göründüğü zaman toplumun çıkarlarıyla sınırlandırılır.

Aslında tarih boyunca bireyin özgürlüğü sıklıkla toplumun çıkarlarıyla çekişme halinde olmuştur. Hatta görünüşe göre toplum daima bireysel özgürlüğe sınırlar koyarak düzenlenmiştir. Birey, *fiziksel* ve cinsel gereksinimlerini tatmin arzusundan başka hiçbir şeyle ilgili olmadığı yabani bir durumdan çıkarken (çünkü insan toplumu, ilk aşamalarında, insanın arzuları azalana kadar başlayamamıştı) cinsel ilişkileri düzenleyen görenekler de evrilmiştir. Erkek kardeş ve kız kardeş, baba ve kız, anne ve oğul, baba ve gelini, oğul ve babasının eşi arasındaki cinsel ilişki, daha zinanın yasaklanışından önce yasaklamıştı. Bu

yasaklar yani ilk yasalar, oğullar erkekliğe ulaştığında insan ailesini bölen cinsel kıskançlığın kontrol altına alınmasına yardımcı olmuştur. Bu görenekler ortaya konduğunda baba, yetişkin oğul, damat ve evli oğulun her birisi, eşlerinin diğerlerine karşı güvende olduğunu hissettikleri aynı evlerde ya da komşu evlerde yaşama imkânı bulmuştur. Bireysel mülkiyeti düzenleyen görenekler aynı dönemde evrilmiş olabilir. İlkel toplumlarda eşler, araçlar ya da mağaraların mülkiyeti arasında çok da fark yoktur. Küçük toplumlar için aynı yerde gitgide büyüyen sayı, av ve düşmanla savaşmak, gündelik güçlüklerin üstesinden gelerek uyum içinde işleri düzenlemek ve bütünlüğü korumak için sınırlar koymayı zorunlu kılmıştır. Ölüm cezası yukarıda belirtilen çevrelerde erkek veya kadın olsun zinadan suçlu bulunan her birey için uygulanmıştır. Ayrıca ölüm cezası yakın akrabalardan eşya çalan bireyler için ve daha sonra toplumlar genişledikçe genel olarak hırsızlar için de uygulanmıştır. Daha sonraları ceza hırsızın yaşamından ziyade onun bir organının kesilmesine indirgenmiştir. Bireyler saflık ve entelektüellik bağlamında evrildikçe atalarına oranla daha az yasakçı yaptırımlarla caydırılmışlardır.

Bu durum tüm toplumların aynı şekilde başladığı anlamına gelmez; bununla birlikte kuşkusuz toplumların tamamı, insan topluluğunu kendi başına olanaklı kılan benzer görenek, gelenek ve yasalarla başlamıştır.

İlk insanlar çok vahşi, yabani, duyarsız ve hayvani olduklarından vahşilikten sosyalliğe dönüşmeleri ve ehlileşmeleri için aşırı şiddet gerekmiştir. Dolayısıyla ilk sosyal görenekler küçük suçlar için ölüm cezasını sıkça uygulayarak şiddetli ve keskin olmak durumunda olmuştur. Masum insanların hayatları toplum yararına feda olmuştur. Tanrıların lütfunu topluma ulaştırmak ya da Tanrıların öfkeli olduğu düşünüldüğünde onların öfkesini yatıştırmak için insanlar tapınaklarda kurban edilmiştir. Toplumun kurtuluşu için bireyin özgürlüğüne zarar veren bu görenekler, yakın dönemlere değin geniş ölçüde uygulanmıştır.

Hz. İsa'dan yaklaşık iki bin yıl önce yaşayan ve peygamberlerin atası olan Hz. İbrahim döneminde bile, insan kurban etme mantıken ve dinen kabul edilebilir bir şeydir. İbrahim'e oğlu İsmail'i kurban etmesi emredildi. İbrahim korku ya da tereddüt olmaksızın emri uygulayacakken Tanrı bu hükmü kaldırdı. Böylece bu âdet ortadan kalktı ve kurban insan, bir hayvanın kurban edilmesiyle yer değiştirdi, böylece insan hayvanın üzerinde bir konuma yerleşti. Allah, İbrahim ve İsmail'le ilgili olarak bize şöyle hitap eder:

İbrahim, şöyle dedi: "Ben Rabbime gideceğim. O, bana yol gösterecektir. Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla." Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik. Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, "Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?" dedi. O da, "Babacığım, emrolunan şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi. Nihayet her ikisi de Allah'ın emrine boyun eğip İbrahim de boğazlamak için oğlunu yüzüstü yere yatırınca ona şöyle seslendik: "Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır." Biz, İbrahim'e büyük bir kurbanlık vererek İsmail'i kurtardık. Sonradan gelenler arasında ona güzel bir ad bıraktık. İbrahim'e selam olsun. *(Saffat, 37:99-108)*

"Ona güzel bir ad bıraktık" ifadesinin anlamı, insanın kurban edildiği yasanın kaldırılmasıdır. Bununla birlikte bu yasa yoluyla çağlar boyunca insan evrilmiş ve önceki vahşi durumundan yükselerek kendi yerine daha aşağı durumda olan bir hayvanın kurban edilmesine değer hale gelmiştir.

Bugün insanların maruz kaldığı şiddet formlarına rağmen durum budur, aydınlanma ve olgunluk imkânları geliştikçe bu şiddet de yok olacaktır. İnsanın kurban edilişi de Hz. İbrahim zamanında bir kalem hareketiyle son bulmamıştır. Tarihin bize aktardığına göre Müslümanlar Mısır'ı fethettiklerinde orada insan kurban etme uygulaması, "Nil'in Gelini" âdetiyle hâlâ uygulanmaktaydı. Mısır fatihi ve emiri olan Amr İbnü'l As bir gün gördükleriyle büyük bir şaşkınlığa kapılmıştır. Ne olduğunu soruşturduğunda, ona her yıl kuraklığı önlemek için en seçkin ailelerin en güzel kızlarından birini seçip Nil'e atma töreninden ve bunu kutlama geleneğinden bahsedilir. Böylece Nil Nehri şevke gelip taşacak ve insanlara talih ve bereket getirecektir. Amr İbn'ül As, Halife Hz. Ömer'den istediği tavsiye gelene kadar gelinin nehre atılmamasını ister. Hz. Ömer şu meşhur mektubu yazar:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla.
Müminlerin emiri ve Allah'ın kulu Ömer'den Mısır'daki Nil Nehri'ne.
Allah'ın rahmeti ve lütfu üzerine olsun.
Eğer kendi isteğinle taşıyorsan taşma. Ancak Allah'ın emriyle taşıyorsan o halde taş.

Ömer, Amr'dan mektubu Nil'e atmasını ister ve Amr mektubu Nil'e atar. Nil Nehri taşar, böylece o tarihten itibaren bu gelenek terk edilir. Bu yolla dini bilgi bir kez daha insanoğlunu kurtarmıştır.

Tarihin başlangıcından hatta daha öncesinden bu yana insan kurban etme ve diğer kişisel şiddet biçimleri yukarıdaki iki örnekle gösterdiğimiz gibi yakın zamanlara kadar uygulanagelmiştir. Filozoflar, bu tarihsel deneyimlerle yanlış yönlendirilerek, bireyin özgürlüğünün toplumun çıkarlarıyla uyuşmadığına inanmışlardır. Filozoflar bireyin özgürlüğünü toplumun yararı uğruna feda etmenin ussal olduğu çıkarımında bulunmuşlardır. Bugün çağdaş sosyal felsefeye öncülük eden ve mevcut sanayileşmiş Batı uygarlığındaki ilerici ve bilinçli ideolojinin rolünü oynayan komünizm, aynı yanılgının tuzağına düşmüştür.

Birey ve Evrene İlişkin Felsefi Düşünce

İnsan ve evren arasındaki ilişki birey ve toplum arasındaki ilişkiye oranla daha fazla yanlış anlaşılmıştır. Bu çok görünür olan bir durum değildir, çünkü birey ve toplum arasındaki ilişki politika, hukuk ve toplumsal yaşamda pratik ve acil düşünmeyi gerekli kılar. Öte yandan birey ve evren arasındaki ilişki büyük ölçüde teori alanında kalmıştır. Akli olarak bireysel alana adım atacak kadar olgunlaşmayıp halen hayvani "sürü güdüsüne" tabiyiz. Ancak kolektiflik çağının yerini bireysellik (şahsiyet, ç.n.) çağına verdiğinin giderek artan işaretleri görülmektedir. Bu bireysellik çağı, birey ve toplum arasındaki sözüm ona çatışma yanılgısı ilkin teoride, sonra da pratikte çözüldüğünde ortaya çıkacaktır. Bu inşallah ileride ayrıntılı olarak ele alacağımız bir konudur.

Birey ve evren arasındaki ilişki boş bir düşünce alanına indirgenecek bir teorik felsefe sorunu değildir. Hem bireyselliğin elde edilmesine hem de bireyselliklerine ulaşmaları umulan bireyleri ortaya koyabilmek için toplumun etkin işlevine dayanan önemli bir meseledir.

Sosyal felsefenin birey ve evren arasındaki ilişkiyi sağlıklı biçimde anlamadaki başarısızlığı tarihöncesi devirlerden bu yana insan deneyiminde açıkça gözlenmiştir. Erken dönem insanı ilk kez iki ayağı üzerinde durup yaşadığı doğal çevreyle bilinçli biçimde karşılaştığında, bu çevrenin onun doğasına yabancı, isteklerine düşman ve genellikle kontrol edilemez devasa güçlerle dolu olduğunu görmüştür. İlk insan bu güçlere aldırışsız kalmamış, çoğu durumda bunların kendi varlığını yok etmek istediğini hissetmiştir. Yeryüzünü ilk insanla paylaşan bu devasa ilkel doğal güçler avcı veya av olarak sınıflandırılabilir; başkalarını avlarken avlanan hayvanlar ve ava çıkarken kendileri avlanan avcılar. Sanki bütün doğa sürekli olarak hayatta kalma mücadelesi içindeydi ve insan yaşamını korumak için dikkatli olmayı ve hile yapmayı öğrenmek zorundaydı.

İlkel insanın karşılaştığı yararlı veya zararlı güçlerin pek çoğuyla savaşılamıyor veya bunlar alt edilemiyordu. İnsan bu devasa güçleri ya bastırmaya çabalamış ya da onlara yakarmıştır. Böylece onlara boyun eğip adak ve kurbanlar vermiş ve tapınarak ayinler düzenlemiştir. Öte yandan doğal çevrede üstesinden gelebileceği güçler de vardır; bu nedenle farklı hilelere başvurmuştur. İlk insan ağaçlar arasına, dağ tepelerine, ağaç gövdelerinden yapılan kavuklara evler inşa etmiş; suları ve diğer ulaşılmaz yerleri mesken tutmuştur. Ayrıca dövüş yeteneğini ağaç ve taştan silahlar yaparak geliştirmiştir.

Tapınma ile savaş arasında insan kendisini türünün tek örneği olarak yalnız ve endişeli hissetmiştir, çevresinde onu sürpriz bir şekilde alt etmek için bekleyen düşmanlarla kuşatılmıştır. Tüm bunlar insanın, evrenin bir düşmanlık ve savaş dünyası olduğuna inanmasına yol açar.

Felsefe, günümüze kadar gelen her türden dinin insanlığın bir çocukluk semptomundan başka bir şey olmadığı ve dinin ilk insanın koruyucu bir baba gereksinimini gidermek için hayali bir Tanrıya müracaat ettiği bir yer olduğu çıkarımına verir. Doğanın yasasının barış değil savaş olduğu ve insanın ancak başarılı bir şekilde savaşamadığında barışa mecbur kaldığı varsayılmıştır. Bu yaklaşım uyarınca insanın ilk taş silahlardan günümüzdeki hidrojen bombası aşamasına kadarki ilerleyişi onun dine olan bağımlılığını gereksiz kılmıştır, çünkü savaşma yetisi mükemmelleşmiş ya da neredeyse mükemmel olmuştur. Sonuç olarak insanın dinsel duyguyu, dini ve hatta Tanrı'yı terk etmesi gerektiği ileri sürülmüştür.

Kruşçev'in, kozmonot Yuri Gagarin uzayda ilk kez yürüdüğünde Tanrı adı verilen varlığı bulamadığını söylediği öne sürülmüştür. Sanki Kruşçev bildiğini iddia ettiği madde dışında bir Tanrı tasavvur edememiştir. Komünist ideoloji maddenin ötesinde hiçbir şey tasavvur edemediği için, kendi kusurunu bir değer haline getirir ve maddenin ötesindeki her tür varlığı reddeder. Komünizm, insan maddi çevresiyle savaş halindeyken onu anlama yolunda ilerlediğini ve onu fethedip manipüle ederek kendi yazgısının efendisine dönüşene kadar savaş araçları geliştirdiğini ortaya koymak için bu iddiada bulunmuştur.

İnsanın evrenle ilişkisi asla komünizmdeki kadar yanlış *anlaşılmamıştır*, bu da *bilim* ve *felsefe* adına yapılmıştır. Yine de komünizm mevcut sanayileşmiş Batı uygarlığında ilerici ve bilinçli ideoloji rolünü oynayarak, çağdaş sosyal felsefeye öncülük etmektedir. Din ve Tanrı konusunda Hıristiyan Batı, komünist Doğu'dan farklı mıdır?

Pratik duruş noktası açısından değil ama geleneksel teoloji açısından farklılık olabilir. Batı'ya ait din ve Tanrı kavramında onu komünist

olmaktan alıkoyan hiçbir şey yoktur. Komünist devrimden önce Rusya Hıristiyan hatta Ortodoks Hıristiyandı.

Hıristiyanlık ya da İslam dahil her din modern topluma ve onun bireysel üyelerine uygun olup olmadığı gerçeğiyle yüzleşmelidir. Din, bireyin ve toplumun tüm ihtiyaçlarına mantıklı ve ussal olarak yanıt vermelidir, yoksa insanların gerçek yaşamlarının dışına düşecek ve etkisini yitirecektir. Ne denli hatalı olursa olsun felsefe gündelik sorunlara pratik yanıtlar sağlamakta ve kısa vadede de olsa insanların maddi ilgilerine hizmet ettiği sürece diğer bir felsefeyle yer değiştirmektedir. İnsanlar fiziksel gereksinimlere sahip oldukları sürece, erdemlere olan çağrı, bu gereksinimleri görmezden gelemez. Aslında insanların fiziksel gereksinimlerinin tatmini yoluyla erdeme davet edilmesi eşyanın doğasındadır.

Komünist Doğu ile Hıristiyan Batı arasındaki görünür farklara karşın mevcut sanayileşmiş Batı uygarlığı tam olarak Hıristiyan değildir. Batı uygarlığı birey ve toplum ya da birey ve evren arasındaki ilişkiyi anlamada başarısız olmuştur. Bu başarısızlık nedeniyle Batı uygarlığı uygulamada sosyalizm ile demokrasiyi birleştirememektedir. Bu da yetersizliğinin en anlamlı göstergesidir.

Burada Batı uygarlığının değerini düşürmeye ya da küçültmeye çabalamıyoruz. Onu bilimsel olarak ele almak ve hak ettiği yere koymak istiyoruz. Avantajlarını kabul etmek ve maddi ilerlemesiyle tatmin olması yerine gerçek bir uygarlığa evrilmesi için onun reformunu teyit etmek istiyoruz.

3

İslam'da Birey ve Toplum

İfade edilmesi gereken ilk şey İslam'da bireyin amaç olduğudur. Kuran ve dinin bizzat kendisi dahil diğer her şey bu amaca yönelik araçlardır. Bu açıdan kadınlar erkeklerle tamamen eşittir. Bu da erkek ya da kadın, aklı başında olan ya da olmayan bütün insanların başka bir amaca ulaşmanın aracı olarak kullanılmaması anlamına gelir, çünkü insan bütün araçların *yöneldiği sonuçtur.*

Bu bireysellik, sorumluluğun ve onurun temeli olduğu için tüm çabaların özüdür. Konum ölçüleri ortaya konduğunda, bu ölçüler erkek veya kadın her birey için konmuştur. Bu vurgulamak istediğimiz bir noktadır. Allah şöyle der:

"Hiçbir *günahkâr başka bir* günahkârın günahını yüklenmez." (En'am, 6:164); "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (Zilzal, 99:7-8); "Onun her şeyine biz varis olacağız ve o bize tek başına gelecek." (Meryem, 19:80); "Göklerde ve yerde bulunan herkes Rahman'a kul olarak gelecektir. O, onların hep-

sini kuşatmış ve onları bir bir saymıştır. Onların hepsi, kıyamet günü ona tek başına gelecektir." (Meryem, 19:93-95); "Ant olsun, sizi ilk kez yarattığımız gibi, yine tek olarak bize geldiniz..." (En'am, 6:94).

Erkek ve kadın arasındaki bu eşitlik İslam'ın evrensel kuralıdır ve şeriat hukuku toplumun gelişimindeki farklı aşamalardaki hâkim koşullar nedeniyle bunlar arasında ayrım yapmıştır.

İslam'da önem bireyin Allah'a ilişkin bilgisi derecesinde ona atfedilir. İslam her bireyi hatta zihinsel olarak özürlü olanları bile kendileri için bir amaç kılmıştır, çünkü herkes Tanrı'yı bilen bir bireyin tohumudur ve er ya da geç bu bilgiye ulaşacaktır. "Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir." (Meryem, 19:71)

Bu kitabın başında İslam'ın birey ve toplumun gereksinimleri arasındaki açık çatışmayı çözebildiği ve bireyin mutlak bireysel özgürlük ihtiyacının, tam bir sosyal adalet için toplumun gereksinimlerinin bir uzantısına dönüştüğü bir sistem sunduğunu belirtmiştik. Diğer bir deyişle İslam toplum düzenini özgürlük için bir araç kılmada başarılı olmuştur. Bu denge İslam şeriatını iki seviyeye bölen tevhid kavramından türemiştir: toplum düzeyi ve birey düzeyi. Toplum düzeyinde şeriat toplumsal işler (muamelat) hukuku olarak bilinirken, bireysel düzeydeki şeriat ibadet hukuku olarak bilinir.

Muamelattaki baskın özellik, onun toplumdaki bir bireyle ötekiler arasındaki ilişkiyi düzenlemesiyken, ibadetteki baskın özellik onun birey ile Rabbi arasındaki ilişkiyi düzenlemesidir. Bu ise iki yasa dizisinin birbirinden izole olduğu anlamına gelmeyip bunun daha çok birbirini destekleyen iki dizi sayesinde var olan aynı yasanın iki yönü olduğudur. Ayrıca bu iki yasa dizisi birbirinden öz itibarıyla değil derece itibarıyla farklıdır. Yani muamelat saf olmayan bir düzeyde ibadetken, ibadet üst bir düzeyde muamelattır. Bunun nedeni bireyselliğin muamelattan ziyade ibadette daha çok dile getirilişidir.

Ancak ibadet kişinin toplumla olan ilişkisi içinde yansıtılmadıkça, ibadetin hiçbir değeri yoktur. Hz. Peygamber "Din, başkalarına nasıl muamele ettiğinizdir" buyurarak, dinin tamamını muamelat olarak izah etmiştir. Diğer bir deyişle, özelde ibadet, bireyin teorik hazırlık edindiği bir okuldur ve burada edindiklerini toplum içindeki yaşamıyla ve başkalarına karşı davranışlarıyla pratikte uygulama imkânı bulur. Tevhid tüm evrenin tek bir kaynağı, yolu ve yazgısı olduğunu belirtir. Evren Tanrı'dan südur eder ve her şey bireysel olarak O'na dönecektir. "Ant olsun, sizi ilk kez yarattığımız gibi, yine tek olarak bize geldiniz..." (En'am, 6:94). Allah'a dönüş, mesafeleri kapatarak değil Allah'ın sıfat-

larına benzeyen nitelikler geliştirerek -yani sınırlı olanın niteliklerini sonsuz olanın niteliklerine yaklaştırarak[1]- elde edilir. Bireyin Allah'a dönüşü, İslam, Kuran ve toplum gibi uygun araçlarla gerçekleşecektir.

Topluluk piramidin tabanını temsil eden özgürlüğe sahipken, bireyin özgürlüğü tepe noktasını temsil eder. Diğer bir deyişle, toplumun özgürlüğü ağaçken bireyin özgürlüğü meyvedir. Bu anlaşılır perspektiften İslam, birey ve toplum arasında hiçbir tutarsızlık ya da çatışma görmez.

İslam tevhid yoluyla birey ve toplum arasında bu ince dengeye ulaştığı için, aynı sistemde bireyin gereksinimleri ile toplumun gereksinimlerini uzlaştıracak bir şekilde tüm kanunlarını yürürlüğe sokar. Dolayısıyla ne bireyi toplumun menfaati için kurban eder ne de toplumu bireyin hatırına feda eder ki bu durumda bireyselliğe ulaşmadaki en önemli araç yitirilmiş olur. Bu nedenle tüm özellikleriyle İslam hukuku, mutlak bireysel özgürlük için bireyin ihtiyaçları ile tam sosyal adalet için toplumun ihtiyaçlarının takdire değer bir şekilde uzlaştırılmasını yansıtır.

Mutlak Bireysel Özgürlük

Birçok felsefeci, mutlak bireysel özgürlük hakkında konuşmanın yararsız bir iş olarak görür, bireyin özgürlüğünün sınırlandırılmasını aksi takdirde anarşiye varılacağını düşünürler. Ancak İslam, özgürlüğü özü itibarıyla mutlak kabul eder; hangi seviyede ya da hangi türde olursa olsun özgürlükten bahsettiğimizde mutlak bir değerden bahsediyoruz. Sınırlı özgürlük, sonsuzluktan (itlak) bir parçadır, yeryüzündeki insanlara kaldırabilecekleri ölçüde yayılmıştır. Dolayısıyla sınırlama, özgürlüğün temel niteliği değildir. Aksine özgürlüğün gerçek özü mutlaktır. Sınırlama, bireyin sınırlamalardan sonsuza veya mutlaka doğru gelişimiyle ilgili geçici bir gerekliliktir.

Bu nedenle İslam'da özgürlük mutlaktır: Hangi dine veya ırka mensup olursa olsun her birey onu elde etme hakkına sahiptir. Ancak bu bir görevle örtüşen bir haktır ve uygun kullanımla yani özgürlük uygulamasıyla kazanılabilir. Özgürlük, kişinin görevini uygun biçimde yerine getirememesi ve özgürlüğünü kendi kusuru nedeniyle kaybetmesi durumu hariç, hiç sınırlanmaz. Böylesi bir durumda özgürlük, uyumlu kanunlar yani bireyin mutlak bireysel özgürlük açısından ihtiyaçlarını

1. İnsanlar Allah'ın sıfatlarına ilişkin sınırlı ve karışık bir tasavvura sahiptir: Hayat, ilim, kudret, irade, semi, basar ve kelam. Her birey bu sıfatların kendilerindeki sınırlı halini yükseltip onları Allah'ınkilere daha çok benzer kılarak Allah'la olan buluşmasına yaklaşır.

toplumun tam sosyal adalet açısından ihtiyaçlarıyla bağdaştırılabilecek kanunlar yoluyla sınırlanır. Bu kanunlar ne bireyi toplum için ne de toplumu birey için feda eder. İkisi arasında yerinde bir denge sağlar. Bu kanunlar bir sistemdeki uygulamalarının her seviyesinde bireyin ve toplumun yararına işler.

Mutlak (ya da sonsuz) İslam'da temel niteliktir, çünkü İslam bireyin sınırsız gelişime muktedir olduğunu kabul eder. Sınırlıdan mutlaka, kusurludan mükemmele yani mutlak kemale ilerler. İslam'da kulun amacı Tanrı'nın mükemmelliğine ulaşmaktır, Tanrı'nın kemali ise sonsuzdur.[2] Allah şöyle buyurur: "İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir. Şüphesiz en son varış Rabbinedir." (Necm, 53:39-42) Bunun anlamı, Tanrı'nın, tüm çabaların amacı olduğudur. Yukarıda ifade edildiği gibi Tanrı'ya ilerleme, mesafeler kat etme değil daha ziyade kulun Tanrı'nın niteliklerine ulaşma isteği yoluyla gerçekleşebilir. Allah şöyle buyurur: "Ey insan, sen, Rabbine varan yolda çabalayıp durmaktasın, nihayet O'na varacaksın" (İnşikak, 84:6), ona varmak istesen de istemesen de. Bu karşılaşma nerede olacak? Yerde mi, gökte mi? Allah şöyle buyurur: "Ne göğe ne yere sığdım. Samimi kulumun kalbine sığdım."[3] Dolayısıyla kişi kendi içinde onunla karşılaşabilir ve bu karşılaşma insan tarafından değil Tanrı tarafından sağlanır.

Bu bağlamda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah'ın vasfıyla vasıflanın, Rabbim doğru yoldadır" ve Allah şöyle buyurur: "Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe halis kullar olunuz." (Al-i İmran, 3:79*)

Bizi mutlak bireysel özgürlük görevini yerine getirmekten alıkoyan cehalettir. Çünkü o denli cahiliz ki bilgisizliğimizi sevmekte ve hevesimize uygun bir şekilde gelmedikçe bilgiden nefret etmekteyiz. Kuran şöyle der: "Hoşunuza gitmese de size savaş yazıldı. Bazen hoşlanmadığınız bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve hoşlandığınız bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz" (Bakara, 2:216).

---

2. Allah'ın kulu tüm bağlardan uzak olan kişidir; en azından böyle özgür olmak için içtenlikle çaba gösterir.

3. Bu bir Kudsi hadistir. Kudsi Hadis (Hadis-i Kudsi) Peygamber'in dilinden aktarılan ilahi söylemlerdir. Vahiy yoluyla gelmediği için Kuran ayetlerinden ayrılır, diğer yandan anlamı ilahi olduğu için Peygamber'in normal hadislerinden de ayrılır. Yani Kuran Allah kelamı, normal hadisler ise Peygamber'in sözleridir. Kudsi Hadis ise Peygamber'in diliyle ifade edilen ilahi kelamdır.

* Bu ayetin numarası İngilizce baskıda 39 olarak belirtilmiştir. Ancak söz konusu ayet, bu içeriğe uymamaktadır. Kastedilenin 79. ayet olduğu düşüncesiyle, yanlışlığı burada düzeltme gereği duyduk. Kitabın İngilizcesinde buna benzer birkaç yanlış olduğunu tespit ettik. (Türkçe'ye çevirenin notu)

"Hoşlandığınız bir şey de hakkınızda kötü olabilir" ifadesi bizim bencilliğimize atıftır. Çünkü kendimizi ve tüm saçmalıklarımızı severiz. Her insan esasen ve doğası gereği bencildir. Esasen onun kemali, bu oldukça bencil doğasında bulunmaktadır.

Her bencil varlığın bencilliği iki düzeydedir: düşük cahilce bencillik ve yüksek akıllı bencillik. Cahilce bencil kişi kendiyle ilgili olarak inandığı şeye ulaşmak için toplum yararıyla bağdaşmayan şeylerde çıkar görebilir. Öte yandan akıllı bencil varlık, kendi çıkarını başkalarının çıkarlarıyla bağdaşması ölçüsünde görür. Bu nedenle şair Ebu'l Ala el Me'rri'nin şiirinde belirtilen tavrı benimser: "Bana ebedi yaşam verilse de onu yalnız başıma istemem. Toprağıma veya benim üzerime yağmur yağmasın, eğer bütün ülkeye yağmayacaksa."

Bu anlam Peygamber'in şu çarpıcı tespitinde de ifade edilir: "Kişi kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe gerçek mümin olamaz." Bu yanıyla İslam cahilce bencilliğin karşısında durur ve akıllı bencilliği destekler. Peygamber der ki: "Kişinin arzuları bana vahyedilenlere uymadıkça gerçek bir mümin olamaz." Burada arzular, cahilce bencilliği kasteder. "Sizin en feci düşmanınız benliğinizdeki nefsinizdir." Yani sizin düşük benliğiniz üst benliğinize karşı çıkar, "en feci düşmanınız" ifadesindeki "sizin" zamirinin kastettiği şey öbür üst benliğe karşı olan nefsinizdir. Başka bir ifadeyle, öbür üst benliğin en feci düşmanı, düşük alçak bendir. Aslında Kuran bu ifadeleri iki kelimeyle kullanır, "aşağı" ve "öbür"[4].

Bu ifadeler akıllı bencilliğin zıttı olan cahilce bencilliğe işaret eder. Allah der ki: "Kuran sizi daha iyi bir yola sevk eder" (İsra, 17:9) yani yüksek üst benliğe götürür. Aynı şey şu ayette de vardır: "Kim yola gelirse kendisi için yola gelmiş olur, kimde saparsa kendi aleyhine sapar." (İsra,17:15).

Cahilce bencillik düzeyinde kaldığımız sürece özgürlüğümüz bizim açımızdan olduğu kadar toplum açısından da azalacaktır. Bu azalma temel hukukla uyumlu kanunlar yoluyla gerçekleşmelidir.[5]

Dolayısıyla İslam'da özgürlüğün iki seviyede olduğu açıktır: Yukarıda açıklandığı gibi temel hukukla uyumlu kanunlarca sınırlanan özgürlük düzeyi ve mutlak özgürlük düzeyi. İlk düzeyde özgür bir kişi, başkalarının özgürlüğüne müdahale etmeme koşuluyla dilediği gibi düşünen, düşüncesine uyumlu olarak konuşan, konuşmasına uyumlu olarak

4. Bu kelimeler dünya (aşağı) ve uhra'dır (öbür). Aynı kelimeler ayrıca "bu yaşam" ve "öbür yaşam" anlamlarına gelir. Bu önemli bir husustur.

5. Burada kastedilen şey, toplumun tam bir sosyal adalet sağlamak için gereken ihtiyaçlar ile bireyin mutlak bireysel özgürlüğü elde etmesi için gereken ihtiyaçların bağdaştırılmasıyla karakterize edilen İslami yasadır.

hareket eden kişidir. Eğer müdahale ederse, o zaman onun özgürlüğü temel hukukla uyumlu kanunlar tarafından adil biçimde sınırlanır.

İkinci düzeydeki özgür bir kişi dilediği gibi düşünen, düşündüğü gibi konuşan, söylediğine uygun hareket eden kişidir. Tüm bu özgürlük uygulamalarının sonucu sadece iyilik, lütuf ve tüm insanlara karşı nezakettir. İlk özgürlük seviyesinin en düşük derecesi doğruluk iken, ikinci düzeyin en düşük derecesi affediciliktir. Bu ikinci düzeydeki özgür kişi, saklı bilincinde asla marazlı bir irade taşımaz ve bilir ki böylesi bir marazlı irade, söz dünyasına yansıtılmadan önce bilinç düzeyinde başlar ve sonra eylem düzeyinde ilerler. Allah'ın "Günahın açığını da, gizlisini de bırakın! Günah kazananlar, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir" (En'am, 6:120) ayetinde kastettiği grup işte budur. Ayrıca "De ki: Rabbim, açık ya da gizli kötülükleri haram etmiştir" (Araf, 7:33) ve "İçinizdekileri açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker…" (Bakara, 2:284) ayetlerinde de kastedilen bunlardır.

Öte yandan Peygamber "Allah ümmetimin niyet ettiklerine, onlar niyet ettikleri şey uyarınca konuşuncaya ya da hareket edinceye kadar müsaade eder" dediğinde sınırlı özgürlük düzeyinde olan insanları kastetmiştir.

Özgürlüğün iki düzeyi, ilki ikincisi için bir hazırlık aşaması olduğu için üst üste gelir. Birey ikinci düzeye, kendisini gözlemleme, hesaba çekme, ahlaki açıdan eğitme ve sürekli olarak mükemmelliğe ve iyilik yapmaya doğru disipline etme yoluyla ulaşır. Kendi kendini gözlem, Tanrı'nın varlığının sürekli olarak bilincinde olmak demektir, düşünme, ifade etme ve eylemde Tanrı'yı hoşnut etmeyecek şeylerden uzak durmaktır. Kişinin kendisini hesaba çekmesi, bazı kötü istençlerin gözden kaçmaması için, derin bir dikkati ifade eder. Dediğimiz gibi mutlak bireysel özgürlük, bedeli ödenerek elde edilebilir, yani yukarıda belirtildiği gibi düşünme, ifade etme ve eylem özgürlüğünün muhakemesi yoluyla. İslam, ibadetleri ve yasaları, bireyi bu hedefe götürmek için geliştirmiştir.

Mutlak Bireysel Özgürlüğün Hizmetindeki Şeriat

İbadetleri düzenleyen tüm kanunlar bireysel şeriattır (şeriatu'l ferdiye) çünkü gizli olan bilinçle ilgilidir. Bazı ibadetler cemaatle yapılsa da bu böyledir. Aslında ibadet ya da muamelat, İslam'daki bütün fiiller esasen bireysel bilinci vurgular. Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: "Niyet amelden evladır."

Niyetin amelle (iş) ilişkisi ruhun bedenle ilişkisine benzer: Ruh bedeni terk ettiğinde beden çözülür, ayrışır ve toza dönüşür. Bu duruma şu ayet atıfta bulunur: "Onların yaptıkları bütün amellere yöneldik, onları dağılmış zerreciklere çevirdik." (Furkan, 25:23) Burada ifade edilen amel (iş), ruhsuz yapıldığı için, diğer bir deyişle Allah rızasına iyi niyetle yapılmadığı için, faydasız hale gelmiştir.

Günah, bilincin ifadesi olan düşüncede başlar. Bu nedenle eğer bilinç günahı tutarsa düşüncesi de kötü olacaktır; bu durumda çok geçmeden kötü düşünceler kişiyi esir alır ve kötü düşünceler kişinin diliyle ifade edilir, konuşma aracılığıyla açıklanır hale gelir. Üstelik bu kötü konuşma çok geçmeden kişiyi fiillerinde de kötü olmaya yöneltir. Eğer kişi saklı bilincinde kötü düşünceleri düşünür, kötü konuşur ve organları kötülük yapmak için harekete geçerse, o kişinin özgürlüğü alınmalı ve cezalandırılmalıdır. Ancak bu cezalandırma ilkin kişinin kendi çıkarına ve ikinci olarak toplum çıkarına gerçekleşmelidir. Kişinin disiplin ve eğitimden geçmesi, onun özgürlüğünü geri almasını ve bu özgürlüğü uygun biçimde uygulamasını sağlar.

Toplumsal ya da ibadetlerle ilgili yasalar, toplumu ve bireyleri düşmanlık ve kabalıktan olgunluk ve insanlığa yükselten disiplinler veya eğitim yöntemleridir. Kaba ve daha az duyarlı insanlar, yasalar sertleştikçe daha fazla sınırlanıp zorlanacaklardır. Bu nedenle eğer insanlar görevleriyle uyumlu olurlarsa ne bu dünyada ne de ahirette güçlükten sıkıntı çekeceklerdir. Allah şöyle buyurur: "Siz şükreder, inanırsanız, Allah size azap etmeyi ne yapacak? Allah şükrün karşılığını veren, her şeyi bilendir." (Nisa, 4:147). İnsanların irade güçlerinin imtihanı olarak yasakları doğuran şey, onların eğitim, toplumsallaşma ve disiplin gereksinimidir. Hem yasaklar hem de irade gücü tamamen onlara olan ihtiyaçla belirlenir.

İlk toplumlarda bireyler üzerine olan katı sınırlamalar hakkında uzun uzadıya konuştuk. Modern zamanlara, bugün bildiğimiz Tek tanrılı dinler dönemine geldiğimizde aynı zorunlulukları görüyoruz. Kuran Yahudiler hakkında şöyle der:

> "Yahudilerin yaptığı zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle, önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık." (Nisa, 4:160)

Yine Kuran'da Yahudilere ilişkin şöyle buyrulur:

"Musa kavmine demişti ki: 'Ey kavmim, sizler, buzağıyı Tanrı edinmekle kendinize zulmettiniz; gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Bu, yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Bu suretle o, sizin tövbenizi kabul buyurmuş olur. Çünkü o, öyle bağışlayıcı, öyle merhametlidir." (Bakara, 2:54)

İnsanların acı çekmeleri ve güzel şeylerin onlar için yasaklanması, onların kabalıkları ve duyarsızlıkları nedeniyledir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, dünya üzerindeki ilk insanların yaşamındaki dini uygulamaların bir parçası olarak tövbe içinde insanın kurban edilmesi söz konusuydu.

İnsan bir şekilde geliştikçe eğitim yöntemlerinde böylesi katılıklara daha az gereksinim duymuştur. Bu nedenle Hz. Muhammed'in ümmeti için şeriat şunları sunar:

"De ki: 'Bana vahyolunan Kuran'da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir murdar hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yemek zorunda kalırsa yiyebilir.' Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir (En'am, 6:145)

Kuran ayrıca Hz. Muhammed'in ümmetine ilişkin şöyle der: "Ey inananlar, mallarınızı aranızda batılla (doğru olmayan yollarla, haksız yere) yemeyin. Kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa başka. Canlarınızı da öldürmeyin. Doğrusu Allah size karşı çok merhametlidir" (Nisa, 4:29)

Yasağın çerçevesi, sonraki şeriatta tamamı kötülük olan dört unsurla sınırlanmıştır. Ancak dördüyle alakalı olarak bile gerçek zorunluluk durumlarında birey isteyerek itaatsiz olmadığı ya da mevcut sınırları ihlal etmediği sürece müsaade edilmiştir.

Allah, daha az bir şiddet derecesinde sorumlu hale dönüştüğünde nefsin öldürülmesini yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: "Canlarınızı da öldürmeyin. Doğrusu Allah size karşı çok merhametlidir." Bize kendi şeriatında merhametlidir çünkü biz de merhametli olmuşuzdur: "Diğerlerine muamele *ettiğiniz* şekilde size muamele edilecektir."

İnsanlar giderek saflaştıkça yasak ve sınırlar da yumuşamıştır, ta ki yasaklar nihayet maddi şeylerden kaldırılıp sadece davranışların sembolik yönlerine yayılana kadar. Kuran'a kulak verelim:

"Ey Ademoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez. De ki:

'Allah'ın, kulları için yarattığı zineti ve temiz rızkı kim haram kılmış?' De ki: 'Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için ayetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz.' De ki: 'Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmediği herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.'" (Araf, 7:31-33)

Kuran'da ayrıca şöyle buyrulur:

"Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken, üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir. Gerçekten birçokları nefislerinin arzularına uyarak bilmeden (halkı) saptırıyorlar. Şüphesiz senin Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir. Açık günahların yanında gizli günahlardan da sakının. Çünkü günah kazananlar yaptıkları karşılığında cezalandırılacaklardır." (En'am, 6:119-120)

Bu sebeple son tahlilde gerçekten yasaklanan şeyler yanlış davranışlar ve ahlaki bozukluklardır. Maddi şeylerin yasaklanması tıpkı aşağıdaki ayette vurgulandığı gibi yanlış davranışlara ve ahlaki bozukluklara karşı bir iyileştirme aracıdır: "Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında ayetlerimizi göstereceğiz ki Kuran'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?" (Fussilet, 41:53)

Bu şekilde yasaklar, daha düşük maddi biçimlerden, daha ince ahlaki davranış biçimlerine ve sonra da bilincin sırlarına ve günah düşüncelerine doğru ilerler. "Açık günahların yanında gizli günahlardan da sakının" ifadesindeki açık günahlardan kaçının emri gizli günahtan kaçınma amacı için araçtır. Sanki tüm kötülüklerin kaynağı olan gizli günahtan kaçınabilmek için açık günahtan kaçının demektedir. Kuran, "İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder." (Bakara, 2:284) derken bilincin derinliklerinde günahın peşine düşmeye devam eder. "Bütün yüzler, o diri ve yöneticiye boyun eğmiştir. Zulüm yüklenen perişan olmuştur." (Ta Ha, 20:111) buyururken buradaki zulüm her tür ve tanımdaki kötülüklerin kaynağı olan gizli şirktir. Böylesi bir gizli şirk gizli bilinçte tutulmaktadır; hatta şirkin çok ince bir hali, sufilerin sırru'l sır (bilincin sırrı) dedikleri şeyde yer alır. Kuran bu duruma şöyle atıfta bulunur: "Sözü açık söylesen de gizli söylesen de muhakkak O, gizliyi de ondan daha gizlisini de bilir." (Ta Ha, 20:7). Daha gizli ve bilinçten (sır) daha gizli olan, bilincin sırrıdır (*sırru'l sır*).

Kuran'daki günahlardan kaçınma yaklaşımı dışarıdan içeriye doğrudur. "Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında ayetlerimizi göstere-

ceğiz ki Kuran'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?" (Fussilet, 41:53) "Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında ayetlerimizi göstereceğiz" ifadesine göre, genellikle Allah yolundaki samimi mümin kendisini gözleyecek ve en bariz yanlış fiillerinden dolayı kendisini sorumlu tutarken, aşamalı bir saflaşma süreci içinde sözlü yanlışlarına müsaade edecektir. Sürekli olarak eylem yanlışlarını frenleyen kişi ise sözlü yanlışlarını engellemeye doğru gider ancak bu sırada düşünce yanlışlarına toleranslı olur. Bir bireyin düşünceleri, o arınma yolunda ilerlerken bulanık ve karışık kalır.

Bir birey bedenini ve dilini kontrol etmeyi öğrendiğinde, zihnini sakinleştirmeye ve düşüncelerine hükmetmeye başlayabilir. Böylece birey dışarıdan başlayıp gitgide daha derin bir şekilde içeri doğru ilerleyen ve tersine dönen yaklaşım diye adlandırdığımız bir yolla daha arınmış bir hale ulaşır.

Bu noktada yukarıda aktarılan ayetin ikinci kısmı da söz konusu olur. "Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?" Böylece birey daha önce dış dünyayla meşgul iken şimdi artık içteki beniyle ilgilenir. Bu ayrıca bilinç arılığının davranış doğruluğuyla sergilendiğinde bilinç ve eylem ahenginin ulaştığı noktadır. Bu aşamada birey mutlak bireysel özgürlüğün eşiğindedir. Bilinç daha saf oldukça davranış da daha doğru olur ve bu yeri geldiğinde yasaklar çemberinin daralmasına ve izinler çemberinin genişlemesine yol açar. Tıpkı şu ayette vurgulandığı gibi "Siz şükreder inanırsanız Allah size azap etmeyi ne yapacak? Allah şükrün karşılığını veren, her şeyi bilendir" (Nisa, 4:147)

Eğer samimi mümin arzu edilen amaç için, yani bilincin tam arılığı ve davranışın tam doğruluğunda ilerlerse, maddi yasak ve sınırlamalar kaybolur ve burada şu ayet söz konusu olur: "İnanıp iyi işler yapanlara, bundan böyle kötülüklerden korunup inandıkları ve iyi işler yaptıkları, sonra yasaklardan korunup onların yasaklığına inandıkları ve yine korunup iyilik ettikleri takdirde daha önce yediklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah güzel davrananları sever." (Maide, 5:93).

Bu mutlak bireysel özgürlüğün ileri bir aşamasıdır ve tüm İslami kurallar bireylerin ona ulaşmasına imkân verecek şekilde kavranır. Böylece İslami kuralların tüm yönlerinin mütekabiliyet (muavede) ya da hak edilen ceza (kısas) prensiplerine dayandığı görülür: "Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır, böylece korunursunuz." (Bakara, 2:179). Kuran ayrıca şöyle buyurmaktadır "İş ne sizin kuruntularınızla, ne Kitap ehlinin kuruntularıyla olur. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost ne de yardımcı bulunur. Allah'ın vereceği cezayı hiç kimse ondan savamaz." (Nisa, 4:123) Diğer

bir ayette şöyle buyrulmaktadır: "Ki Allah doğruları, doğruluklarıyla mükâfatlandırsın, ikiyüzlülere de dilerse azap etsin; yahut tövbelerini kabul buyursun. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir." (Ahzab, 33:24) Ayrıca, "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir."(Zilzal, 99:7-8)

Bu son iki ayet hem şeriat hem de hakikatin yani dünyada ve ahirette ceza ya da mükâfatın özü ve temelidir.

Kuran bize şöyle demektedir. "Böyle yaptık ki Allah o doğru kişilere doğruluklarından sorsun. Kâfirlere de acı bir azap hazırlamıştır" (Ahzab, 33:8) Şeyh Ebu'l Kasım elCüneyd bu ayetle ilgili olarak, "kendilerine sadık (doğru) olanlardan, Allah'a olan sadakatleri de istenecektir" demiştir. Allah'ın sadakati (doğruluğu) mutlakken insanlarınki nispidir. Bu nedenle her doğru kişi Kuran'da bildirilenler uyarınca mutlak doğruluklara karşı hesap edilen doğruluğu ölçüsünce ödüllendirilecektir. Allah doğru olanları, doğrulukları uyarınca mükâfatlandırılacaktır. Bu mükâfat, ayette vurgulandığı gibi, şeriattaki kısas ve hakikatteki kısastır: "Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır, böylece korunursunuz." Bu bağlamda yaşam, ilave bilgiyi ifade eder. Diğer bir deyişle bir iyiliğin mükâfat olarak on katıyla hatta daha fazlasıyla mükâfatlandırılması ve eğer affedilmezse[6] yaptığınız kötülüğün eşdeğerde kötülükle cezalandırılması kuralı uyarınca, yaptığınız iyiliğin karşılığında iyilikle ödüllendirildiğinizde, sonuç olarak anlayış artışı, zihin berraklığı ve kalp sağlığı yoluyla yaşamınız da yükselir.

Şeriattaki kısasın bir sonucu olarak bu bilinç artışı açıktır, çünkü cahillik, bilgi eksikliği veya duyarsızlık halleri dışında kimse kendi özgürlüğünün uygulamasında başkalarının özgürlüğüne tecavüz etmeyecektir. Bu şekilde örneğin bir öfke anında başkasının gözünü çıkaran bir kişi, acının derecesini ve kurbanına verdiği yaranın büyüklüğünü tam idrak ettiğinde, bu eylemi gerçekleştiremez. Kurbanıyla aynı konuma konup kısas uygulandığında ve yapmış olduğu fiil karşılığında (muavede) gözü çıkarıldığında her iki amaç da aynı anda gerçekleşir. Öncelikle toplum yararı, zalimin caydırılmasının yanı sıra başkalarının da bu örnek aracılığıyla caydırılması yoluyla sağlanır. İkinci olarak, zalim kişinin diğerlerine verdiği acıyı kendisi tecrübe ederken duyarlılığı artar ve böylece neden olduğu acının şiddetini ve kaybın büyüklüğünü fark eder. Böylesi acılı bir deneyime maruz kalan kişi, başkalarına yaptığı şeyin sonuçlarını artık görmezden gelmeyerek yaşamının sonraki bö-

6. Yazar burada, Kuran'daki ilahi hesaba ilişkin olan ve bu kitabın "Adem'le Havva'nın Bağışlanması" başlıklı bölümünde açıklanan kurallara atıfta bulunmaktadır.

lümünde daha insancıl olacaktır. Gelecekte böylesi bir birey en azından başkalarını incitmekten kaçınacak ve kesinlikle eylemlerinde başkalarına karşı daha ölçülü olacaktır. İbadet eşliğinde bu şekilde aydınlanan birey başkalarına iyilik yapmak isteyecek ve bunu yaparken tatmin ve sükûnet bulacaktır. Buna ulaştığında yüksek bir bilinç düzeyi ve kısas yoluyla ulaştığı daha derin duyarlılığın bir sonucu olarak kendi mutlak bireysel özgürlüğünün eşiğine varmış olacaktır.

Eğer birey bu noktaya ulaşamazsa, en azından başkalarının özgürlüğü konusunda kendi özgürlüğünün sınırlarının bilincinde olması yeterlidir, çünkü bu bilincin bir sonucu olarak birçok iyilik gerçekleşecektir.

Zina durumundaki karşılık (muavede) recm ve kırbaç olarak belirlenmiş bir cezadır (*had*)[7]. Zina eden kişiye, şeriatı dikkate almaksızın kolay bir zevk istemesi nedeniyle kendi duygularını toparlaması için acı çektirilir. İnsan acıyla değil zevk yoluyla daha fazlasını öğrenme eğilimindedir. Nefsine yenilip yasak zevke boyun eğdiğinde, acı çekerek dengesini bulur ve dikkatsizlik ve aptallıktan kaçınır.

İçki içmenin cezası da aynı prensibe dayanır. Alkol alan kişi zihnini uyuşturmak ister ve böylece gerçeklikten kaçmaya çalışır. Kırbaç acısıyla, onu acı gerçeklikle yüzleşmeye yöneltme amaçlanır, öyle ki bu gerçekliği geliştirmek için açık zihnini kullanabilir. Gerçekler onlardan kaçarak değil onlarla yüzleşip onlara karşı zekâ kullanarak değiştirilir. Allah şöyle buyurur: "Bir millet kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez." (Ra'd, 13:11)

Dahası insanın hayvanlara olan üstünlüğünün yegâne nedeni olan zihin, eski zamanlardan bu yana uzun yolculuğunda hayata eşlik eden acı ve zevk arasındaki etkileşimin ürünüdür. Eğer birey bir zayıflık anında zihnini terk etmeye çalışırsa, acının şoku, zihnin kontrolü tekrar ele almasına ve mükemmellik amacına doğru yaşam çalkantıları yoluyla sahibine kılavuzluk etmesine yardım eder.

Ceza yaptırımları (muavede) ve kısas kuralları, temel asli yaşam kaynağından gelir.[8] Bunlar kelimenin yaygın anlamında şeriat değildir. İslami yasaların karşılıklılık esasına dayandığını kabul ettiğimizde, İslam inancına değil öze atıfta bulunuruz. Kendi özü içinde İslam, kelimenin yaygın anlamında bir din değil, bir bilimdir ve ortaya koyduğu kurallar

---

7. Suçu işleyen evli ise recmedilir, ancak bekâr olanlara yüz kırbaç (değnek, ç.n.) vurulur. Bununla birlikte Kuran, fiili zinaya, dört güvenilir kişinin tanıklığını şart koşarak yüksek bir kanıt standardı koyar (Nur, 24:4). Yani hükmün yerine getirilmesi için sanığın gönüllü itirafı olmaksızın suçun kanıtlanması neredeyse imkânsızdır. Dört tanık olmaksızın yapılan yanlış bir zina isnadı, seksen değnek had cezasıyla cezalandırılır.
8. Muavede ve kısas yazar tarafından aşağıda açıklandığı gibi aynı şeyin iki düzeyi ya da aynı paranın iki yüzü gibi birbirinin yerine kullanılmaktadır.

(dogmalar) içinde bulunduğu bilimsel aşamaya bağlı olarak geçicidir. Şeriat hukuku aşaması da, hakikat aşamasına giden bir geçiş aşamasıdır. Hakikat aşamasında bireyler toplum hukukundan birey hukukuna (şeriatu'l ferdiye) yükselirler; bu birey hukuku aşaması her birey açısından hakikatın başlangıcıdır.[9]

Kuran'da şöyle buyurulur: "İnsan henüz anılan bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti. Şüphesiz biz insanı, temiz su ile çamur karışımından yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu işitir ve görür kıldık." (İnsan, 76:1-2) Buna göre, "insan"ın yani insanlığın "anılan bir şey" olmadığı bir dönem olmuştur, diğer bir ifadeyle, sorumluluğun temeli olan ve insanı "anılan bir şey" haline getiren zihinsel gelişimin ortaya çıkmasından önce yaşamın daha alt gelişim aşamalarından geçilmekteydi. Böylece karanlık zamanlardan bu yana "temiz su ile çamur karışımından" yaşam doğmuştur. "Onu imtihan edeceğiz" ifadesi, insanın doğal çevreyle ve dost yaratıklarla savaşına atıf olduğu için tüm ayetin özüdür. Yukarıda insan toplumunun gelişiminin bazı yönlerini ele almıştık. İnsan toplumunun doğuşundan önceki ve sonraki savaşlar, muavede ve kısas kanunları uyarınca gerçekleşmiş ve gerçekleşecektir.

"Onu işitir, görür kıldık" ifadesi, zihne atıfta bulunur ve zihnin karşılık (muavede) kuralı uyarınca mücadele içinde doğduğuna işaret eder. "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (Zilzal, 99:7-8).

İnsan suresinin yukarıda alıntılaran ilk iki ayetinden sonra şu ifadeyi görürüz: "O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder." Bu bağlamda "şükrederek" ifadesi "doğru" anlamındayken "nankörlük" kelimesi "yanlış" demektir. Bu yolla zihin, mükemmelliğin temeli olan doğru ve yanlış sarkacı üzerinde kararsızca gider gelir. Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: "Eğer yanlış yapıp sonra tövbe etmeseniz, Allah sizin yerinize yanlış yapıp sonra tövbe ettiğinde affedilen başka bir topluluk yaratırdı."

Muavede kuralının iki düzeyi vardır; hakikat ve şeriat düzeyi. Bu iki düzey arasındaki fark sadece derecededir, özde değil. Hakikat düzeyindeki muavede kanunu şu ayete dayanır: "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (Zilzal, 99:7-8). Öte yan-

9. Birey hukuku (şeriatu'l ferdiye) toplumunkiyle çelişkili değildir. Birey hukuku, ona mutlak bireysel özgürlüğü gerçekleştirmek için bir metodoloji olarak bağlı kalmak isteyen birey açısından, daha arınmış ve sınırlayıcıdır.

dan şeriat düzeyindeki muavede kanunu ise şu ayete dayanır: "Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, burna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için kefaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir." (Maide, 5:45)

Hakikat düzeyindeki muavede kanunu Allah'ın âlemleri yoğurup var ettiği ve mükemmelce yönettiği iradedir. Bu ayrıca Kuran'da sıkça adı geçen el-hak'tır.[10] "Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler ise, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler." (Ahkaf, 46:3); "Allah, gökleri ve yeri hak ile hikmeti uyarınca yarattı. O, onların ortak koştuklarından yücedir." (Nahl, 16:3); "Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları eğlenmek için yaratmadık! Onları sadece gerçek bir sebeple, hikmetli bir gâye ile yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar." (Duhan, 44:38-39). El-hak aşağıdaki ayette mükemmelce yansıtılan bu kısas prensibidir: "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (Zilzal, 99:7-8).

Önceki ayette geçen "eğlenmek için" ifadesi diğer iki ayetteki aynı anlamı kasteder: "Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. Ondan başka ilah yoktur. O, şerefli ve yüce arşın Rabbidir." (Müminun, 23:115-116). Bu da âlemlerin muavede kuralı uyarınca Allah'a dönmek durumunda olduğu anlamına gelir. "İş ne sizin kuruntularınızla, ne kitap ehlinin kuruntularıyla olur. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost ne de yardımcı bulur, Allâh'ın vereceği cezayı hiç kimse ondan savamaz." (Nisa, 4:123)

Şeriat düzeyinde muavede kanunu hakikat düzenindeki muavede kanununun kusursuz bir taklididir ve onu yakından izleme niyetindendir. Ancak üstün tezahürlerinde hakikat sonsuz derecede inceliklidir ve şeraittan daha tamdır. Hakikat düzeyindeki muavede kanunu ayette açıklandığı gibi üç düzlemde yer alır: "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı (ihsanı), yakınlarına yardım etmeyi emreder." (Nahl, 16:90). "Göze göz, dişe diş" ve "sana saldırana sen de aynı şekilde saldır" düzeyindeki kısastır "adalet" "İhsan" ise saldıranı affetmektir: Kısas ayetinde söylendiği gibi "kim bağışlarsa, kendi yararınadır" "Yakınlarına yardım etmek" en geniş yakınları yani bir bütün olarak hayatı kasteder.

10. Hak batılın karşıtı olup, bir hakikat derecesidir. Hak göreceli, hakikat ise mutlak ve nihaidir. Hakkın, mutlak hakikatın ilk inişi olduğu söylenir, bir şeyi ancak zıddıyla bir aradayken anlayabilen insan zihniyle değerlendirilebilecek ikilik içinde gerçekleşen bir iniştir bu.

Bu üç düzey aşağıdaki ayette vurgulanır: "Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez." (Şûra, 42:40). "Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür" ifadesi ceza düzeyindeki adalettir, ancak Allah mümkün olan her yerde cezaya başvurmaktan caydırmak için onu "kötülük" olarak tanımlanmıştır: "Fakat kim sabreder, affederse, şüphesiz bu çok önemli işlerdendir" (Şûra, 42:43). "Affederse" ifadesi, ihsan düzeyidir; burada yanlış yapan cezasız bırakılır. Adaletten daha yücedir bu. "Barışırsa" kelimesi zalime merhameti, ona karşı naziklik, müşfiklik ve sevgiyi belirtir. Bu, şeriattaki karşılık (muavede) hukukunun en üst derecesidir.

Hakikat düzeyinde muavede hukuku, bedeni biçimlendirmek ve zorlamak suretiyle, âlemleri Allah'a yöneltmek için yaratılmıştır. Oysa şeriat düzeyindeki muavede hukuku insanları zihin ve özgürlükleri yoluyla yönlendirmek için var edilimiştir, bu yüzden insana tam bir saygınlık verir. Bu noktada insan ve evren arasındaki ilişkiyi ele almak uygun olacaktır.

İslam'da Birey ve Evren

İnsanın evrendeki yeri, insan yaşamının başlangıcından günümüze kadar bir söylem ve öğrenme teması olagelmiştir. İnsan, evrenle olan ilişkisinin gerçek doğasını keşif çabasında, en başından itibaren din ve bilimin yardımını görmüştür.

İlk insanın bilimsel bilgi amacı oldukça sınırlıdır ve bu onun dini inanç kapasitesini arttırmıştır. Doğal çevresi içindeki tüm fiziksel olguların yanı sıra ona rüya ve fanteziler yoluyla ilham olan fiziki dünyanın ötesindeki gizemli unsurlara da tapmıştır. Bilimsel bilgi alanı, uzun tecrübe yoluyla aşina olduğu birkaç şeyle sınırlıdır.

İlk insan evrendeki her şeyin bir ruhu olduğunu hissetmiş ve düşleri bu hissi desteklemiştir. Bu yüzden avcılığa, ekime, hasada, yemeğe ve silahlara yani her şeye tapmaya başlamıştır. Ancak yavaş yavaş aşinalık ve deneyim, zamanla insanın kontrol etmeyi öğrendiği şeylere olan korkusunu ve saygısını yok etmiştir. Sonuç olarak insanın fiziksel bilgi alanı arttıkça dinsel inancı azalmıştır. Bugün bu süreç modern bilimin kimi en uç arayışlarıyla doruğa ulaşmış ve artık uygar insanın yaşamında dine bir yer kalmamıştır. Ne var ki bu sapkınlığın kaynağı bilim olmayıp din ve bilimin kendi rollerini değerlendirmede başarısız olan kimi yoldan çıkmış bilim adamlarıdır.

Bilim asla şeylerin özüyle meşgul olduğu iddiasında bulunmamıştır. Yalnızca sonuçlarla ve hareket kanunlarıyla, kurallarla ilgilenir. Bilim elektriğin niteliklerini bilir, özünü değil. Dahası bilim, bildiğimiz anlamda maddenin, kendisinin ötesindekive bizim bilmediğimiz bir şeylerin tecellisi olduğunu kabul eder. Einstein madde ve enerjinin bir ve aynı şey olduğunu bildirir. Atomu ayrıştıran deneyler, bu söylemin gerçekliğini onaylar. Enerjinin yaptığı işi düzenleyen kimi kanunlar bilinse de enerjinin özü bilinmezdir.

Aslında modern bilim Tanrı için en seçkin ve inandırıcı propagandadır. Sürekli olarak bize şunu göstermektedir: Eğer maddi dünya üzerinde çalışırsak, onun ötesindeki doğaüstü bir dünyayı işaret edecektir, normalde duyularımızla kavranamaz olan bir dünyayı. Bilim bizi korku ve saygı içinde bir başımıza bırakmaktadır; bizim bildiğimiz maddi dünyanın ötesinde uzanan kutsal vadinin sırlarına götürecek metotları arzulayarak.

Gelişmiş bilince sahip insanlar, Tanrı'ya yüksek sesle şöyle yakaran maddi fenomenleri işitirler: "Biz baştan çıkarıcıyız ve sınavız, inançsız olmayın! Hedefiniz ileride, bizimle kalmayın."

İnsanın içinde yaşadığı ortamın maddi tezahürlere sahip manevi bir ortam olduğunu anlamasının zamanı geldi. Modern bilimdeki son gelişmeler yoluyla kanıtlanan bu sonuç açık bir meydan okumayla yüz yüze getirir insanı; burada insan yaşamını sürdürebilmek için bu iki ortamı bağdaştırmalıdır.

İlk insan bildiğimizden daha akıllıdır, çünkü inanmış ya da daha doğrusu evrendeki her şeyin bir ruhu olduğunu anlamıştır. Tarih kendini döngüsel olarak tekrar eder ve yeni bir döngünün zamanı gelmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, bu tam olarak aynı şekilde gerçekleşmeyecek ancak yöntem açısından benzerlik gösterecektir, yine de daha önceki deneyimlerden farklı olacaktır. İçinde bulunduğumuz ortamın, tezahürü itibarıyla maddi olsa da özü itibarıyla manevi olduğunun bilincine varacağız tekrar. Öte yandan farklılık, bu seferki bilincin naif ve cahilce değil, akıllı ve bilinebilir olmasında görülecektir, öyle ki din tüm eylemlerimizin kılavuzu olacaktır. Din tekrar önemli hale gelecektir; ancak bu kez hayata evrensel ve bilimsel bir şekilde yaklaşacaktır. Akla hitap edecek ve onun hem bu dünya hem de öbür dünya açısından gündelik yaşamda dinsel bir yaklaşım benimsemesini isteyecektir.

İnsan bu yaşama gelmede hiçbir plan ya da seçime sahip değildir ve onu terk etmek için de seçimi olmayacaktır. Buna ilişkin Allah şöyle buyurur:

"Ant olsun biz insanı çamurdan, bir süzmeden yarattık. Sonra onu bir damla olarak sağlam bir karar yerine koyduk. Sonra damlayı pıhtıya çevirdik, pıhtıyı bir çiğnemlik ete çevirdik, bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdik, kemiklere et giydirdik; sonra onu bambaşka bir varlığa dönüştürdük. Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir! Sonra siz, bunun ardından öleceksiniz. Sonra, siz kıyamet günü muhakkak diriltileceksiniz." (Müminun, 23:12-16)

Bu kapsamlı Kuran imgesi, ölü maddenin işlenmesiyle aynı şekilde işlendiğimiz evrendeki konumumuzu betimler. Bu gerçeği tam olarak kavrayıp bile isteye ona teslim olmadıkça, bu ölü maddeden üstün olamayız.

Allah bize bu bilgiyi edinme potansiyeli bahşetmiştir. Bu potansiyele yukarıdaki ayette geçen "sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık" ifadesiyle değinmiştir. Diğer bir ayette bu anlam oldukça açıktır: "Bir zaman Rabbin meleklere demişti ki: Ben kupkuru çamurdan, değişken balçıktan bir insan yaratacağım! Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın!" (Hicr, 15:28-29) Dolayısıyla bu farklı varlık, Allah'ın ona ruhundan üflemesinin bir sonucu olarak var olmuştur.

İrade

İnsana üflenen Allah'ın nefesi iradedir. İrade, bilginin altında, ancak yeteneğin üstünde yer alan ara bir sıfattır. Allah evreni bilgi, irade ve kabiliyetle yaratmıştır. İnsanlar da bilgi, irade ve kabiliyetle fiilde bulunur. Dolayısıyla mahluk (yaratılan) Halık'ı (Yaratıcı) model alır. Hz. Peygamber'in kastettiği budur: "Allah Adem'i kendi suretinde yarattı."

Gerçek irade Allah'ın iradesidir, insanı iradesi ise emanettir. Bu emanet aşağıdaki ayette atıfta bulunulan emanettir: "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, onun sorumluluğundan korktular; onu insan yüklendi; doğrusu o, çok zalim, çok cahildir." (Ahzab, 33:72) İnsan başkasına ait olanın kendisine ait olduğu iddiasında "zalim"dir ve bağımsız bir iradeyle sahip olduğuna inandığında kendi değeri konusunda "cahil"dir. Ancak tüm işlerin incelikleriyle, bu zalimliğe ve cahilliğe kanmıştır. Hikmet sahibi Allah doğrudan ve zorlayıcı bir tarzda farklı gazları, sıvıları ve cansız maddeleri yönlendirmiştir:

"De ki: 'Siz mi yeri iki günde yaratanı inkâr ediyor ve ona ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir.' O, dört gün içinde, yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti. Sonra duman (gaz) halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin' dedi. İkisi de 'İsteyerek geldik' dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir." (Fussilet, 41:9-12)

Yaşam çevresi budur. Bu nedenle yeryüzü üzerine sahne kurulduğunda Allah yaşamı var etmiş ve kendini koruma, zevkin peşine düşme ve acıdan kaçınmayla harekete geçirilen bir güç olan "yaşama iradesini" (istencini) bahşetmiştir. Bu şekilde Allah, yarı doğrudan bir şekilde, "yaşama iradesi" perdesi ardında bitki ve hayvan düzeyinde yaratılanları yönlendirmiştir. "Yaşama iradesi" ifadesi, o aşamada yaşamın, içkin motivasyon ve bereket gücüne sahip görünen eşzamanlı hareketten hoşnut olduğu anlamına gelir. Canlı organizma hareket etmek, yiyeceğini toplamak ve yaşamını ve türünü korumak için gücünü kullanmıştır.

Allah insan düzeyine yaşam bahşettiğinde, "yaşama iradesine" ondan öz olarak değil, derece olarak farklılık gösteren ve yeni bir faktör olan "özgür olma iradesini" (istencini) ekler. Dolayısıyla Allah insanı yaşama iradesi ve sonra özgür olma iradesiyle yönlendirdi, bizi dolaylı biçimde yönlendirmeye başladı ve yaptığımız işlerin içinde öyle incelikli bir şekilde yer aldı ki biz bağımsız bir iradeye sahip olduğumuzu sandık. Bu bağlamda ilahi iradenin bizim irademizi yöneltmede müdahil olmasının inceliğini açıkça gösteren kimi ayetlere bakabiliriz:

"O gün siz, vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler. Kervan da sizden daha aşağıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız dahi, sözleştiğiniz vakitte öyle buluşamazdınız. Fakat Allah, yapılması gereken bir işi yerine getirmek için sizi böyle buluşturdu ki helak olan, açık delille helak olsun; yaşayan da açık delille yaşasın. Çünkü Allah işitendir, bilendir. Allah, sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi, çekinirdiniz ve o konuda çekişirdiniz. Fakat Allah, sizi bundan kurtardı. Doğrusu o, kalplerinizin özünü bilir. Karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki yapılması gereken bir iş yerine getirilsin. İşler, hep Allah'a döndürülecektir. " (Enfal, 8:42-44)

Ezeli ilahi iradenin, fani insani iradeyi yönlendirmek için müdahale edişindeki şu büyüleyici inceliğe bakın:

Hz. Peygamber uykusunda düşmanını az görür ve bu nedenle onlarla savaşmaya karar verir; eğer onları farklı görmüş olsa savaşmaya karar vermeyecektir. Karşılaşma anında müminler kâfirlerin sayısını az görür ve bu nedenle savaşmaya karar verirler; kâfirler ise müminleri az sayıda görürler ve bu nedenle onlarla savaşmaya karar verirler. Önceden belirlenmiş bir olayı var etmek için her iki tarafa da düşmanlarını az gösteren Allah'tır.[11] Bütün bunlar, "özgür olma iradesi"ne zarar vermeksizin ya da iç işlerine dıştan herhangi bir müdahaleyi veya özgürlüğüne ait herhangi bir yönlendirme veya yürürlükten kaldırmayı hissettirmeksizin başarılmıştır.

Allah insanı zayıf olarak ve pençe ya da keskin dişler olmadan yaratmıştır ki böylece fiziksel gücünden ziyade zekâsına dayansın. Ayrıca insanın çocukluğunu uzun kılmıştır ki bağımsız olmaktan ziyade diğerlerine bağımlı olsun. Böylece zayıflığı ve uzun çocukluğu onu gruplar halinde yaşamaya zorlamıştır. Daha önce toplumların başlangıcını ve göreneklerin nasıl oluşup bireylerin güdülerini nasıl dizginlediğini ele almıştık. Ölüm, topluluk tarafından onaylanan görenekleri ihlal eden herhangi bir bireye yüklenen bir cezaydı. Dahası tanrıların öfkesi, daha fazla işkence için bireyin ölümünden sonrasını da bekleyebilirdi. Dolayısıyla, toplumun ve tanrıların öfkesinden duyulan korku, bireylerin üzerine çöktü ve hâlâ onları hukuku ihlalden uzak durmaya sevk etmektedir.

İlk insan toplumunun kuruluşuyla insan içindeki iki güç çatışma haline gelmiştir; "yaşam iradesi" ile harekete geçen eski hayvan, onun zevk peşinde koşması ve yeni doğan insanın "özgür olma iradesiyle" harekete geçirilmesi. Sonraki güç zevk peşinde koşmaya yöneltilmişken bireyin kabul edilmiş görenekleri ihlalleri, toplumu ya da tanrıları hoşnut etmediği koşuluna bağlı olmuştur. İhlal, yaşam ve ölüm sonrasında süren bu acının sonuçlarını da beraberinde getirecektir.

Eğer arzulanan zevk toplumun ve tanrıların yönergelerini ihlal etmeksizin elde edilemeyecekse, "özgür olma iradesi", toplumun ve tanrıların sunacağı daha uzun erimli bir ödülü veya daha büyük bir zevki elde etme umuduyla, o zevkin peşinde koşmayı bırakacaktır. Böylece, bireylerin ivedi zevkten veya maddi zevkten vazgeçmesi yoluyla değerler tanınmış olur, bunun koşulu, göreneklerin ihlali yoluyla toplumun veya tanrıların rahatsız edilmemesidir.

11. Kuran ayetleri Bedir Savaşı'nda gerçekleşen olayları anlatmaktadır. Bu savaş Müslümanların kazandığı ilk önemli savaştır ve böylece Medine'deki küçük topluluklarının hayatta kalmasını sağlamıştır.

İnsan toplumu gelişmeye devam etmiştir. Öte yandan görenek ve gelenekleri daha düzenli ve rafine hale gelmiştir. Peygamberlerle birlikte, doğru ve yanlış, helal ve haram, cennet ve cehennem ve de Allah'ın sıfatları gibi kavramlar gelmiştir. Peygamber ve elçiler (resuller), insanlığa bir Yaratıcıları olduğunu söylemeye gelmemişlerdir; bu zaten akıl elçileri tarafından ortaya konmuştu.[12] Peygamberler Allah'ın sıfat, kudret ve fiillerini öğreterek insanlığın Yaratıcıyı anlamasına yardım için gelmiştir.

Zihnin ayırt edici güçleri, "yaşama iradesi" ile "özgür olma iradesi" arasındaki sürekli etkileşiminden evrilmiştir. Zihin, doğal çevresi içindeki kontrol edilemez güçlerin varlığıyla ilk insanın kalbine yerleşen eski korkularından yavaş yavaş uzaklaşmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi özgür olma iradesi, yaşama iradesinden öz olarak değil ancak derece olarak farklıdır. Diğer bir deyişle özgür olma iradesi, yaşama iradesinin daha arınmış ve incelikli yönüdür. Bu nedenle özgür olma iradesi ruh iken, yaşama iradesi nefstir. Yaşama iradesi insanların dişil yönüyken özgür olma iradesi eril yöndür ve zihin de ikisinin etkileşiminin çocuğudur.[13] Zihni üreten bu etkileşim düzeyinde yaşama iradesine hafıza denirken, özgür olma iradesi hayal gücüdür. Hafıza önceki tüm deneyimlerin sonucudur ve bu nedenle onu diğer bir bağlamda nefs olarak adlandırdık.

Daha önce, kısasın, kurbanında yol açtığı şeyi deneyimleme ihtiyacı duyan birisinin duyarlılık gücünü pekiştirmek için var olduğunu vurgulamıştık. Duyarlılık, gerçekte hukuka karşı gelen bencil arzuların anlaşılması ve kontrol edilmesi ya da bastırılması gücü olan zekânın diğer bir adıdır. Bencil arzuları düzenlerken zekâ korkuyla uyarılır, diğer bir deyişle arzu eylemiyle veya zihindeki korkuyla uyarılır. Zekânın kudreti ve ayrım yapma gücü, bencil arzuları kontrol etme yetisiyle artar. Diğer yandan, bencil arzular konusunda zekânın adil ve makul veya aşırılıkçı ve şiddetli olmasına bağlı olarak nefs, giderek daha fazla itaatkâr veya asi hale gelir.

Zihin mutsuz bir çocukluğa sahip olmuştur, çünkü sürekli tartışan iki ebeveynle bölünmüş bir evde doğmuştur; şehvetli ve isyankâr bir anne ve gereksiz yere baskıcı olacak denli sertliğe ve şiddete meyleden zayıf ve ödlek bir baba. Aslında zihin, ebeveynlerinin karakterini ve doğduğu evin etkilerini yansıtmış ve ihmalkâr, kaytaran ve acı

12. Bunlar, semavi vahiy olmaksızın bu akli çıkarıma ulaşan üstün akıl sahipleridir.
13. Yazar burada güçlü bir yakınlığa ve ortak kültürel zemine sahip olduğu sufilerin edebiyat ve geleneklerinden alınma metafor ve betimlemeler kullanmaktadır.

bir çocukluğa sahip olmuştur. Dolayısıyla zihin de iç çatışma altında bölünmüş ve çalışmıştır. Şu özdeyişteki gibi; "Bölünmüş ev ayakta kalmaz."

Korku, yaşamın başlangıcından bu yana benliğin en alt seviyesinde kendini göstermiştir, hatta insanın sahneye çıkışından önce.[14] Daha sonra insanın gelişimine eşlik eden ve günümüze kadar devam eden "yaşama iradesi" ile "özgür olma iradesi" arasındaki uzun çatışmayı izlemiştir. Bu çatışmanın bir sonucu olarak daha önce özgür ifadeye sahip kimi nahoş arzular dizginlenip sınırlanmış ve nefsin saçaklarının karanlık zindanlarına hapsedilmiştir. Tüm bu arzular orijinaldir ve birçoğu o denli uzun süre karanlıkta kilitli kalmıştır ki görme ve hareket yetilerini kaybetmişler, ancak asla ölmemişlerdir. Yalnızca özgür olacakları günü beklemektedirler.

İnsan benliği pek çok salgınla çevrelenmiştir. İlkel yaşamının başlangıcından beri hatta insan haline bile gelmeden önce edindiği korku vardır. Sonra insan toplumunun başlangıcından bireyin doğduğu ana kadar biriken baskıları devirmek için sahneye insan çıkar. Ayrıca kişinin doğumundan ölümüne kadar bireysel ömrü esnasında elde edilen kısıtlamalar vardır; çünkü hukuk, görenek ve kamu düşüncesi, nahoş arzuları kısıtlar ve onların ifade ve eylem özgürlüğünü reddeder.

Korku, tüm kısıtlamaların nedenidir. Bu yolla ister ilkel, naif ve asılsız olsun, ister akıllıca, dengeli ve sağlam temelli olsun, korku, insan benliğinde kalıcı bir iz bırakmıştır.

Hangi şekli alırsa alsın korku, tüm ahlaki sapkınlık ve davranışsal bozukluğun meşru babasıdır. Hangi derece veya tarzda olursa olsun korku içinde kalan erkek erkekliğini ve kadın da kadınlığını asla mükemmelleştirmeyecektir. Mükemmellik korkudan özgür kalma süreci yoluyla elde edilir.

Birey yaşadığı çevrenin bütün bilgisi dolayımından geçirmedikçe, kalıtsal korku biçimlerinden asla özgürleşemeyecektir. Korku cahilliktir ve cahillik yalnızca bilgiyle elimine edilebilir. Bu nedenle, bireye, toplumla ve genel olarak evrenle ilişkisinin tam ve gerçek bir tasviri verilmelidir. Bir süredir ilgi gösterdiğimiz bir mesele olmuştur bu.

14. Yazar insanın daha önceki varlıklardan evrildiğini benimser. Aşağıda kısaca açıklandığı gibi. Onun dinsel evrim teorisi, Risaletü's Salah (Namaz Risalesi) adlı eserinin beşinci baskısının önsözünde dini metin ve argümanlara bağlı olarak ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Determinizm ve İrade

Determinizm ve irade (cebr ve ihtiyar) sorunu, birey ve evren arasındaki ilişkinin özünü temsil eder. En hassas yanlarıyla çağlar boyu insan düşüncesini uğraştıran bir sorundur bu. Dikkatimizi bir kez daha çekmesinin zamanı gelmiştir, çünkü bunu tam olarak anlama ihtiyacı, yararsız bir entelektüel lüks ya da gündelik yaşamla ilgisiz bir sorun değildir. Bu sorunun anlaşılmasının önemi, mutlak bireysel özgürlüğün gerçekleştirilmesinde bilimsel yaklaşıma duyulan ihtiyaçtır. Mutlak bireysel özgürlük, bugün de merkezdir ve her tür düzeyi ve formuyla toplumsal özgürlük bu merkezden çıkarak yayılır.

Devam edegelen soru, insanın önceden belirlenmiş bir kadere mi (*musayır*) yoksa gerçek bir tercihe mi (*muhayır*) sahip olduğudur.

Hz. Peygamber bu sorunu aşağıdaki hadiste müminleri tam olarak tatmin edecek şekilde çözmüştür: "İnanan bir kişi bunu önceden tayin edilmiş bir hesap ve kader uyarınca yapar ve inanmayan bir kişi de onu önceden belirlenmiş bir yargı ve yazgı uyarınca yapar; kalemler kaldırılmış ve sayfalar kurumuştur (yani her şey nihai olarak belirlenmiştir)." Ashabdan bazıları "Bütün bu çaba neden öyleyse, ey Allah Resulü" dediklerinde da o şöyle yanıt vermiştir: "İşinizi yapın; herkes yaratılmış olduğu şeyde yönlendirilir." Ashab daha sonra işlerine döndüler ve onları koruyup rahatlatan inançlarına sıkıca sarıldılar. "İnanıp iyi işler yapanlara gelince imanlarından dolayı Rableri, onları altlarından ırmaklar akan nimet cennetlerine iletir." (Yunus, 10:9).

Bir müminin gereksinimleri böylesi bir imanla tatmin olur; ancak bir Müslimin gereksinimleri onu mutlakın eşiğine ve kalp huzuruna götüren daha fazla bilgiye ihtiyaç duyar[15]. Örnek olarak Hz. İbrahim'i ele alalım:

> "İbrahim de bir zaman: 'Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!' demişti. Allah, 'İnanmadın mı?' dedi. İbrahim, 'Hayır inandım, fakat kalbim kuvvet bulsun diye görmek istiyorum' dedi. 'O halde kuşlardan dördünü tut, onları parçalara ayır, sonra her parçayı bir dağın başına koy. Sonra onları kendine çağır; koşarak sana gelecekler. Bil ki, Allah daima üstün, hüküm ve hikmet sahibidir' " (Bakara, 2:260).

15. Bir Müslim, bu kitabın üçüncü baskısına girişte açıklandığı anlamda, yalnızca bir inanan olan müminin aksine Allah'a gerçek teslimiyeti benimser.

Ashabdan sonra, onların kabul ettiklerini kabul edemeyenler gelmiştir. Rasyonalistler olarak bilinen bazılarına göre determinizm ve biriken günahlar bir arada gelir, şairin söylediği gibi: "Onu bağlanmış ve pranga vurulmuş halde suya attı ve ona ıslanmamasını söyledi."[16]

Bunun açık bir adaletsizlik olacağını ve Allah'ınsa her tür adaletsizliğin ötesinde bulunduğunu söyleyerek, günahların cezası şeriat hukukunda ve onu takip eden dinde açıkça belirtildiğine göre, bireyin, yanlış yaptığında onu cezaya ve doğru yaptığındaysa ödüle götürecek belli bir tercihe sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onların bu inancı aksi bir sonuca yol açmış ve Allah'a başka ilahların ortak koşulmasına varmıştır.

Bu yanlış kanıyı iki faktör desteklemiştir: Öncelikle sağduyu ve görünümler, insanın kendi isteğiyle olan hareketlerinde görüldüğü gibi bir tercihe sahip olduğu sonucuna varır. Dilediğinde oturabilir, yürüyebilir, durabilir vb. Tüm hareketler onun kendi rolü ve özgür iradesiyledir. İkinci olarak Kuran sağduyunun sağladığı şeyleri görünür biçimde tasdik etmektedir.

Öte yandan sufiler genelde ashabın yaklaşımını benimsemeye çalışmışlardır. Bazı sufilere göre kişinin yazgısı yaşamının her yönünde belirlenmiş, yani kişi önceden belirlenmiş kaderiyle (*musayr*) yönlendirilmiş olsa da, onun yaptıklarından sorumlu olması, Allah'ın adaletsiz olduğu anlamına gelmez, çünkü Allah kendi hükmünde, âlemin yaratıcısı olarak yer alır. Kimi sufiler hem determinizmi hem de insanın sorumluluğunu şu ayeti aktararak ve buradaki açık adaletsizlik sorununu öne çıkarmadan belirtmişlerdir: "O, yaptığından sorulmaz, ama onlar, sorulurlar." (Enbiya, 21:23)

Sufilerin en âlim olanları, bununla birlikte, esasen tevhidden (Allah yegâne fail ve yaratıcıdır) gelen determinizmin bir yanda insan sorumluluğuyla ve diğer yanda ilahi adaletle uyuşması, cezanın mantığı yanında amacının da aranması gerektiğinde görüş birliğindedirler. Bunun o zamanın ihtiyaçları ve ondan sonraki çağlar için yeterli olduğunu açıklamışlardır. Ancak bunun modern düşüncenin gereksinimleri için yeterli olduğuna inanmıyoruz.

16. Yazar burada İslam tarihindeki bir tartışmaya, yani insanın tam bir seçme özgürlüğüne sahip olduğunu öne süren rasyonalistler ile açık iradeye bakmaksızın insanın her ayrıntısına kadar Allah tarafından belirlenmiş bir kaderi yaşadığını söyleyen diğerleri arasındaki uzun ve iyi bilinen bir tartışmaya değinmektedir.

Kuran, Determinizm ve İrade

Rasyonalistler görüşlerini Kuran'a dayandırmışlar ve savlarını desteklemek için ayetler aktarmışlardır. Rasyonalistlerin görüşlerine tamamen karşı çıkan sufiler de kendi görüşlerini Kuran'a dayandırmışlar ve kendi savlarını desteklemek için açık ayetler öne sürmüşlerdir. Bu ilginç olgu Kuran üzerine çalışan birçok oryantalisti yanlış bir şekilde, Kuran'ın kendisiyle çeliştiği ve takipçilerini yanlışa yönelttiği yargısında bulunmaya sevk etmiştir. Aslında Kuran'ın bir zahir (açık) bir de batın (gizli) anlamı vardır. Zahiri anlam eşyanın görünümüyle ilgiliyken, batıni anlam bu görünümlerin ötesindeki gerçeğe dayanır. Kuran, zahiri, eğitimsel bir yaklaşım biçiminde günümüzün bilgilerinin içeri girişi için bir köprü olarak kabul etmiştir. Bu noktada Kuran şöyle der: "Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında ayetlerimizi göstereceğiz ki onun gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?" (Fussilet, 41:53)

Zahiri görünümler maddi dünyanın işaretleri iken, batın insanın benliği içindeki işaretlerdir. Maddi dünyanın işaretlerinden zihne giden kapılar, duyulardır ve tüm duyular sağ ve sol şeklinde çiftlere ayrılır ve güçleri farklıdır. Dolayısıyla görünür bir nesne konusunda sağ gözün zihnimize aktardığı şey sol gözün aktardığından farklıdır. Bunların hiçbiri kendi başına gerçeği aktaramaz. Bunun anlamı, zihnin, gerçeğe ulaşma yolunda duyuların yanılsaması olarak bilinen şeyden kendisini kurtarması için bilgiyi gözden geçirmek durumunda olduğudur.

Pek çok zihin kendisini duyuların bağından kurtaramaz ve bütün zihinler duyularca sağlanan bilgiye bağımlıdır. Kuran'ın, hakikat ve şeriatın yanı sıra bir iman kitabı da olması ve hakikate ulaşmanın iman ve şeriat dışında bir yolu bulunmaması nedeniyle, gözün elde ettiği bilgiyle çelişmek imanın yararına olmadığı için, Kuran, maddi dünyanın duyularımızla elde edilen yanılsamalarıyla uyumlu bir zahir ve apaçık gerçeğe dayalı bir batınla gelmiştir. Biz yanılsamalar içindeyken Kuran yavaş yavaş gerçeğe ulaştırana kadar bizi gereksiz güçlüklerden koruyordu.

Şimdi biri Kuran'dan olan ve duyuların yüzeysel yanılsamasını bastırmayla ve diğeri zihnin ince yanılsamasını bastırmayla ilgili olan iki örnek ele alalım:

İlkinde Kuran, dünyayı kendi gözleriyle düz bir yüzey olarak gören bir halka imanı tebliğ ederken, Allah'a imanı tebliğ etmede bir zorluk yani dünya konusunda gözün gördüğüyle uyuşmayan yeni bir fikri savunarak zorluk eklemek istememiştir. Bu nedenle dünyaya ilişkin ortak inançlarında kitleyi rahatsız etmeyen ayetler sunmuştur. Bu yüzden

şöyle demiştir: "Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim her şeye gücümüz yeter. Yeri mükemmel bir şekilde biz döşedik." (Zariyat, 51:47-48); "Yeryüzünü bir beşik, dağları birer kazık yapmadık mı?" (Nebe, 78:6-7); "Ondan suyunu ve otlağını çıkardı, dağları oturttu." (Naziat, 79:31-32); "Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar attık ve orada ölçülü mütenasib şeyler bitirdik." (Hicr, 15:19)

Müslümanlar imanı kucaklayıp şeriatı uyguladıklarında, dünyanın çıplak gözle algılandığı gibi düz olmadığının farkına varacaklardır. Ancak eğer göz tarafından algılananı bir kenara koyar ya da duyularımızın yanılsanmalarının esiri olursak maddenin hakikatını keşfedemeyiz. Rasyonel yaklaşım, gözün algıladıklarını göreli gerçek (*el-hak*) olan zihnin algıladıklarına götüren ve sonunda kalbi nihai hakikatin fasılalı takdirine sevk eden bir köprü kılmaktır[17].

Zihnin illüzyonunu bastırma konusunda aşağıdaki ayette bir örnek sunulmaktadır: "Sizden dümdüz bir yol tutturmak isteyenler için. Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz." (Tekvir, 81:28-29) İhlaslı mümin (salik) başlangıçta ayetleri okur, ilk ayette dümdüz gitmekte ya da sapmakta özgür olan bağımsız bir iradeye sahip olduğunu anlar; ikinci ayette yalnızca ona dilsel olarak sunulanları anlar. Bu yüzden elinden gelenin en iyisiyle doğru yolda olmaya çabalar. Deneyimi bu çaba ve öz disiplinle olgunlaştığında, asla bağımsız bir iradesi olmadığını, tüm iradenin kesin olarak Allah'a ait olduğunu kavramaya başlar. Daha sonra ikinci ayetle yüzleşir: "Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe." Buradaki "Dümdüz bir yol tutturmak isteyenler için" ayeti, birey kendisini zihnin illüzyonundan kurtardıktan sonra neshedilir ve neshedilen bu ayetin neden daha önce ifade edildiğini anlar.

Dolayısıyla Kuran anlamlarını bir ikilikle sunar: görünür (zahir) seviyeye yakın anlam ve içsel, gizli (batın) anlama daha yakın olan öteki anlam. Ancak rasyonalistler bunu anlamakta başarısız olmuşlar, duyuların yanılsamasına ve zihnin yanılsamasına uyan ayetlere dayanmışlar, teorilerini bu ayetlerden çıkardıkları için de hem kendilerini hem de başkalarını yanlış yola sevk etmişlerdir.

Sufiler bu gerçeğin farkındaydılar ve duyuların yanılsamaları ile zihnin yanılsamalarının ibadetle aşılması gerektiğine inanıyorlardı, böylece karanlığın perdesi ve ışığın perdesiyle kapanmış olan kesinlik derecesine ulaşılabilirdi.

17. Sayfa 83'teki 10 numaralı dipnotta ve o bölümde belirtildiği şekilde hak ve hakikat arasındaki derece farkına dikkat edin.

Kuran ve Determinizm

"Biz Kuran'dan müminlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. Ama bu, zalimlerin ziyanını artırmaktan başka bir katkıda bulunmaz." (İsra, 17:82). "Zalimlere", dinin olgularını anlamak için tamamen zihne dayananlar dahildir.

Kuran birçok ayetinde zihinlerin determinizmi anlamasına yoğunlaşır. Böylece zihnin algıladıkları kalbe yerleştiğinde, Kuran'da failin birliğini (*vahdetu'l fail*) savunmayan tek bir harf bile bulunmadığı açık hale gelir[18]. Failin birliği ilkesi tevhidin kökeni ve temelidir[19]. Ancak failin birliğinde ustalaştıktan sonra birliğin (tevhid) diğer düzlemleri takip eder.

> "Sizi karada ve denizde yürüten O'dur. Gemide olduğunuz zamanı düşünün: Gemiler, içinde bulunanları hoş bir rüzgârla alıp götürdüğü ve yolcular bununla sevindikleri sırada, birden gemiye, şiddetli bir kasırga gelip de her yerden gelen dalgalar onları sardığı ve artık kendilerinin tamamen kuşatıldıklarını sandıkları zaman, dini yalnız Allah'a halis kılarak ona şöyle yalvarmaya başlarlar: 'Ant olsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, şükredenlerden olacağız.' Ama Allah onları kurtarınca hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlık yaparlar. Ey insanlar, taşkınlığınız kendi aleyhinizedir. Sadece şu hayatın ucuz zevkinden ibarettir. Sonra dönüşünüz bizedir; size bütün yaptıklarınızı haber veririz." (Yunus, 10:22-23)

Bu ilahi determinizmin en açık tespitidir. İnsan cehaletine yani insanın yetilerinin nedenine atıfta bulunur. Çünkü sorunlarımızla yüzleştiğimizde başarılı oluruz ve etkin irade gücünü anlamaya doğru böylesi bir başarıyla yanlışa saparız. İnsanın dünyadaki çaba fırsatı denizde olduğundan da büyüktür; bu nedenle Allah şöyle buyurur: "Sizi karada ve denizde yürüten O'dur". (Yani güvende olduğunuz kadar tehlike anında da size rehberlik eder). Daha sonra ayet, çabalarımızın beyhudeliğini gösteren tehlikeleri dile getirmeye devam eder; Allah'a içtenlikle dua ederler: "Ant olsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, şükredenlerden olacağız." Bu dua tüm varlıklarından geldiği için Allah onları korur ve sonra ne yaptıklarını bize anlatır: "Ama Allah onları kurtarınca hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlık yaparlar." Yani denizin tehlikelerinden kurtulup sahile geldiklerinde, bir kez daha çaba kabiliyetlerini

18. Bu terimin anlamı, failin ya da yaratıcının birliğidir. Dini bağlamda Allah'ın evrendeki büyük ya da küçük her şeyin yegâne yaratıcısı olduğudur. Asli ve etkin irade, kudret ve kabiliyette tek olduğu için onun şeylerin, eylemlerin yegâne faili olduğu ortaya çıkar.
19. Tevhid, tek Allah'ın tüm eylem ve şeylerin, dolayısıyla her şeyin ilahi kontrolünün yegâne yaratıcısı olduğu inancıdır.

hissedince, cahilliklerine ve dikkatsizliğe dönüp irade gücü ve tercih özgürlükleri olduğunu iddia ederler. Kuran, bize karada rehberlik edip denizde de rehberlik edenin Allah olduğunu ve bunu unutmamamız gerektiğini bildirir.

Birkaç ayet bu mesajı vurgular. Örneğin:

"İşte ben, hem benim, hem sizin Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir." (Hud, 11:66); "Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürüleceklerdir." (Al-i İmran, 3:83).

"Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular da, (ikisinin) yaratması onlara benzer mi göründü? De ki: 'Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O, tektir, her şeye üstün gelendir.'" (Rad, 13:16); "Yedi gök, arz ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, halimdir, çok bağışlayandır." (İsra, 17:44)

"Oysa sizi de, yaptığınız bu şeyleri de Allah yaratmıştır." (Saffat, 37:96); "Ne yerde ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta kaydedilmiş olmasın. Doğrusu bu, Allah'a kolaydır. (Başınıza gelecek olayları, önceden bir kitaba yazdık) Ki elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiğiyle sevinip şımarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip övünen kimseleri sevmez. Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emrederler. Kim Allah yolunda harcamaktan yüz çevirirse bilsin ki Allah, zengindir, övgüye layıktır." (Hadid, 57:22-24) Tüm bu ayetlerde, determinizm ilkesi (el-tesir) konusunda emin olanların yararına büyük bir eğitsel değer vardır.

Determinizm Ne Demektir?

Öncelikle belirtilmelidir ki Allah insanları yönlendirmez (manipüle etmez) ve günaha sevk etmez, daha ziyade doğru olmaya ve doğru davranmaya *yönlendirir. Hz. Hud (a.s.)* aracılığıyla şöyle der: "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın (onu dilediği gibi yönetmesin). Gerçekten Rabbim, doğru bir yol üzerindedir." (Hud, 11:56). Burada ifade edilen, Tanrı'nın her varlığı doğru yolda olmaları için yönlendirdiği ve her varlığın Tanrı'ya itaatkâr kaldığı sürece derhal ya

da eninde sonunda güvende olacağıdır; çünkü evrende hiçbir şey ona itaatten kaçamaz. Ne var ki Tanrı itaatkâr olanların akledererek veya isteyerek itaat etmelerini ister. Bu nedenle doğruluk ve yanlışlık arasında ayrımda bulunabilmek için çizgi çeker; çizginin altındakiler yanlış yola sapacaktır. Bu noktada inanç ve inançsızlık kavramları sahneye çıkar.

İnanç ve inançsızlık arasındaki fark özü itibarıyla değil derece açısından bir farktır. İnançlının bilgisi inançsızın bilgisinden daha büyüktür. Denebilir ki, inanan kişi Tanrı'ya bilerek boyun eğer, inanmayansa bilmeyerek. Allah şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz Allah, onların, kendini bırakıp da başka ne tür şeylere taptıklarını biliyor. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Ankebut, 29:42) Allah biliyor, ancak onlar bilmiyor ve Allah onların da bilmesini istiyor: "De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?'" (Zümer, 39:9).

Tanrı'nın iradesine asla itaatsizlik edilmez; ancak Tanrı, yarattıklarını, itaat etme noktasından kendi onayladıklarına itaat etmeye doğru dönüştürmek ister. Çünkü O onaylamadığı bir şeyi isteyebilir. Allah Kuran'da şöyle der: "Eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz Allah, sizin imanınıza muhtaç değildir. Fakat kulları için küfre razı olmaz. Ve eğer şükrederseniz sizin için ona razı olur." (Zümer, 39:7) Buna göre, eğer inanmıyorsanız, bunu O'nun iradesine karşı yapmamışsınızdır; inanmamanız O'nun dileğinin (iradesinin) sonucudur; ancak sizin için dilediği şeyi onaylamamaktadır. Onay, iradenin zarif sonucudur. İrade temeli üzerinde yükselen piramidin tepesidir. İrade ikilik (*sunaye*) aşamasındayken, onay teklik veya birlik (*ferdiye*) aşamasındadır. İrade, inanma yanında inanmamayı barındırırken, onay yalnızca inanmayı barındırır.

Yaratılış emri (*emru'l tekvini*) iradeden daha üsttedir. Bunun tepesi "onay" tabanı "irade"dir. Bu nedenle tam bir piramittir. Bu durum Yasin suresinin sonunda açıklanır: "O'nun işi, bir şeyin olmasını istediğinde ona, sadece 'ol!' demektir, hemen oluverir." (Yasin, 36:82) Hukuki emir (*emru'l teşrii*), irade taban olduğunda, "yaratılış emrinin" tepesini temsil eder. Bu yüzden Allah şöyle der: "Biz bir kenti helak etmek istediğimiz zaman onun varlıklılarına emrederiz, orada kötü işler yaparlar, böylece o ülkeye azap kararı gerekli olur, biz de orayı darmadağın ederiz." (İsra, 17:16) Burada piramitin tabanı seviyesindeki "yaratılış emrine" yani iradeye gönderme vardır. "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti.' derler. 'Allah kötülüğü emretmez, de, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyler mi söylüyorsunuz?'" (Araf, 7:28) Burada "hukuki emre" gönderme vardır. "Allah kötülüğü emretmez"den kasıt, O'nun mucizeler bahşettiği elçilerini, günah işlemeye çağıran hükümlerle göndermemesidir:

"Allah'ın, kendisine kitabı, hükmü ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, 'Allah'ı bırakıp bana kullar olun' demesi düşünülemez. Fakat şöyle öğüt verir: 'Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz kitap uyarınca rabbânîler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.' Onun size, 'Melekleri ve peygamberleri ilah edinin' diye emretmesi de düşünülemez. Siz Müslüman olduktan sonra, o size hiç inkârı emreder mi?" (Al-i İmran, 3:79-80)

Hukuki emir, insanların Tanrı'nın iradesinden O'nun onayına doğru yönelmeleri için çağrıdır. Bu nedenle elçiler göndermiş ve kitaplar indirmiştir: "Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." (Nahl, 16:90)

İrade ile karşılaştırıldığında hukuki emir bir birim iken, onun da piramit şekline sahip olduğu yakından bir inceleme ile görülebilir. Toplumla alakalı genel kanunlar onun tabanı ve birey hukuku onun tepesidir. Hukuki emrin bu tepesi, sonsuzlukta Tanrı'ya ilerleyen yaradılış emrinin tepesi bağlamında tabandır. Allah oldukça ince olan bu tepe noktasına işaret eder: Tanrı'nın aşağıdaki ayette kastettiği oldukça ince olan tepedir: "Biz her şeyi bir kadere (zamana) göre yarattık. Bizim buyruğumuz tektir, bir göz kırpması gibidir." (Kamer, 54:49-50) Böylece yaratılanların piramidi açık hale gelir; tepesi isim[20] aşamasına (yani birey hukuku / "*şeriatu'l-ferdiye*") iniştir; bunun tabanı eylem (fiil)[21] aşamasına son iniştir, bu aşama her şeyin ondan yaratıldığı su buharı yani duman olan canlı organizma ve elementlerdeki çokluktur. Allah şöyle buyurur:

1. "Sonra duman (gaz) halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik' dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir." (Fussilet, 41:11-12)

Yaratılış piramidinin tabanına bundan daha yakın olan varlık Allah'ın "duman" olarak adlandırdığı şeydir: "O nankörler görmediler mi ki göklerle yer bitişik idi, biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık? Hâlâ inanmıyorlar mı?" (Enbiya, 21:30)

20. Allah kendisini aşamalarla izhar eder: Sonsuzluktan kendi kendisine verdiği isimlerle örnekse Allah ile atıfta bulunulabilecek bir aşama olan el-ism düzeyine iner.
21. Eylem (fiil) düzeyi Yüce Zat'ın sonsuzluğundan iniş düzeylerinde yaratılış ve eylem aşamasına atıfta bulunmaktadır.

Piramidin tepesi Tanrı'yla iken, tabanı mesafe olarak değil derece açısından ondan uzaklaştırılmıştır[22]. Yaratılış piramidinin tepesi olan birey hukuku, bilgi alanı içindedir. Piramidin tabanı fiziki dünyadadır. Bilgi alanı varlık dünyasına egemendir; şu kadarla ki fiziki dünya görünen dünya iken, bilgi alanı özün dünyasıdır. Diğer bir ifadeyle, fiziki dünya çoğulculuğun olduğu cismani şeyler dünyası iken, bilgi alanı cismani olmayan şeylerin bulunduğu birlik dünyasıdır. Bu durum bilgi alanında cismani şeyler olmadığı anlamına gelmeyip, buradaki cismani şeylerin ancak yedinci hisle algılanabilecek kadar ince olduğunu belirtir. Sufi üstat İbni Ferid bu maneviyat mükemmelliğini kastetmektedir: "Gerçeklikteki biçimin saflığı, maddenin esrarını takip eder ve buna karşılık biçim de maddeyi yükseltir." Yani buna göre, her anlam için cismani bir varlık ve her hakikat için bir şeriat vardır. Her anlam ya da her hakikat, bir tepesi ve bir tabanı olan piramit şeklindedir. Tepe inceldikçe sonuç olarak tabanı da incelir. Başka bir deyişle anlam ne kadar inceyse cismani varlığı da ona göre incedir.

Allah şöyle der: "Her şeyin hükümranlığı O'nun elindedir ve siz O'na döndürüleceksiniz." (Yasin, 36: 83) Her şeyin özü kendi bireyselliğidir. "O'na döndürüleceksiniz" ifadesi bu anlayışı vurgular, çünkü Tanrı'ya dönüş kulun nitelikleri ve Rabbin sıfatları arasındaki boşluğu kapatmakla gerçekleşecektir. Sanki tüm yaratıklar, bireyselliklerini, bütünsellikleri içinde, tevhid yoluyla çoğulculuktan tekliğe ulaşarak elde ederler. Allah şöyle buyurmaktadır:

> "Tin'e (incir) ve Zeytin'e ant olsun. Sina Dağı'na ant olsun. Ve bu emin diyara ant olsun ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar hariç. Onlar için kesintisiz bir mükâfat vardır. Böyle iken sana ahiret cezasını yalanlatan nedir? Allah, hüküm verenlerin en iyisi değil midir?" (Tin, 95:1-8)

Daha önce Kuran'ın zahiri anlamının fiziki çevreyle ilgilendiğini, batıni ya da derin anlamının ise insanın zatının manevi özelliklerini ele aldığını söylemiştik. Tanrının derdi yer ve gök değil, insandır. Bir karınca Tanrı katında Güneş'ten daha büyüktür, çünkü karınca yaşam ve ölüm zincirine gelmişken, Güneş bu iki aşamaya girmek için sırasını bekler. Burada bu ayetlerin herhangi bir tefsirde kolayca bulunacak zahiri anlamlarını ele almıyoruz.[23]

---

22. Allah zaman ve mekânla bağlı olmadığı için şeyler ondan mesafe olarak değil, değer ya da derece olarak uzaklaşır.
23. Yazar Kuran'ın, yüzeysel anlam düzlemiyle ilgili olan tefsirden farklı olarak daha içsel ve derin anlamlarıyla ilişkili olan tevil üzerinde duruyor.

Allah insan zatının kuvvetleriyle yemin ettiğinde kendine yemin eder: "Ey insanlar, sizi bir tek nefisten (nefes alan candan) yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkek ve kadın üreten Rabbinizden korkun; adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık bağlarını kırmaktan sakının. Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde gözetleyicidir." (Nisa, 4:1)

Bu, hamd ve senalar olsun, bizi içinden, kendi suretinde yarattığı Zat'tır. "İncir" zattır, "zeytin" ruhtur, "Sina Dağı" zihin ve "emin diyar" kalptir. Zihnin, zatın ruh tarafından verimli kılınmasının sonucu olduğunu daha önce söylemiştik. Bu bağlamda diyoruz ki, zihin kalbin kılavuzu ve bilgi arayışında rehberidir. Kalp için bu bir körün asası gibidir, bu sayede yolunu hisseder. Zihnin kalp ile ilişkisi, beş duyunun zihinle ilişkisi gibidir. Zihin güçlendirilip keskinleştirildiğinde ve tüm hislerden bilincini elde etmeye başladığında, yaklaşmakta olan altıncı hisse dönüşür. Yaşam tek bir hisle başladı ve antik dönemlerden itibaren ikinci hisse, sonra üçüncü, dördüncü ve beşincisine doğru gelişti. Şimdiyse altıncı ve yedinci hislere doğru yola devam etmektedir. Gelişme, sayıları artırmakla değil, bu yedi hisle olacaktır. Böylece altıncı his olan zihin keskinleşir ve her şeyi aynı anda tadacak, koklayacak, dokunacak, görecek ve işitecektir.

Zihin bu aşamaya ulaştığında kendi değerini bilecek ve yerinin kalbin önünde değil, ardında olduğunu (yani kalbe önderlik etme yerine onun tarafından yönlendirileceğini) anlayacaktır. İşitecek ve sufi Cüneyd'in (Bağdadi, ç.n.) dediğine uymaya çalışacaktır: "Daha önce önderlik ettiğin bir lideri izle." Bununla birlikte, bu emre itaat zihin için en zorudur ve öz disiplinin zirvesinde bazen istisnayla elde edilecektir. Bu elde edildiğine, kalbin Hızırı'nın zihnin Musası'na söylediği gibi, uzun süreli olmayacaktır: "Benim yanımda sabırlı olamayacaksın."[24] Ancak, her bireyin Musası'nın Hızır'la geçirdiği bu kısa an, zamanın dışında olduğu için sonsuz zamana değer. "Göz gördüğünden şaşmadı, onu aşmadı" (Necm, 53:17) seviyesidir bu saf müminin zamanla sınırlı olmayan Tanrı'yı algıladığı seviye. Bu, tüm aracıların terk edilişi ile yüce zata şahit oluş seviyesidir, orada kalp yedinci hisse dönüşür ve saf mümin bütün olur.

Ancak zihin çok geçmeden zayıflığına yakalanır ve kendi değerinin cahili olarak kalbin üzerinden geçer. Dolayısıyla mümin bir ikiliğe dönüşür; yüce zata şahit olmaktan zihni perdelenmiş ve sadece onun isim,

24. Buradaki metaforik referans, Kuran'da yer alan ve Hz. Musa'nın hikmet sahibi mübarek bir kişiyle yaşadığı deneyimi aktaran hikâyedir (Kehf, 18: 65-82). Burada Musa saf rasyonel düşünceye dayanırken, Hızır kalbin daha derinlerine iner.

sıfat ve fiil seviyesindeki tecellilerini ('failin birliğinin en alt seviyesi) görebilmektedir. Saf mümin, nur perdeleri seviyesinde hâlâ ince bir politeizmden mustariptir. Ancak birey hukukuna (*şeriat'ul ferdiye*) sahiptir ve böylece kendi özünün alanındadır.

Allah'ın yukarıda zikredilen ayetlerde kullandığı "biz insanı en güzel biçimde yarattık" ifadesi, insanın öz alanındaki yaradılışına gönderme yapar, yaratılış piramidinin tepe noktasıdır bu. "Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik" kısmı ise insanın fiziki dünyadaki yaratılışına işaret eder, bu yaratılış piramidinin tabanıdır: "Yaratma ve emir onundur." (Araf, 7:54) Kuran ayrıca şöyle der: "Biz her şeyi bir kadere (zamana) göre yarattık. Bizim buyruğumuz tektir, bir göz kırpması gibidir." (Kamer, 54:49-50)

İnsanın en güzel biçimde yaratılması ve sonra en aşağıya indirilmesi aşağıdaki ayetlerde anlatılır:

> "Bir zamanlar Rabbin meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife yapacağım' demişti. Melekler: 'Orada bozgunculuk yapan, kan döken birisini mi halife yapacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz?' dediler. Rabbin: 'Ben sizin bilmediklerinizi bilirim' dedi. Adem'e isimlerin tümünü öğretti, sonra onları meleklere sunup: 'Haydi, doğru iseniz onların isimlerini bana söyleyin' dedi. Dediler ki: 'Sen yücesin ya Rab; bizim senin bize öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen bilensin, hâkimsin.' Allah dedi ki: 'Ey Adem, bunlara onların isimlerini haber ver.' Adem, bunlara onların isimlerini haber verince, Allah: 'Size, ben göklerin ve yerin gayblarını bilirim, sizin açıkladığınızı ve içinizde gizlemekte olduğunuz şeyleri bilirim, dememiş miydim?' dedi. Meleklere: 'Adem'e secde edin' demiştik, hemen secde ettiler: Yalnız iblis diretti, böbürlendi, nankörlerden oldu. Dedik ki: 'Ey Adem, sen ve eşin cennette oturun, ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz!' Derken şeytan onların ayağını oradan kaydırdı, içinde bulundukları nimet yurdundan çıkardı. Biz de dedik ki: 'Birbirinize düşman olarak inin. Sizin, yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lazımdır.' Adem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı (onlarla amel edip Rabbine yalvardı), O da bunun üzerine onun tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyendir. 'Hepiniz oradan inin' dedik, 'Yalnız (iyi bilin ki) size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.' İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise ateş halkıdır, onlar orada ebedi kalacaklardır." (Bakara, 2:30-39)

Adem emir âleminde mükemmel, bilgili ve özgür olarak yaratılmıştır ancak özgürlüğü, onun bedelini ödemediği bir hediyedir. Allah onu bu özgürlükle ne yapacağını görmek için sınar. Bu nedenle şöyle der: "Ey Adem, sen ve eşin cennette kalın, orada dilediğiniz her şeyi dile-

diğiniz kadar yiyin. Ancak, şu ağaca dokunmayın, yoksa zalimlerden olursunuz." Ona yaklaşması yasak kılınan ağaç, batıni anlamda bizzat kendisidir ve zahiri anlamda eşidir. Özgürlüğünü tam olarak uygulayamamıştır, yani kendisini değil de Allah'ın emrine uymayı seçmemiştir. Rabbini değil kendisini seçmiş ve O'na itaatsizlik ederek eşiyle cinsel ilişkiye girince özgürlüğü geri alınmıştır; çünkü özgürlüğünü uygun bir şekilde yerine getirmemiştir. Yaptığının cezası olarak yere indirilmiş ve istismar etmek yerine takdir ederek özgürlüğünü tekrar elde etmeye başlamıştır. Kazanılmayan özgürlük, takdir edilmez ya da savunulmaz. Allah, habibi Muhammed'i, Hz. Adem'in durumuna karşı uyarmıştır: "Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kuran'ı okumakta acele etme. 'Rabbim! İlmimi arttır' de. Ant olsun biz, önceden Adem'e emretmiştik, unuttu. Biz onda bir sebat (irade) bulmadık." (Ta Ha, 20:115) "Adem'e emretmiştik" ifadesi, Adem'in özgürlüğünü uygun şekilde yerine getirmeye ve daima Allah'ı seçmeye söz vermesi anlamına gelir. "(O) unuttu. Biz onda bir sebat (irade) bulmadık" ifadesi ise onun Tanrı'nın vaadini unutması, özgürlük yükümlülüğünü yerine getirmede iradesinin başarısız olması, yani karısının cazibesi ve kendi arzusu karşısında yenilmesi, bu nedenle özgürlüğünü istismar etmesi demektir. Ve Allah da onu kısıtlamıştır: "Biz suçlulara işte böyle yaparız." (Mürselat, 77:18).

Adem, unutkanlığı ve kendini engelleme konusundaki zayıflığı nedeniyle Rabbine itaatsizlik etmişken iblis kasten ve kibirle itaatsiz olmuştur. Allah onun hikâyesini şöyle anlatır:

> "Rabbin meleklere demişti ki: 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu biçimlendirip ona ruhumdan üflediğim zaman derhal ona secdeye kapanın!' Meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız iblis etmedi; büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Rabbin ona dedi ki: 'Ey iblis, iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü tasladın, yoksa yücelerden mi oldun?' Dedi: 'Ben ondan iyiyim. Beni ateşten, onu çamurdan yarattın.' Buyurdu ki: 'Haydi çık oradan, sen kovuldun! Ta ceza gününe kadar lanetim üzerinedir!' İblis dedi: 'Rabbim, öyleyse yeniden dirilecekleri güne kadar bana süre ver.' Buyurdu: 'Haydi sen süre verilenlerdensin. O belli vaktin gününe kadar.' İblis dedi: 'Senin izzet ve şerefine ant olsun ki, onların tümünü azdıracağım. Yalnız onlardan ihlaslı kullarına dokunmayacağım.' Buyurdu ki: 'Gerçektir, sen benim halis kullarımı kandıramazsın ve ben gerçek olarak diyorum ki: Senden ve onlar içinde sana uyan kimselerle cehennemi dolduracağım!" (Sad, 38:71-85)

İblis ibadet ehliydi ancak kibirliydi. Bu nedenle kendi kusuruyla Rabbinden perdelendi ve ibadeti bir şeye yaramadı. Ayrıca bilgiliy-

di ancak onun bilgisi derin batıni ilmin eşlik etmediği yüzeysel zahiri bilgiydi. Bu nedenle ne Tanrı'dan korkuyordu, ne de akledebiliyordu. Allah'ın şanına yemin ederek hepsini yoldan çıkarmaya yemin etti; ancak Tanrı'ya itaatte oldukça kibirliydi. Takvada başarısız olduğunda, tövbe edip af dileyeceğine, itaatsizlikte ısrar etti. Ayartıp yanlışa sevk etme şansı bulabilmek için cezasının ertelenmesini isteyerek şöyle demişti: "Rabbim, öyleyse yeniden dirilecekleri güne kadar bana süre ver." Allah "Haydi sen süre verilenlerdensin" dediğinde, iblis, "Senin izzet ve şerefine ki, onların tümünü azdıracağım. Yalnız onlardan ihlaslı kullarına dokunmayacağım" demişti. Son ayet onun ilmini gösterir, çünkü Allah'ın koruyup istisna kıldığı müminleri etkileyemeyeceğini bilmektedir. Ancak, yukarıda gösterildiği gibi onun bilgisi gerçek takva içeren batın olmayıp yalnızca zahiridir. Buna karşın Adem ve Havva şöyle demişlerdir: "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz!" (Araf, 7:23).

Her halükârda tüm bunlar Rablerinin buyruğuna itaat etmeyerek ve saf bir manevi çevreye uyum göstermeyerek alçaldılar ve kibirlendiler. İtaatsizliğin ağırlığı onları evrim merdiveninin en alt basamağına indirmiştir. Bu durum yukarıdaki "Tin" (İncir) ayetinde "aşağıların aşağısı" olarak işaret edilmiştir. İnme emri ilkin iblise sonra Adem ve Havva'ya gelmiştir. Yeni çevrelerinde dört bir yandan kötülüklerle kuşatılmışlar, ancak çok geçmeden yeni ortama uyum sağlayıp önceki mükemmelliklerinin tamamını unutmuşlardır. Tanrı iblisin dileğine karşılık olarak, onun cezasını diriliş gününe kadar ertelemiştir; İblis hiçbir çıkışı olmayan dipsiz derinlikte kalmıştır, çünkü o "çıkış" değil sadece "süre verilmesini" istemiştir. Allah ayrıca Adem ve Havva'nın yakarışlarına da cevap vermiştir. Bu nedenle Rablerinin emrine itaat etmediklerinde ondan diledikleri af ve merhamete ulaşıncaya kadar, en dipsiz derinlikte kalmışlardır: "Muhakkak ki Allah'ın merhameti, iyilik edenlere yakındır." (Araf, 7:56)

Tin suresinin "Yalnız inanıp iyi işler yapanlar hariç. Onlar için kesintisiz bir mükâfat vardır" ayetindeki istisnaya, bakıldığında, onların yaratılmışların en dibine indirilmedikleri düşünülebilir. Bu yanlış bir düşüncedir. Aslında bu ve önceki ayet, aşağıda vereceğimiz ayetlerin anlamına ışık tutar: "Ey insanlar, sizden cehenneme gitmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbinin üzerine aldığı kesin borçtur. Sonra korunanları kurtarırız ve zalimleri öyle diz üstü çökmüş olarak bırakırız." (Meryem, 19:71-72) Dolayısıyla Allah, Adem ve Havva'yı en derin çukurdan kurtarmış ve Allah'ın af ve merhameti sayesinde yükselişleri başlamıştır. İblis ise değişmeyi reddettiği için geride bırakılmıştır.

Allah şöyle buyurur: "Onları dine inanmaktan men eden nedir?" Din, ödül demektir, yani karşılık (muavede), yani kısastır; İslam'ın özünün (hakikat) ve hukukunun (şeriat) bunların üzerine oturtulduğunu söylemiştik. Bu referans, insanın en güzel biçimdeyken (muavede yasası ve adil ceza gereği) en derin çukura indirildiğini bize göstermek için verilmiştir.

Allah, muavede yasasının tasdiki ve onun içindeki hikmeti bize hatırlatmak için "Allah yönetenlerin en bilgesi değil midir?" buyurmaktadır.

Adem'le Havva'nın Bağışlanması

Hz. Adem nasıl bağışlandı? Allah meleklere Adem'e secde etmelerini emretti ve onlar da bu emre uydular. Ayrıca iblise de Adem'e secde etmesini emretti, ancak İblis itaat etmedi. "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler" (Tahrim, 66:6) bu hukuki emre boyun eğdiler. Ne var ki iblis bu hukuki emre itaat etmedi, ancak aslında bu itaatsizlikle "yaratılış emrine" itaat etmiş oldu, bunu yapmak zorundaydı, çünkü Tanrı'nın iradesi bu yöndeydi. Meleklerin boyun eğmesi, onların Adem'e kulluk etmesi demektir, iblisin de kul olması demektir; bu iki kulluk arasında derece fark vardır. Meleklerin kulluğu, iyilik yapmada ve hakikat rehberliğinde yardım iken, İblis'in kulluğu kötülüğe ve hakikatten saptırmaya yöneliktir.

Adem yukarıdan iyilik ve aşağıdan kötülük arasında bölünür ve her iki durumda Allah'a doğru ilerler: "Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?" (Lokman, 31:20) Görünür faydalar talih, görünmez faydalar ise talihsizliklerdir. Bunların tümü rahmettir, ancak nefis talihsizlikten kaçınır ve talihte huzur bulur. Allah şöyle demektedir: "Hoşunuza gitmese de size savaş yazıldı. Bazen hoşlanmadığınız bir şey hakkınızda iyi olabilir ve hoşlandığınız bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz." (Bakara, 2:216) Bütün mesele, bilgi eksikliğidir.

Eğer ilk insanı, onu hayvanlarla insanları birbirinden ayıran çizgi üzerinde hayal eder ve onu evrimin mızrak başı olarak düşünürseniz, yeryüzünün halifesi olan Adem'i tarihsel gelişimin belli bir aşamasında hayal etmiş olursunuz. Bununla birlikte bu, insanın uzun ve acı evrimi esnasında biriken bir dizi niteliklerden kaynaklanan ve benzersiz bir sıçrayışla girdiği bir geçiş aşamasıydı. Allah, bu sıçrama hakkında,

"Sonra onu bambaşka bir varlığa dönüştürdük" ifadesinin de geçtiği şu ayeti vahyetmiştir: "Biz insanı çamurdan bir süzmeden yarattık. Sonra onu bir damla olarak sağlam bir karar yerine koyduk. Sonra damlayı pıhtıya çevirdik, pıhtıyı bir çiğnemlik ete çevirdik, bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdik, kemiklere et giydirdik; sonra onu bambaşka bir varlığa dönüştürdük. Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir!" (Müminun, 23:12-14).

Sıçrama aşağıdaki iki yüce ayette buyurulan "ona ruhumdan üfledim" ifadesinde de vurgulanmıştır: "Bir zaman Rabbin meleklere demişti ki: Ben kupkuru çamurdan, değişken balçıktan bir insan yaratacağım! Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın!" (Hicr, 15:28-29) "Onu düzenleyip insan şekline koyduğum... zaman" ifadesi, özellikle evrim zincirine göndermede bulunur, yani gök ile yer henüz tek bir bulut iken (ortam Rabbin ruhunun ona üflenmesine hazır hale gelene kadar) su buharıyla başlayan evrim zincirine. Daha önce belirtildiği gibi Rabbin ruhu, "yaşama iradesiyle" taçlanan ve insanı hemen diğer üstün hayvanların üzerinde yükselten "özgür olma iradesi"dir. Özgür olma iradesi, ansızın yokluktan çıkıp maddileşmemiştir, aksine uzun bir gizlilik ya da uyku halinden sonra belirmiştir. Yaşam sütünün mücadelesiyle üretilen tereyağı gibidir. Özgür olma iradesinin yaşama iradesi ile çarpıştığını ve zihnin bunların karşılaşmasının bir ürünü olduğunu daha önce ifade etmiştik.

Yaşama iradesi dünyadan kaynaklanmıştır; semavi unsurlar bu güçte varlıklarını sürdürmüş, ancak dünyevi unsurlardan daha zayıf olmuşlardır. Özgür olma iradesi de dünyadan çıkmıştır, ancak semavi unsurlar burada güçlüdür. Özgür olma iradesi, insanları ayakları üzerinde dikilmeye ve yürümeye yönlendirmiştir, böylece eller daha çok zihinle bağlantılı işleri yapmak için serbest kalmıştır. İnsan çevresine bakmaya başlamış ve Güneş, Ay ve yıldızları görerek dik biçimde yürümeye ve yeryüzüyle birlikte gök yollarını da keşfetmeye başlamıştır: "Şimdi, yüzüstü kapanarak yürüyen mi doğru gider, yoksa yolda düzgün yürüyen mi?" (Mülk, 67:22).

Evrendeki Adem, yukarıda melekler ve aşağıda iblisler arasında bölünmüştür. Bu nedenle o bütün evrenin berzahıdır. Ayrıca tüm evrenin zihnidir de. Şanı yüce Allah ona şöyle atıfta bulunur: "İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar, ancak aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar." (Rahman, 55:19-20) Buradaki iki deniz, itaatle aydınlanan üstün ruhlar denizi ve itaatsizlikle karanlıklara gömülen alçak ruhlar denizidir.

Adem'in zihni, aşağıdan nefis olan "yaşama iradesi" ve yukarıdan ruh olan "özgür olma iradesi" arasında bölünüştür. Bu yüzden zihin bir berzahtır ve Allah yukarıda geçen iki ayette buna bu şekilde atıfta bulunur. Bu, onların batıni (gizli) anlamıdır, Adem ise onların zahiri (açık) anlamıdır.

Nefsin yasası, her şekilde zevki istemek ve her şekilde acıdan kaçınmaktır. Dolayısıyla yaratılış emrine itaat eder ancak hukuki emre itaati zor kabul eder. Çünkü bu, nefs üzerinde sınırlamalar öngörür. Bu açıdan nefis, bir anlamda iblisi andırır.

Ruhun yasası, caiz olan ve caiz olmayandır. Bu yasa, nefsin (caiz olan ancak ertelenmiş zevk lehine) mevcut yasak zevklerden ve caiz olmayan zevklerin ardından gelen (mevcut veya ertelenmiş) acılardan kaçınılmasını ister. Böylece ruh yalnızca yaratılış emrine değil, hukuki emre de itaat eder. Bu açıdan ruh, bir anlamda melekleri andırır.

Gelişiminin ilk safhasında Adem'e şunu yiyip ötekini yememesi söylenmişti. Diğer bir deyişle ona caiz olan ve olmayanlar gösterilmiş ve eğer kötülük işleme günahına direnç gösterip yasaklardan kaçınırsa özgürlüğünü tam olarak gerçekleştirebileceği, böylece daha fazla özgürlüğü hak edeceği söylenmiştir. Allah şöyle buyurur: "İyiliğin karşılığı, yalnızca iyilik değil midir?" (Rahman, 55:60) İyiliğin mükâfatı, Allah'ın saf inayetiyle çoğalır. Aşağıdaki ayetlere kulak verelim: "Kim iyilik getirirse, ona getirdiğinin on katı vardır. Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır, onlar haksızlığa uğratılmazlar." (En'am, 6:160) Hayırlı ameller de defalarca hatta sonsuz olarak katlanır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren bir tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu geniştir, o bilendir. " (Bakara, 2:261).

Burada tek bir tohum yedi başak verir, her başakta ise yüz tohum vardır. Bu da yedi yüz kat demektir. Üstelik Kuran'da "Allah dilediğine kat kat verir" ifadesine göre, isterse yedi bin veya yetmiş bin kat verir. "Allah'ın lütfu geniştir, o bilendir" ifadesi, sayıların ötesindeki sonsuz bolluğa işaret eder.

Adem direnemedi ve cezbe karşısında zayıf düşüp caiz olmayan zevke daldı, böylece özgürlüğünü kötüye kullandı ve sonuç olarak kısıtlandı. Eğer böylesi bir istismar kamu haklarını ihlali içeriyorsa, onun özgürlüğü şeriattaki karşılık (muavede) hukuku uyarınca kısılabilir. Bu konuda Kuran'da şöyle buyrulur: "Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, burna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına

sayarsa o, kendisi için kefaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir." (Maide, 5:45)

Eğer özgürlüğünü kötüye kullanması yalnızca kendisini etkilemişse, özgürlüğü aşağıdaki iki ayet uyarınca, hakikat seviyesindeki muavede (karşılık) kanunu uyarınca kısılır: "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (Zilzal, 99:7-8) Bununla birlikte, şeriattaki muavede kanununun, Tevrat'ta söz edilen, İncil'de vurgulanan ve Kuran'da onaylanan kurallarla her zaman uyum içinde olduğu düşünülmemelidir. Muavede yasası aslında insan toplumunun evrimi ile gelişen bir evrilme yasasıdır ve insan zihninin keskinliğinin derecesinin ve onun hakikat yasasın uyarma yetisinin etkisi altındadır. Hakikat yasası her zaman sonsuz derecede kesin, evrensel ve kuşatıcı olmuş ve olmaktadır.

Hakikatteki karşılık (muavede) yasasının kesinliği, şeriattaki karşılık yasasının pek çok formunda bulunmaz; bu kesinlik her iki yasa dizisinde geri getirilir, bu yasa dizileri, özgürlüğü uygun biçimde kullanmayan kişilerin özgürlüğünü kısıtlamak konusunda uyuşurlar, ama diğer yandan, aynı ceza seviyesindeki aynı günahlar için birden fazla ceza vermekten kaçınırlar. Ancak hakikat seviyesindeki muavede, şeriat seviyesinde olduğundan daha tamdır. Şeriat seviyesindeki muavede yasasında bulunan dört "hudut" (bazı cürümler için öngörülen kesin cezalar) hakikat seviyesine en yakın olanlardır. Bunlar *zina*, *kazf* (zina iftirasında bulunmak), *sarika* (hırsızlık) ve *kat'al tarik*'tir (haramilik). Tüm bu cezalar iki prensip uyarıncadır: Cinsel ilişkinin kutsiyeti ve mülkiyet hakkının kutsiyeti. Bunlar ilkel insan topluluklarında ortaya konan ilk iki kanun olup böylece toplumun kendisini yaratmak mümkün olmuştur. Bu hadlerin ardından sarhoşluk haddi gelir ve onu da göze göz, cana can gibi diğer karşılık yasaları olan kısas izler.

Muavede (karşılık), aşırı zevke dalmayı cezalandırarak kötülüğü kısıtlamaya çalışır, bu amaçla nefsi ölçülü miktarda acıyla eğiterek ona ölçülü davranmayı ve aşırı zevkin peşinden koşmamayı öğretir.

Adem Nasıl Bağışlandı?

Hz. Adem, günah işlemesine izin verilerek bağışlandı. Yani Adem'in özgürlüğü, onu sonsuza kadar gözetime tabi kılacak şekilde kaldırılmadı. İblis'in aksine Adem doğru ve yanlış arasındaki tereddütte özgürlüğünü uygulamaya başladı. Özgürlüğünü tam olarak

yerine getirdiğinde, daha fazlası verildi. Buna karşılık özgürlüğünü kötüye kullandığında sonuçlarına katlanmak zorunda kaldı ve karşılık prensibi (muavede) uyarınca cezalandırıldı. Bu süreç, nefsin (benliğin) güçlerini harekete geçirmeyi ve böylece onu, daha önce istismar ettiği alanlarda özgürlüğü elverişli biçimde uygulayacak seviyeye getirmeyi amaçlıyordu.

Bununla birlikte böylesi bir ceza bile, Allah iyi amelleri on kat fazla ödüllendirdiği hatta sonsuzca katladığı için, Allah'ın merhametini gösterir; öte yandan kötü ameller yalnızca ağırlıkları derecesinde cezalandırılır. Allah ayrıca kötü amelleri bağışlayabilir, hatta onları iyilikle değiştirip sonsuzca ödüllendirebilir. Allah şöyle buyurur:

> "Ve onlar Allah ile beraber başka tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa cezasını bulur. Kıyamet günü onun için azap kat kat yapılır ve o azabın içinde hor ve hakir olarak kalır. Ancak tövbe edip inanan ve faydalı bir iş yapanlar, işte Allah onların kötülüklerini iyiliklere değiştirecektir. Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir." (Furkan, 25:68-70)

Adem ilahi kelamla esinlenmiş ve bağışlanma aracılığıyla kendi kurtuluşunun nedenine dönüşmüştür: "Adem, Rabbinden birtakım kelimeler öğrendi (onlarla amel edip Rabbine yalvardı), O da bunun üzerine ona merhamet etti. Şüphesiz O, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyendir. (Bakara, 2:37) Bu kelimeler şunlardı: "Dediler: Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz!" (Araf, 7:23)

Adem, akli bir insan olduktan sonra bağışlanma elde etti. Ne var ki bu ileri seviyeye ulaşması çağlar aldı. Allah, bu durumu şöyle açıklar: "İnsan henüz anılan bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti. Şüphesiz biz insanı, temiz su ile çamur karışımından yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu işitir ve görür kıldık. Biz ona yolu gösterdik: Ya şükredici veya nankör olur." (İnsan, 76:1-3)Bu, insanın sorumluluk sahibi olmadığı uzun bir zamanın geçtiğidir, çünkü henüz zihni oluşmamıştı. Bu konudan daha önce bahsetmiş ve Allah'ın, yaşamı yarı doğrudan bir tarzda var ettiğini belirtmiştik, bu önce su ve çamurda tecelli etmiş ve hakikatteki karşılık (muavede) yasası yoluyla zihin aşamasına ulaşmıştır: "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (Zilzal, 99:7-8) Bu yasa daima iyiliği teşvik ve kötülüğü tecrit ederek yaşamı Yüce Tanrı'nın katına doğru yönlendirir.

Bu *tesir* (Adem'in "su ve çamur karışımından" yaratıldığı zamandan, sorumlu bir insana dönüştüğü ana kadar işleyen süreç ve Allah'a doğru evrim) Adem için bağışlanmayı tesis etmiştir. Adem bundan önce neydi ve nasıl affedilmiştir? Kuran'a kulak verelim: "Ant olsun biz insanı çamurdan bir süzmeden yarattık. Sonra onu bir damla olarak sağlam bir karar yerine koyduk." (Müminun, 23:12-13) Adem çamurdan bir süzmeye dönüşmeden önce yaşamın kökeni olan bir su buharı partikülüydü. Allah şöyle buyurmaktadır: "İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?" (Enbiya, 21:30) Bu su buharı partikülü çamurdan çıkışın kökenidir. Adem bu doğrudan determinasyonla (el-tesir) yaşamını Tanrı'ya yönlendirir ve ona yakın olmak için teşvik eden iradenin zorlamasıyla bağışlanır, dolayısıyla evrilir ve gelişir. Bu ilahi irade kanunu da kısas kanunudur.

Adem, bu iradi zorlama yani doğrudan kararlılık (determinizm, tesir) aracılığıyla bu aşamada bağışlandı, böylece yaşam Tanrı'ya yöneldi, gelişti ve evrildi. İlahi irade yasası, aynı zamanda karşılık (muavede) yasasıdır.

Adem'in değişik düzeylerdeki bağışlanması, aslında determinizmdir (tesir).

İnsanlar, elementler seviyesinden yaşam seviyesine, ilkel yaşam seviyesinden ileri, rafine ve karmaşık yaşam seviyesine ve sonra bu seviyeden zihnin oluştuğu kolektif özgürlük seviyesine; sonunda da kolektif özgürlük seviyesinden mutlak özgürlük seviyesine kadar determinizme tabidir. Determinizm (tesir) süresiz bir biçimde bu son seviyeye ilerler, çünkü sonsuzluktaki (*ıtlak*) Tanrı'ya doğru ilerlemektedir.

Determinizm Mutlak İyiliktir

Zihnin gelişmesiyle beraber şeriattaki karşılık (muavede) yasası ortaya çıkmaya başladı. Başlangıçta bu, hakikatteki karşılık yasasına kıyasla daha az rafineydi, ancak zihin sağlamlaşıp olgunlaştıkça bu da giderek daha tam ve rafine hale geldi. Bu geçiş yasasıdır ve evrilen insan iradesini yansıdır, asli kanunla bütünüyle denk gelmeyi amaçlar; Rabbin iradesini yansıtmaya teşebbüs ederken bunu tam anlamıyla başaramayacaktır.

İnsan uzaklıktan yakınlığa, cehaletten bilgiye, çokluktan tekliğe, kötülükten iyiliğe, sınırlı olandan sonsuzluğa (*ıtlak*) ve bağlardan özgürlüğe doğru yönlendirilir.

Determinizm başlangıcından bu yana adalet biçimindeki merhamettir. Aslında daha önce belirtildiği gibi adaletten daha büyüktür, "çünkü merhamet adaletten üstündür"

Determinizm belli bir seviyede "bilinçli" özgür fiile dayandığı için özgürlüktür. Özgürlüğünü tam anlamıyla yerine getiren kişi daha fazla özgürlüğe sahip olacak ve böylece deneyim ve pratik yoluyla daha yükseklere çıkacaktır. Özgürlük tam anlamıyla yerine getirilmediğinde, günahkâr kişi, onun özgürlüğünü uygun biçimde kullanma yetisini geliştirmesini amaçlayan bilge bir yasa uyarınca sonuçlarına katlanır. Bu yolla insan determinizmden (*el-tesir*) özgür iradeye (*el-tehir*) yönlendirilir; çünkü düşünsel, sözlü ve pratik seviyelerde her ne zaman aklını uygun biçimde kullanırsa özgürdür.

Allah'ın Davud Peygamber'e söylediklerini aktaran bir kudsi hadis vardır:[25] "Ey Davud, bir konuda sen dilersin, ben de dilerim ve yalnızca benim dileğim gerçekleşir. Eğer kendini benim irademe (dileğime) teslim edersen ben de senin dileğini sana veririm. Eğer benim irademe teslim olmayı reddedersen, seni kendi dilediğin şey içinde mustarip kılarım ve sonunda yalnızca benim dileğim olur." Allah'ın "Yalnızca benim dileğim olur" demesi, yalnızca Allah'ın iradesinin etkili olacağını göstermektedir.

"Eğer kendini benim irademe (dileğime) teslim edersen ben de senin dileğini sana veririm" derken, insan iradesinin ancak Allah'ı seçersek etkin olacağını göstermiştir. Eğer "İnsan, Allah'ı seçebilir mi" diye sorarsanız, cevabı şudur: Eğer Allah, insana seçim bahşetmezse, o kişi Allah'ı seçemez. Allah şöyle buyurur: "O'nun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar." (Bakara, 2:255) Allah bizden her an O'nun ilminden daha fazlasını öğrenmemizi ister. Bunun delili şu ayettir: "O (Allah), her gün yeni bir yolla tecelli eder." (Rahman, 55:29) Bu şekilde kendisini kullarına sürekli şekilde vahyeder ki O'nu bilebilsinler. O'nun günü yirmi dört saat değildir. Bu vahyin zaman birimi, zamanın zaman olma özelliğini kaybedecek şekilde bir saniyenin milyarda birine bölünebileceği kadarki bir süredir. Tüm bunlar Allah'ın insanlara bahşettiği yetiyle uyumludur. Allah'tan alma yetisi yalnızca Allah'ın hikmetine tabi olduğu için, sınırlamanın kendisi özgürlüğe ve sınır da serbestiye dönüşür. Bağımsız bir iradeye sahip olduğumuzu hissetmemiz, bu mutlak merhamet nedeniyledir ve bu his bizi özgür iradeyi doğru bir tarzda gerçekleştirmeye zorunlu kılar. Özgür iradeyi tam olarak uygulamak, yalnızca Allah'ı seçmek demektir. Eğer bunu düşün,

25. Sayfa 73'teki 3 numaralı dipnotta açıklandığı üzere, Kudsi Hadis, Peygamber'in (a.s.) ona indirilen şeyleri kendi kelimeleriyle bildirmesidir, Kuran ise vahyin tam metnidir.

eylem ve söylemde mutlak kesinlikle yerine getirirsek, O da bize daha fazla özgürlük bahşedecektir. Eğer Allah'tan başka bir şey seçerek özgür irademizi yanlış bir şekilde kullanacak olursak, gelecekte O'nu nasıl doğru bir şekilde yerine getirmemiz gerektiğini bize öğretmek için özgürlüğümüzü kısıtlar. Özgürlüğümüzün tam olarak uygulanışı ilahi bir ödül iken, yanlış kullanmamız onun hikmetinin tecellisidir; yani ödülü alacağımız yerin hazırlanışıdır. Tüm bunlar öyle bir incelikle gerçekleşir ki ne bizi rahatsız eder ne de varlığımızı geçersiz kılar.

Cehaletimiz nedeniyle Allah'ın yerine kendimizi seçeriz. Ancak, bu cehalet sürekli değildir ve her an ondan çıkıp daha fazla bilginin içine hareket ederiz. Cehaletin kötülüklerinden, özgürlüğün ihlalinden ve sonuçtaki cezadan kaçınmak için neden bilgili yaratılmadığımız sorulabilir. Bunun cevabı, cezanın, bizim özgürlük için ödediğimiz bedel olmasıdır, çünkü özgürlük sorumluluktur ve sorumluluk yanlışa yönelik eğilimin sonuçlarını üstlenmedeki kişisel adanmışlıktır.

Allah bilgili ve yanlış yapamaz olan bazı yaratıklar yaratmıştır, ancak onlar özgür değildir ve dolayısıyla mükemmel değildirler. Bunlar meleklerdir. Allah insanları doğru ya da yanlış yapma yetileri yani öğrenme yetileri nedeniyle, meleklerin üzerinde tercih etmiştir. Buna ilişkin Hz. Peygamber şöyle der: "Eğer hata işleyip sonra da tövbe etmezseniz, Allah sizi hata işleyip tövbe eden, sonra da bağışlanan diğer bir ümmetle değiştirir." Sanki tövbe eden günahkârlar Allah'ın evrene ilişkin perspektifinin odağıdırlar, çünkü bu şekilde özgür, mutlak olarak özgür olurlar ve mutlak özgürlük yüce Allah'ın sıfatlarındandır.

Her sınırlı varlık yalnızca özgür olmaya değil hatta mutlak özgür olmaya mecburdur ve her cahil varlık yalnızca bilgili olmaya değil mutlak bilgili olmaya mecburdur. Allah şöyle der: "Ey insan, gerçekten sen, hiç durmaksızın Rabbine doğru bir çaba harcayıp durmaktasın; sonunda O'na varacaksın." (İnşikak, 84:6) Ayrıca Allah şöyle buyurmaktadır: "Sizi boş bir amaç uğruna yarattığımızı ve gerçekten bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sanmıştınız?" (Müminun, 23:115) Allah'la karşılaşmak ve ona dönmek mesafeleri kat etmekle değil daha ziyade kulluk sıfatlarını Rabbin sıfatlarına yaklaştırmakla gerçekleşir. İşte bu nedenle, determinizmin (el-tesir) mutlak iyilik olduğunu tasdik ettik. Aslında bu, hem şu anda hem de uzun vadede iyiliktir.

Cehaletin Allah'ın lütfuyla determinizm aracılığıyla sona ereceği bir zaman gelecektir. Peygamber (a.s.) bu konuda şöyle demektedir:

> "Eğer tamamen ve uygun biçimde Allah'a dayansaydınız, O da kuşlara yardım ettiği gibi size yardım ederdi ve siz de hiç kimsenin yapamadığı şeyi

yapar ve öğrenilecek her şeyi öğrenirdiniz." Ashabı "Sen de mi yapamadın" diye sordu. Peygamber şöyle buyurdu: "Ben bile." Ashabı dedi: "Peygamberlerin bir şeyde yetersiz kalacağını düşünmemiştik." Peygamber şöyle cevap verdi. "Allah o kadar büyük ve önemlidir ki, kimse O'nun öğreteceği her şeyi bilemez."

Daha az cehalet ve daha fazla bilgi olduğunda, daha az kötülük olacaktır ve ceza ona muhatap olanlar açısından (onların bilgisinin altında kalan alanda) askıya alınacaktır.

Ceza dinin kuralı değildir, yalnızca eksik başlangıçla birlikte hareket eden geçici bir gerekliliktir ve cezasız yapmayı yeterince öğrenene kadar evrimin merdiveninden çıkmaya teşvik eder. Bu noktada, ceza kaldırılacak ve benlik kendi görkemiyle ortaya çıkacaktır.

Her benlik cehennem azabından yükselip cennete girmeye yazgılıdır. Böylesi bir dönem herkesin deneyim ve gereksinimlerine bağlı olarak uzun veya kısa olabilir. Ancak, her yazgı için belirlenmiş bir süre vardır ve böylesine belirli her süre için de bir son söz konusdur.

Bu yüzden, cehennemdeki cezanın hiç bitmeyeceğini düşünmek tam bir hata olur, yoksa bu durumda kötülük evrenin kuralı olur, ki hiç de öyle değildir. Eğer ceza sonsuz olursa, tamamen bilgelikten yoksun kindar bir ruhun intikamı haline gelir. Oysa Allah mutlak olarak bundan uzaktır.

Kaza ve Kader

Kaderin sırrı, kazanın hayırlı akıbetidir ve Allah bu konuda şöyle buyurur: "Biz her şeyi bir kadere (zamana) göre yarattık. Bizim buyruğumuz tektir, bir göz kırpması gibidir." (Kamer, 54:49-50) Kaza, "bir göz kırpması" ifadesinde bel rt len zamanın ve mekânın ötesindeki birim olan bu emirdir. Kader, kazanın gerçekleşmesi ve yavaşça, evrimsel bir süreçte zaman ve mekâna yansımasıdır.

Kaza ve kadere diğer bir ayette de atıfta bulunulur: "Allah, dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ana Kitap O'nun yanındadır." (Rad, 13:39) "Allah, dilediğini siler, dilediğini bırakır" ifadesi kadere atıfta bulunur; diğer bir deyişle varlıkların ardıl biçimler yoluyla evrimini kasteder. Yaşamın sonsuzluğa doğru devam eden bir kovalamaca olan özde olduğu kadar biçimde de sabit olmak isteyen farklı biçimler yoluyla evrildiği gerçeğini daha önce belirtmiştik. "Ana Kitap O'nun yanındadır" ifadesi kaderin sırrı olan kazaya atıftır.

Kaza ve kadere şu ayette de değinilmiştir: "Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri bizim yanımızda olmasın, ama biz onu, bilinen bir miktar ile indiririz." (Hicr, 15:21) "Ama biz onu, bilinen bir miktar ile indiririz" ifadesi kadere atıfken "Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri bizim yanımızda olmasın" ifadesi kazaya yani kaderin sırrına atıftır.

Kader bir ikilik aşamasıdır, içinde iyilik ve kötülük, bilgi ve cahillik vardır; ancak kaza bütünsel bir aşamadır, burada artık kötülük var olmaz, sadece mutlak iyilik kalır ki o da sonsuzlukta (ıtlak) Allah'ladır. Bu ise dostlarımız olan sufiler nezdinde, kaderin sırrı olarak bilinen şeydir. Ancak, onlar bundan bahsetmemişlerdir, çünkü onlar için bu, zamanın hükmü (hükmü'l vakt) bağlamında ve disiplin uyarınca ifşa edilmesi uygunsuz bir şeydi.

Yaratılan her varlığın iki örneği (sabıka) vardır: Biri kazada, diğeri ise kaderdedir. Kazadaki örnek tüm yaratılmışlar için mutlak iyilik iken, kaderdeki örnek ya iyi ya da kötüdür. Bu, insanlardan gizlenmiştir, ancak belki olaylar aracılığıyla işaret edilebilir, bu ise bireylerin gündelik hayat içindeki iyi veya kötü durumlarıdır. Bireyin "sabıka"sı (örneği) olan bilgi, gündelik yaşamda şeriata uyma konusundaki eksiklikleri görebilenlerden gizlenmemiştir. Allah daha önce şeriatı açıklama yoluyla yaşamı düzenlemek için elçiler göndermiş ve kendi Levh-i Mahfuz'unda her kişinin örneğini (sabıka) gizleyerek, yarattıklarına yükü vermiş ve onları şeriatın izin ve yasaklarını gözetmeye mecbur kılmıştır: "ki elçiler geldikten sonra insanların Allah'a karşı bahaneleri kalmasın" (Nisa, 4:165)

Bir başka ayette şöyle buyrulmaktadır: "Eğer Rahman dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik, dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar." (Zuhruf, 43:20) Yüce Allah'ın neyi takdir ettiğini bilmezler, çünkü bu onlardan gizlenmiştir. Ancak, O'nun kanununu (şeriatı) ve yalnızca Allah'a ibadet etmeleri emrini bilirler. "Onlar sadece yalan söylüyorlar", çünkü gündelik yaşamlarında her şeyi Allah'a atfetmezler. Ahirete ilişkin nispi iman eksiklikleri nedeniyle yalnızca ibadetleriyle ilgili konuları O'na atfederler.

Benlik (nefs) kaderin sırrını keşfedip, Allah'ın saf iyilik olduğundan emin olduğunda, O'na başvuracak, O'nu kabul edecek, teslim olup boyun eğecek, korkudan kurtularak, kendisiyle ve diğer varlıklarla barışa ulaşacak, başkalarını incitici sözlerden kaçınıp onlara saldırmayı bırakacak ve tüm kötü düşüncelerden arınacaktır. Nefis ayrıca kendi birliğini kavrar ve böylece güzel kokular yayan bir çiçek gibi güzel niteliklerini doğallıkla yayarak, saf iyiliğe dönüşür.

Burada kalp, Allah'a kulluğun ilk aşamasının eşiğinde daimi olarak secde eder, orada kul artık yönlendirilmez ve özgür olur, çünkü determinizm onu seçme özgürlüğü bahşederek onurlandırdığı yere taşımıştır. Allah'a itaat etmiştir, ta ki Allah onun yaptıklarına karşılık ona itaat edene kadar. Tanrı'nın yaşamını sürmeye, O'nun ilmini bilmeye, O'nun dileğini dilemeye, O'nun kabiliyetini benimsemeye ve Tanrı olmaya başlar.

Allah insanın tasavvur edebileceği bir şekle, ulaşabileceği bir sona sahip değildir. Ancak insan bizzat Allah'ın kendisini tarif etmesine uygun biçimde her an tüm entelektüel ve duygusal yaşamını yenileme yoluyla var olmaya devam etme anlamında Tanrı olur: "O (Allah), her gün yeni bir yolla tecelli eder." (Rahman, 55:29) İbadetin amacı budur. Peygamber (a.s.) bunu aşağıdaki hadiste özetlemiştir: "Allah'ın vasıflarını benimseyin; Rabbim doğru yoldadır." Allah şöyle buyurmaktadır: "Öğrettiğiniz Kitap ve okuduğunuz şeyler gereğince Rabbe halis kullar olun!" (Al-i İmran, 3:79)

Bu kişilerle ilgili olarak Allah şöyle der: "Rablerinin yanında onlara, diledikleri her şey var. İşte güzel davrananların mükâfatı budur." (Zümer, 39:34). "Diledikleri her şey var" ifadesi özgür olacakları anlamındadır; "Rablerinin yanında" ifadesi ise ancak bir kölenin efendisiyle olan ilişkisi anlamında Allah'a kulluk aşamasında oldukları anlamına gelir. "İşte güzel davrananların mükâfatı budur" İfadesi ise mutlak özgürlüklerini Allah'a tam kulluğa ulaşmak için kullananları belirtir. Allah'ın buyurduğu gibi "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zariyat, 51:56)

Burası şeriatın birey hukuku (şeriatü'l ferdiye) olduğu bireysellik alanıdır ve kul hiçbir aracı, perde, karanlık ya da aydınlık olmaksızın Rabbine yöneldiğinde Allah'ın kendisine olan hitabıdır. Burada ibadetin yerine getirilmesi Allah'a kulluk etmektir ve eylem de "örnek"in (sabıka) bilincinde olup denge mükemmeleşene kadar insanın hayatını buna göre düzenlemesidir. Kul bu aşamada Rabbinin onunla olması gibi Rabbi'yle olmaya çalışmaktadır. İşte aşağıdaki ayette vurgulanan da bu durumdur: "Tartıyı adaletle yapın, terazide eksiklik yapmayın." (Rahman, 55:9) İşte bu nedenle eğer kul tam anlamıyla Rabbinin kuluyla oluşu gibi *Rabbiyle olursa* denge gerçekleşir. Ancak, bu sonsuz bir kovalamacadır ve asla tam olarak ulaşılamaz.

Burada ibadetin pratik değerine kısaca değinebiliriz. Kul hiçbir aracı olmaksızın Rabbi ile karşılaştığında, bu fani olanın ebedi olanla hiçbir perde olmadan karşılaşmasıdır. Burada fani, zihni ifade ederken, ebedi

ise bilinçdışı ya da eşik altı olarak bilinen kalptir. Perdeler, insan varoluşunun başlangıcından miras kalan eski korkular nedeniyle bilinçdışının yüzeyinde baskılanan dilekler topluluğudur. Ayette ifade edilen pastır bu: "Hayır, doğrusu, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerine pas olmuştur." (Mutaffifin, 83:14)

Bir birey, bir parçası diğeriyle savaşır halde kendi içinde bölündüğü sürece mutlak bireysel özgürlüğünü asla elde edemez. Varlığının birliğini yeniden inşa etmelidir, böylece başkalarıyla barış içinde olmaya teşebbüs etmeden önce kendisiyle barış içinde olabilir. Kişi sahip olmadığı şeyi veremez. Bilinç, bilinçdışıyla çatışma ve karşıtlık içinde olmadığında, insan kendisiyle barış içinde olabilir. Bu ikisi arasında birlik kurulduğunda, kalp bütünlüğü ve düşünce berraklığı gerçekleşecektir. Bu noktada tam entelektüel ve duygusal yaşam elde edilir ve bu yaşamın daha yüksek bir biçimidir.

Kişinin varlığı içindeki melekelerin birleşmesi, ancak kişi dilediği gibi düşünür, düşündüğü gibi konuşur ve konuştuğu gibi davranırsa mümkün olur. Kuran'ın hepimizden talep ettiği şey budur: "Ey inananlar, niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah katında en sevilmeyen şeydir." (Saff, 61:2-3)

Bilinç ile bilinçdışı arasındaki çekişme yalnızca birey ve toplum, birey ve evren arasında var olan uyuşmazlığın anlaşılmasıyla çözülür.

İslam'ın bu uyuşmazlıkların anlaşılması ve çözümündeki üstünlüğünü zaten göstermiştik. Birey ve toplum ile birey ve evren arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılması gereksinimi, geçerli ve yegâne bir süreç konusundaki pratik bir ihtiyaçtan doğar, böylece birey mutlak bireysel özgürlüğü gerçekleştirebilir.

Determinizmi (el-tesir) kabul etmenin olumsuz bir yönelim olduğuna inanan âlimler yanlış yapmışlardır. Bu doğru değildir. Kader tarafından takdir edilenlerin gizlenmesi ve şeriat tarafından gerekli kılınanların ifşası, insanı şeriatın buyruk ve yönergelerini gözetmeye, sonra Allah tarafından ona imandan takdir edileni kabule ve Allah'a güvenmek için elinden gelenin en iyisini yapmaya zorunlu kılar. Peygamber'in buyurduğu gibi, "Şüphesiz Allah, her şeyde mükemmelliği takdir etmiştir. O bakımdan, öldürdüğünüz vakit güzel bir şekilde öldürünüz, kestiğiniz vakit güzel bir şekilde kesim yapınız, sizden kesim yapacak kişi bıçağını iyice bileylesin ve hayvanı rahat kessin."

Aslında kişinin görevlerini en iyi şekilde yerine getirmesi herhalde en olumlu yaklaşımdır "çünkü Allah, her şeyde mükemmelliği takdir etmiştir." Öte yandan, kaybettiğinde inancını yitirmeksizin ve başar-

dığında sevinçten uçmaksızın, her ne olursa olsun sonucu kabul etmek gerekir. Allah aşağıda verilen ayette bizi eğitmekte ve disipline etmektedir:

> "Ne yerde ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir Kitapta kaydedilmiş olmasın. Doğrusu bu, Allah'a kolaydır. (Başınıza gelecek olayları, önceden bir Kitaba yazdık) Ki elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiğiyle sevinip şımar*mayasınız. Çünkü Allah, kendini* beğenip övünen kimseleri sevmez. Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emrederler. Kim Allah yolunda harcamaktan yüz çevirirse bilsin ki Allah, zengindir, övgüye layıktır." (Hadid, 57:22-24)

Sonuç

Sonuç olarak birey ve evren arasındaki ilişki ne husumet ve düşmanlık, ne de sonsuz çekişme ve savaşımdır.

İnsan hem evrenin meyvesi hem de seçkinidir; bilgece, yetkince ve adaletle yönetmesi gereken bir kraldır. Allah lütfederek, insanın onun halifesi[26] olmasına izin vermiştir ve insanı bu halifeliğe eğitim ve bilgece rehberlikle hazırlamaktadır. İnsanın cahilliği, onun kendisini az ya da çok, sürekli düşmanlık nesnesi olarak hayal etmesine neden olmuştur. Bu nedenle anlamsız savaşlarda çarpışmaya ve gereksiz düşmanlıklar geliştirmeye başlamıştır. Bu uyuşmazlıkların daha üstünde bulunduğunu görüp bu düşmanlıklardan vazgeçene ve kalbini aşk ve şefkatten başka her şeyden sıyırana kadar halifeliği elde edemez. Allah tüm yaratıklarını sever; gazları, sıvıları, taş ve metalleri, bitkileri, hayvanları, insanları, melek ve şeytanları. Bunların tümünü, aşk olan irade ile yaratmıştır[27]. İnsan kalbi yaratılanları bütün biçimleri içinde sevecek kadar büyüyüp onları bilgece ve yapıcı şekilde düzenleyene kadar, yaratılanlar üzerinde Allah'ın halifesi olamaz.

Aşkın önündeki en büyük engel korkudur. Korku insan *davranışında* çağlar boyunca *tüm eksiklikler*in kaynağı olmuştur. İnsan korkuyorsa, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmayı ya da onun evreni üzerinde uygun şekilde hükmetmeyi hak etmeyecektir. Ve İslam insanı kor-

---

26 Burada atıf, Allah'ın insanı halifesi olarak tanımladığı Bakara suresindeki 30. ayetedir.
27 Arapçada irade için "iradah" ve sevgi için "raydah" kelimeleri kullanılır. Yazar, bu iki kelimelerin köklerinin aynı olmasını ve dilbilimsel açıdan ilişkili görünmelerini önemli bulmaktadır.

kularından serbest bırakmada yegâne etkin araçtır. İslam yoluyla insan kendisiyle, Rabbiyle ve tüm varlıklar ve maddelerle barış içinde olur. Allah şöyle der: "Ey iman edenler! Hepiniz topluca barışa (*selam*) gelin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır." (Bakara, 2:208) Selam, hem barış hem de İslam (Allah'a teslimiyet) demektir. Aranızda kin ve düşmanlık yayan "şeytanın adımlarını" izlemeyin. Düşmanlığa atıf, "o sizin apaçık düşmanınızdır" ifadesinde yapılmıştır.

4

İslam

İslam'da ve felsefede birey ile toplum ve birey ile evren arasındaki ilişkilerden söz ettik, felsefede bulamadığımız cevapları İslam'da keşfetmek istedik. Şimdi Allah bu yanıtları bize bahşettiği için, üzerinde durduğumuz zemini keşfetmeye çalışalım.

İslam Nedir?

"*Eslem*" teslim olunmuş, boyun eğilmiş anlamındadır. İslam özü itibarıyla (temel doğası uyarınca) teslimiyet ve boyun eğmedir. Allah, bu durumu şöyle açıklar: "Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürüleceklerdir" (Al-i İmran, 3:83). Bu bağlamda din pratik yaşam, davranış ve yönelimler, yol anlamına gelir. Allah'ın dini ise yarattıklarıyla beraber Allah'ın yolu demektir, bu, eşyanın özüdür.

Eşyanın özü, Allah'a teslim olmaktır, "Göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürüleceklerdir."

Bu anlamda İslam, insan dahil tüm yaratıkların dinidir; başlangıçta, sonda ve ikisi arasında.

Allah'ın rahmeti, tüm yaratıkların özgür iradeleri dışında teslim olmasını istemez. Daha ziyade Allah bütün yaratıkların halifesi olan insanın diğer yaratıklardan farklı olduğuna inanması keşfine izin vermiştir. Diğer yaratıklardan farklı olduğuna inanmaya ilişkin bu yanılsama (illüzyon), insanın hem kısa süreli ıstırabının hem de nihai mutluluğunun nedenidir. Yanılsama Allah tarafından bahşedilen özgür olma iradesiyle gelir. Allah buna şöyle atıfta bulunur: "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, onun sorumluluğundan korktular; onu insan yüklendi; doğrusu o çok zalim, çok cahildir." (Ahzab, 33:72) "Doğrusu o, çok zalim, çok cahildir" ifadesi aslında suçlama biçimindeki övgüdür. İnsan bu emaneti kabul etmesi nedeniyle şerefli kılınmıştır. Allah şöyle buyurur: "Ant olsun biz, Ademoğullarına çok ikram ettik: onları karada ve denizde taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık." (İsra, 17:70)

Allah, insanın kendisinin diğer yaratıklardan farklı olduğu yanılsamasından bahsetmektedir: "Görmedin mi, göklerde, yerde bulunan kimseler, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan birçoğu hep Allah'a teslim olmaktadır! Ama birçoğuna da azap hak olmuştur. Allah kimi aşağılatırsa artık ona değer veren olmaz. Allah, dilediğini yapar." (Hac, 22:18)

"Teslim olmak" ifadesi, irade tarafından zorlanmayı kabul etmek dahil birçok anlama sahiptir. İnsanın kabul etmesi, cansız maddelerde gerçekleştiği şekilde ortaya çıkar. Bu kelimenin bir diğer anlamı da namazdaki secdedir, Allah "insanlardan pek çoğu" derken bunu kasteder. Bunlar namazda secde edenlerdir. İkinci kısım ibadet etmeyi reddedenlere atıftır: "Ama birçoğuna da azap hak olmuştur." Bunun nedeni, irade tarafından zorlanmayı kabul etmemeleri değildir, aslında kabul etmişlerdir, ancak namazda secde etmeyi değil de kendilerine secde edilmesini istedikleri için hataya düşmüşlerdir, bu yüzden azabı hak ederler.

Teslimiyet ayrıca Allah'a kullukta teslimiyettir, ancak bu asla tamamen başarılamamış ve başarılamayacaktır, çünkü Tanrılık (rububiyet) gibi o da sonsuzdur. Ne var ki insanlığın önde gelenleri, yani peygamberler bu teslimiyetin farklı derecelerini elde etmişlerdir. Her ibadet edene atıfta bulunan ve insan kişiliği içindeki açık (zahir) ve gizli (batın) şeklindeki bölünmeyi gösteren "İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir." (Hac, 22:19) ifadesi, Allah'a tam kulluk içinde

teslimiyetin asla tam olamayacağını doğrular. İnsanın benliği ikili bir doğaya ait oluşu nedeniyle sonsuza kadar böyle bölünmüştür, öte yandan tam kulluk bölünmez benlik alanında sonsuz bir çaba olarak kalır.[1]

İbadetteki teslimiyet, kulluk teslimiyetinin aracıdır, çünkü insan yanılsamayı bununla bertaraf eder; iradenin zorlamasına isteyerek ve cansız maddelerden farkını ortaya koyacak şekilde bilerek, anlayarak ve takdir ederek teslim olduğunda insan hapisten özgürlüğe, cehaletten bilgiye ve mutsuzluktan mutluluğa yönelir. Allah aşağıdaki ayette bu yüce teslimiyete değinir: "Kimin dini, aklederek ve bilerek kendini Allah'a teslim eden ve Hakk'a yönelen İbrahim'in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah, İbrahim'i dost edindi. (Nisa, 4:125) Buradaki ince nokta, ayetin anahtarı olan "aklederek ve bilerek" ifadesidir. Ayrıca "Kim aklederek ve bilerek özünü Allah'a teslim ederse o, en sağlam kulpa yapışmıştır. İşlerin sonu Allah'a döner." Lokman, 31:22 ayeti için de bir anahtardır bu. Burada "aklederek ve bilerek" ifadesi her iki ayet için anahtardır, çünkü cansız varlıklar da Allah'a teslim olur, ancak aklederek ve bilerek değil. Dolayısıyla onun (cansız varlığın) teslimiyetinde bir özellik yoktur, o yalnızca Allah'ın iradesine uymaktadır ki böylece Allah'ın onayından mahrum kalır. Çünkü bu onay yukarıda değinildiği gibi sadece Allah'ın kendileri yararına elçiler gönderdiği insana hasredilmiştir.

Bu anlamda İslam, özgür olma iradesinden ilham alan insan yanılsamasını barındıran insanlık dinidir, ta ki insan yavaş yavaş gerçekçi bilgelik aracılığıyla aydınlanıp sonunda akli İslam'ı gerçekleştirene kadar.

İslam, insanlık dini olarak, aklın evrimiyle gelişmiş ve ilkel başlangıç aşamasından bilge ve arınmış sona kadar olan uzun evrimi sırasında olgunlaşan akla eşlik etmiştir.

İnsanlığın dini olarak İslam, şu ayette de vurgulandığı gibi, Allah'ın dinidir: "Kim İslam'dan başka bir din ararsa, bilsin ki, o din ondan kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır." (Al-i İmran, 3:85). Buradaki "ahirette kaybedenlerden olacaktır" ifadesi insanın teşebbüslerinin boşa çıkacağı anlamına gelir; böylece boşa çıkan diğer çabalardan sonra teslim olacaktır. Diğer bir ayette de aynı ima bulunur: "Allah katında din, İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın ayetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah, hesabı çabuk görendir." (Al-i İmran, 3:19).

---

1. Yukarıda açıklandığı gibi, kişi sonsuz olanı ya da mutlak sonsuzluğu aradığı için, bu sınırsız ve sonsuz gelişim yönüdür. Elde edilen şey mutlak olamaz ve başarmak umuduyla ufukta yeni bir hedef belirlenir.

(Allah) "katında" kelimesi zamana ya da mekâna atıf değildir, çünkü Allah zaman ya da mekânda bulunmaz. Bilakis "sonsuz mükemmelliği" ifade eder. İnsanlığın dini olarak İslam nihai anlamda elementlerin dini olan İslam'la paraleldir; her ne kadar insanlık sonsuz bir amaç olarak bu teslimiyetin bilincinde ve farkında olmak zorunda ise de hem insandan hem de elemenlerden aynı teslimiyet derecesini talep eder.

"Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler" ifadesi bir anlamda yalnızca hukuklarında farklılaştıkları anlamına gelir. Aslında din temel olarak birdir, yalnızca hukuklar farklıdır. Allah şöyle buyurur: "İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, peygamberleri, müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi; onlarla beraber, anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetmek üzere, içinde gerçekleri taşıyan kitabı indirdi." (Bakara, 2:213) Onlar, ilkel cahillikleriyle, tek bir ulustular ve Allah "kitabı indirdi" demek, "Lailahe illallah"[2] ile birlikte o topluma ve ibadetlerine en uygun hukukun indiğini kasteder. Kuran'ın "anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetmek üzere" dediği anlamda hukuklarda farklılık ortaya çıkmıştır.

Dinin birliği konusunda Kuran şöyle der; "Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Sizden önce kitap verilenlere de size de 'Allah'tan korkun!' diye tavsiye ettik. Eğer inkâr ederseniz, bilin ki göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah, zengindir, övgüye layıktır." (Nisa, 4:131) "Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Sizden önce kitap verilenlere de, size de 'Allah'tan korkun!' diye tavsiye ettik" ifadesi, onları yönelttiğimiz gibi seni de "Lailahe illallah" demeye yönelttik demektir, çünkü bu Allah korkusunun doruğudur. Aslında bu, aşağıdaki ayette belirtilen "korkma sözü"dür: "Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların Allah'tan korkma sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna layık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir." (Fetih, 48:26) Allah'tan korkmanın ifadesi "Lailahe illallah"tır, Peygamber de buna işaret eder: "Benim ve benden önceki peygamberlerin getirdiği en hayırlı şey, 'Lailahe illallah'tır."

Yine dinin birliği konusunda Allah şöyle buyurur: "Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin! diye Nuh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırdığın şey, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Al-

2. Bu ifadenin kelime anlamı, Allah'tan başka ilah olmadığı ve Allah'ın yegâne yaratıcı ve Rab olduğudur. Bu bağlamda, tektanrıcı inancın beyanıdır.

lah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır." (Şûra, 42:13) "Nuh'a emrettiğini, sana vahyetti" ifadesi, daha önce Adem'e ve sonra Nuh'a verdiğini sana açıkladı demektir. Onu sana açıklarken şimdi de sana emretmektedir. Bu şeriat değil, bundan ziyade şeriatın dayandığı tevhiddir. Bunun nedeni, tevhid bir iken, şeriatın (hukukun) farklılaşmasıdır. Ayrıca şöyle der: "Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat onları çağırdığın bu esas, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi." Çoktanrılılığa inanan müşrikler için tevhide çağrılmak güç bir şeydir. Şeriatın itiraza maruz bırakılan kanunu tevhidin tecellisidir, çünkü bireyler tevhidi soyut olarak gerçekleştiremezler.

Bir din olarak İslam, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi ele alan bölümde açıkladığımız gibi, ilk insanla ortaya çıkar. İslam, yine hukuki emirden ve yaratılış emrinden bahsederken açıkladığımız gibi, bireyi Rabbin iradesiyle uyumlu hale getirmeye çalışır. Dolayısıyla, bir başlangıcı vardır ancak sonu yoktur; çünkü son Allah'tır, "kuşkusuz Allah indinde gerçek din İslamdır"

Bu din kavramı pek çok eski pagan inancında ortaya çıktı, sonra daha ileri inançlara doğru gelişti ve sonunda önce Yahudilik, sonra Hıristiyanlık gibi vahiy kitaplarından ilham alan tekranrılı dinlerle son buldu. Tüm bu süreç Hz. Muhammed'in gelişi ve Kuran'ın vahyedilmesiyle taçlanmıştır.

Bu kavram, piramit benzeri bir yapıya sahiptir; tabanında çoktanrılı paganizmler vardır, tepe noktası ise Allah iledir, yani mutlak birliğin olduğu yerdir. "Tabandaki" ve "tepedeki" dinlerin farkı öz değil, bir derece farkıdır.

Bu din kavramı, yaşamın su ve çamur arasında evrilmesiyle aynı şekilde, yeryüzünden evrilmiştir. Ayrıca yer ve gök arasında bölünmeye devam etmiştir: Semavi kuvvetlerden esinlenerek manevi zirvelere yönelmiş ama sonra dünyevi faktörlerle dengelenerek ılımlılaşmıştır, bu yüzden tabanı genişlemiş, zirvesi alçalmıştır. Tabanın bu genişleyişi, bir sonraki semavi ilhama karşılık olarak, bir öncekinden daha yüksek bir doruğa hazırlıktır. Böylece din, esin ve tekrar aşamalarından geçmiştir.

Bu şekilde bu büyük kavram, her zirvesi bir öncekinden daha yüksek ve her alçalışı bir öncekinden daha geniş olan bir dalganın yükselip alçalması gibi, mükemmelliğin basamaklarında evrilmeye devam etmiştir, ta ki dünyevi maneviyat semavi eşiğe yaklaşana kadar. Böylece ilahi vahyin tamamı, Kuran'da içerilmiş şekilde şu anda yeryüzündedir, ancak hâlâ uygulanmayı beklemektedir.

İslami Üçleme (Teslis)

Hz. Musa'nın gelişi ve Tevrat'ın İsrailoğullarına indirilişiyle İslam kavramı yeni bir aşamaya geldi, semavi dinler aşamasına. Bu dinler, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'dır. Tevrat Yahudilere, İncil Hıristiyanlara ve Kuran da Müslümanlara indirilmiştir.

Bu yeni aşama, dini yasaların eşi görülmemiş genişliğiyle ayırt edildi. Bütün yasalar, Musa'ya gelen vahiy aracılığıyla Rab ile bağlantılıydı. Tek Rab'den vahyolan dini yasa, toplum yaşamını büyük ya da küçük her ayrıntısıyla ve kapsamlı bir şekilde düzenlemeyi amaçlıyordu. Tarihte ilk kez tektanrılı inanç, geniş ölçekli düzenleyici yasayla birleşmişti. Daha sonra Hz. İsa Yeni Ahit'le geldi ve İslami Üçleme (Teslis) son peygamber Hz. Muhammed'in gönderilmesiyle tamamlandı. Bu durum Kuran'da şöyle anlatılır:

> "Gerçek şu ki, biz Tevrat'ı, içinde bir hidayet ve nur olarak indirdik. Allah'a teslim olmuş peygamberler, Yahudilere onunla hükmederlerdi. Kendilerini Rabbe adamış kimseler ile yüksek bilginler de, Allah'ın kitabını korumakla görevli kılındıklarından ve onun üzerine şahitler olduklarından onunla hükmederlerdi. Öyleyse insanlardan korkmayın, benden korkun ve ayetlerimi az bir değere karşılık satmayın. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar, kâfir olanlardır. Biz onda, onların üzerine yazdık: Cana can, göze göz, burna burun, kulağa kulak, dişe diş ve bütün yaralara karşılık da kısas vardır. Ama kim bunu bağışlarsa o kendisi için bir kefarettir. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar, zalim olanlardır. Onların ardından yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona içinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan ve muttakiler için yol gösterici ve öğüt olan İncil'i verdik. İncil sahipleri Allah'ın onda indirdikleriyle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar, fasık olanlardır. Sana da Ey Muhammed, önceki kitapları doğrulayıcı ve bir şahit olarak kitabı indirdik. Öyleyse aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen haktan sapıp onların hevalarına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol yöntem kıldık. Eğer Allah dileseydi, sizi bir tek ümmet kılardı; ancak bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir. Artık hayırlarda yarışınız. Tümünüzün dönüşü Allah'adır. Hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir." (Maide, 5:44-48)

Hz. Musa MÖ 13. yüzyılda gönderildiğinde, toplum ilkel ve yabaniydi, orman deneyimi hâlâ hafızasında taze olan birey ise kavgacı ve kötü huyluydu. Bu nedenle Tevrat onu –karşılıklılık uyarınca– adil olmaya çağırmış ve onun hukuku cana can ve göze göz olmuştur. Öte yandan,

Kuran'da "kim bunu bağışlarsa o kendisi için bir kefarettir" şeklinde buyrulduğu gibi bağışlayıcı olmaya davet edilmiştir. Yani bağışlayan ve zalime karşı karşılıkta bulunma hakkından feragat eden kişiye Allah mustarip olduğu belalarda lütfuyla yardım edecektir. Kuran'ın "içinde hidayet ve nur bulunan" derken kastettiği budur; hidayete erdirici olan hukuktur/şeriattır ve nur ise hukukun üzerinde bulunan ahlak yönergelerdir. Bu ahlak yönergeleri hukukun katışıksız son noktası olup yasal zorunlulukların ötesine geçerek her bireyin kendi gönüllü adanmışlığına varır.

Tevrat neredeyse başka hiçbir şey istemeyerek yalnızca kısası talep etmiştir; bunun nedeni, kısasın, kavgacılığa ve sinirliliğe alışmış ilkel insan benliğinin doğasına daha yakın olmasıdır, çünkü adil olmak bir yana bağışlayıcı olması bile beklenemez ondan. İsrailoğulları davet edildikleri apaçık yoldan dönmüşlerdir. Dinlerinin zirvesindeyken, yani Musa hâlâ onların arasındayken ve düşmanlarına karşı Tanrı'nın onlara bahşettiği zafer zihinlerinde taptaze dururken, buzağıya tapınma arzusunda olmuşlardır. Kuran onların öyküsünü şöyle anlatır: "Onun kendilerine bir sözle cevap vermediğini ve onlara bir zarar veya fayda sağlamaya gücü olmadığını görmüyorlar mı? Ant olsun, Harun bundan önce onlara: 'Ey kavmim, gerçekten siz bununla fitneye düşürüldünüz. Sizin asıl Rabbiniz Rahman olan Allah'tır; şu halde bana uyun ve emrime itaat edin' demişti. Demişlerdi ki: 'Musa bize geri gelinceye kadar buzağıya karşı bel büküp önünde eğilmekten kesinlikle ayrılmayacağız.'" (Ta Ha, 20:89-91)

Kuran'da geçen birçok sahne, Yahudilerin kabalık ve hamlıklarını gösterir ve onlardan manevi ilerleme istendiğinde sürekli nasıl ayak direndiklerinden bahseder. Bu durum, gelişimin ilk aşamasında doğal bir durumdur. Bu durumlarına karşın Yahudiler o dönemdeki insanlığın seçkinleridirler: "Gerçek şu ki, Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini âlemler üzerine seçti." (Al-i İmran, 3:33). Yahudiler İbrahim'in ve İmran ailesinin bireyleridirler: "Onlar birbirlerinden türeme bir zürriyettir. Allah işitendir, bilendir." (Al-i İmran, 3:34).

Her halükârda Tevrat buyrukları bir şekilde ilkeldi ve Yahudiler bunları yerine getirirken Mısır'da geçirdikleri esaret döneminden kalma pagan etkilerden tümüyle sıyrılmış değillerdi. Bu onların yasalarını daha da ilkel kılan bir faktördür.

Daha sonra Hz. İsa, eskiden hâkim olan anlayışa tepki olarak insanları öbür uca çeken bir hukukla geldi. Bu her ihlaslı müminin tecrübe ettiği bir şeydir. İhlasla ibadet etmenin başlangıcında, kişi kendisini

kapatır, ruhu kendi karanlığıyla kaplanmış gibi. Hazreti Ahmed'in [3] yöntemi uyarınca ibadetini uygulamaya başladığında, yani üç gün ve iki gece boyunca sürekli olarak ya da yedi gün altı gece[4] oruç tutup, özellikle gecenin son üçte birinde teheccüd namazını kılmaya devam ettiğinde, karanlıkta kilitli olan nefis öbür uca çekilir. Eğer bu Ahmedi yöntem yeterli bir süre devam ederse, nefis gitgide aydınlanmış ve özgürleşmiş olur ama bir yandan da karanlık ile aydınlığın kıvılcımları arasında bir sarkaç gibi dalgalanmaya devam eder. İdeal olan mutlak dengedir; ancak bu ulaşılmazdır, yani "Göz ne kayıp şaştı ne azıp haddi aştı" (Necm, 53:17) ayetinde belirtilen haldir.

İhlaslı mümindeki üçlemenin bu ortaya çıkışı, üç dinin üçlemesini yansıtır: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam. Bu yolla bireyin gelişimi bir bütün olarak insan toplumunun tarihine benzer. Bu nedenle İsa, Yahudilerin aşırı maddiyatçılığının aksine aşırı maneviyatla gelmiştir. Hz. İsa havarilerine şöyle demiştir: "Benim hukuku ya da peygamberleri yok etmek için geldiğimi sanmayın; ben yok etmeye değil tamamlamaya geldim." (Matta İncili, 5:17) Bu, Kuran'ın aşağıdaki ayette kastettiği şeydir: "Onların ardından yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona içinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan ve muttakiler için yol gösterici ve öğüt olan İncil'i verdik." (Maide, 5:46) Böylece Hz. İsa, daha önce Tevrat'la gelmiş olanı ve onun İncil'i de daha önce Tevrat'ta belirtilenleri tamamlamıştır. Hz. İsa, kendisinin de belirttiği gibi yok etmez; ancak zamanın zorunlulukları ve koşulları nedeniyle daha önce tam olarak ele alınmayan kavramları tamamlar, geliştirir ve açıklar. İsa, dini kavram ve prensipleri neredeyse nihai noktaya ilerletmiştir.

Hz. İsa'nın, havarilerine söylediklerine kulak verelim: "Daha önce şöyle dendiğini işitmişsinizdir: Göze göz, dişe diş. Ancak, ben size kötülüğe direnmemenizi öğütlüyorum. Her kim sağ yanağınıza vurursa ona diğer tarafınızı çevirin." (Matta İncili, 5:38-39) Hz. İsa, Romalılar Yahudiler üzerinde geçici olarak otorite kurduklarında ve sonuçta Yahudi şeriatı bazı açılardan işlevsiz kaldığında gelmişti. Dolayısıyla İsa'nın mesajı, toplum yaşamını düzenlemeye ilişkin pratik ilgilere hitap etmeyip yalnızca belirli ahlaki buyrukları geliştirmiştir. Bu, özellikle İsa'nın

3. Hz. Ahmed'in (Hz.Muhammed) yöntemleri, dini bilginin yüksek aşamasındaki bir başarıdır. Bu yöntemler Peygamber'in kişisel örnekliğini daha yakından ve daha fazla ayrıntıyla ve dikkatle izler. Ahmed ismi İslam Peygamberi'nin isimlerinden biri olup tasavvuf literatüründe onun üstün manevi kazanımlarını göstermek için kullanılır.

4. Normal oruçta bir Müslüman gün boyu oruç tutup geceleyin yiyip içmektedir, ancak siyam-i samedi olarak bilinen bu oruç türünde kişi, duruma göre üç, beş ya da yedi gün boyunca gece ve gündüz oruç tutar.

uzun yaşamaması gerçeğiyle pekişmiştir. Misyonuna başladıktan sonra sadece üç yıl hayatta kalmıştır.

Aslında Yahudilerin hukuku Hz. İsa tarafından geliştirilen Hıristiyan hukukudur. Bu gerçek, genelde Hıristiyanlarca ne takdir edilmiş ne de fark edilmiştir. "Ona içinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan ve muttakiler için yol gösterici ve öğüt olan İncil'i verdik." Burada "yol gösterici" ayrıca şeriat anlamına gelirken, "öğüt" şeriatın üzerindeki ahlaki buyruklardır. İncil, ahlaki buyrukları Tevrat'ın geliştirdiğinden daha öteye taşır. İşte bu nedenle, elçisinin buyurduğu gibi, bağışlamayı kendi hukuku haline getirmiştir. İsa Mesih "Göze göz, dişe diş dendiğini duymuşsunuzdur" derken, maneviyat açısından eksik dini kanunların en ilkel biçimini kastetmektedir. Daha sonra şu ilavede bulunur: "Ancak, ben size kötülüğe direnmemenizi öğütlüyorum. Her kim sağ yanağınıza vurursa ona diğer tarafınızı çevirin." Buradaki kuralı aşırı biçim içinde ifade etmektedir ki bu maneviyat açısından da aşırıdır.

Daha sonra Hz. Muhammed'le, eksiklik ve aşırılık arasındaki dengeyi temsil eden İslam gelmiştir. Üç din arasında İslam, yukarıda vurgulanan "Göz ne kayıp şaştı ne azıp haddi aştı" halindeki bir dengeye ulaşır ki bu, insanda bulunan güçler içinde ulaşılabilecek dengeye benzer. Bu noktada Allah şöyle buyurur: "Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki insanlara şahit olasınız. Elçi de size şahit olsun." (Bakara, 2:143) "Orta ümmet (ümmetü'l vasada, ç.n.)" maneviyat eksikliği ve maneviyat aşırılığının iki ucu arasında yer alan bir ulusu ifade eder. "Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki insanlara şahit olasınız" ifadesi insanlar arasında ortak tüm niteliklere sahip olmaktır. Ayette buyrulduğu gibi "Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil." (Fatiha, 1:6-7) Doğru yol, iki uç arasındaki orta yoldur; birincisi maneviyat eksikliği nedeniyle Allah'ın gazabını hak ederken diğeri aşırı ve fazla maneviyatı nedeniyle sapmıştır. "Nimet verilenler" aşağıdaki ayette gösterildiği gibi Müslümanlardır: "Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı seçtim." (Maide, 5:3)

Hz. Muhammed tarafından getirilen İslam, daha önce gelen Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında denge olduğu için Kuran ayrıca Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki nitelikleri de içerir. Örneğin, "Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez." (Şûra, 42:40) "Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür" ifadesi Tevrat'taki ifade ile örtüşür, tıpkı Hz. İsa'nın dediği gibi "göze göz, dişe diş". Bununla birlikte

Kuran'daki ifade Tevrat'takiyle bire bir aynı değildir, Kuran kısas cezasını tiksindirici kılarak bir adım ileri gider, bu yüzden bir suçluya karşı kısası "kötülük" olarak tanımlar ve bağışlamaya zemin hazırlar. "Kim affeder, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez" ifadesi, İsa'nın "Ancak, ben size kötülüğe direnmemenizi öğütlüyorum. Her kim sağ yanağınıza vurursa ona diğer tarafınızı çevirin." yargısı ile benzerdir, ancak bire bir aynı değildir. Hatta Kuran ayeti daha büyük bir bağışlama derecesine çağırır. Kuran'daki "Kim affeder, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir" ifadesi, İsa'nın "Düşmanlarınızı sevin, size lanet edenleri kutsayın, sizden nefret edenlere iyilikte bulunun ve size kinle eziyet edenler için dua edin" (Matta İncili, 5:44) sözleriyle örtüşür.

İslam'ın, başlangıç ile son (Yahudilik ve Hıristiyanlık) arasında her iki ucun niteliklerine iştirak ederek bir dengeye ulaşması, bizzat İslam'ın kendisini iki uçlu kılar: Bir uç başlangıca (Yahudilik), diğer uç (Hıristiyanlık) sona yakındır. Bu durum, bir çocuğun, her iki ebeveyninin niteliklerini miras almasında olduğu gibi, iki nokta arasındaki her denge için doğrudur. Böylesi bir miras oransal olarak farklılık gösterebilir; ancak her iki ebeveynin nitelikleri daima şu ya da bu ölçüde mevcuttur.

Açıkça geçerli olan bu sonuç, İslam düşüncesinin geleceği için uzun soluklu sonuçlara sahiptir. Yani Kuran'da vahyedildiği üzere İslam, yalnızca bir mesaj değil, iki mesajdır: Biri başlangıçta Yahudiliğe yakınken diğeri sonda Hıristiyanlığa yakındır. Peygamber, Kuran'ı ve kendi örnek yaşamını sunarak her iki mesajı iletmiştir. İlk mesajı olgunlaştırıp ayrıntılı biçimde şeriatta ortaya koyarken, ikinci mesajı olgunlaşmamış halde bırakmış, sadece hem birinci hem de ikinci mesajda ortak olan yönleri istisna olarak bırakmıştır, ki bunlar ikinci mesajın bütünleşmiş parçası olarak kalacaktır. Özellikle zekâtın spesifik kısımları dışında kalan ibadetlerle ilgili olarak geçerlidir bu.[5]

5. Aşağıda açıklanacağı gibi yazar, zekât oranlarında bir azaltmaya gitmekten ziyade yoksulların kendi ihtiyaçlarını bir hayırseverliğin sonucu olarak değil ancak bir hak olarak aldıkları sosyalist bir sistem önermektedir. Her bireyin dini görevlerini yerine getirirken mümkün olduğunca fazlasını vermesi, övgüye değer ve önü açık bir davranış olarak durmaktadır.

5

İlk Mesaj

İslamın "ilk mesajı" özel hukuku aracılığıyla açıklanmıştır. Müslimlerden (el-müslimin) ayırt edilmesi gereken Müminlerin (el-müminin) mesajıdır; ancak bu ikisi arasındaki fark öz itibarıyla değil derece açısındandır.[1] Her mümin bir Müslim değildir ancak, her Müslim (yukarıda açıklanan anlamda) aynı zamanda bir mümindir.

İslam hem bir başlangıç hem de bir sondur. Zaman ve mekân gibi fikirler de doğası açısından sarmal kabul edilebilir. İslam'ın yüksek seviyesini arzulayan ibadet ehli kişi, manevi bir sarmala çıkar; bu sayede her dönüşten sonra çemberin başlangıcına ulaşıldığında üst seviyede yeni bir çember başlar. İslami sarmal yedi çemberden oluşur, bunlar İslam'la başlar sonra iman, ihsan, ilme'l-yakin, ayne'l-yakin, hakka'l-yakin ve son olarak yine İslam gelir.[2]

İslam'ın ilk mesajının hitap ettiği insanlar, kesin olarak söylemek gerekirse, müminlerdir. Müslim terimi başlangıçtaki İslam anlamında uygulanabilir onlara, ancak son ve nihai İslam anlamında değil.

1. Bu ayrım kitabın üçüncü ve dördüncü baskılarına önsözde ele alınmıştır.
2. Bu terimlerle alakalı olarak üçüncü baskıya önsöze bakınız.

Kuran'daki "Allah katında din, İslam'dır" (Al-i İmran, 3:19) ayeti açıkçası başlangıç aşamasındaki değil son aşamadaki İslamı kasteder. Başlangıç aşamasında İslam, bazen münafıklarca benimsenecektir ki onlar bir yandan İslam'ı kendi yaşamlarını korumak için benimserken diğer yandan Hz. Peygamber'e ve ashabına derinden buğzediyorlardı. Böyleleri, Hz. Peygamber şöyle dediği için hoş görülüyorlardı: "İnsanlarla savaşmaya emrolundum, ta ki onlar Lailahe illallah deyip Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu kabul edene, namaz kılana ve zekât verene kadar. Bunları yaptıklarında şeriatı ihlal etmedikçe, canları ve malları güvende olacaktır. Onların samimiyetlerini ise Allah'a havale ediyorum." İslam Mekke ve Medine arasında gelişmiştir. Mekke'de başlamış (MS 610 civarında), ancak İslam kabul görmeyince, Peygamber Medine'ye hicret etmiş (622) ve orada başarıya ulaşmıştır. Mekke'de kabul görmesi ihtimali yoktu, zaten orada reddedildi: "Biz bu misalleri insanlara anlatıyoruz ama onları, bilenlerden başkası düşünüp anlamaz." (Ankebut, 29:43)[3]

O zaman başarılı olan nihai İslam değil, daha ziyade iman seviyesindeki İslam'dı. Kuran iki bölüme ayrılır: Biri iman, diğeri İslam. Bunların ilki Medine'de, vahyedildi, ikincisi daha önce Mekke'de vahyedildi. Surelerin farklı sınıfları, kendi ayırt edici özelliklerine sahip olup Medeni ayetler iman aşamasına, Mekki ayetler ise İslam aşamasına aittir. Örneğin, Hac suresi hariç, "ey iman edenler (müminler)" ifadesini kullanan bütün sureler Medenidir; bu ayetlerde münafıklardan söz edilir ya da cihada atıf yapılır.

Öte yandan Mekki ayetler pek çok özellikle ayırt edilir. Örneğin Allah'a teslimiyetten (secde etmekten) bahseden ya da alfabetik harflerle (hurufu'l-mukatta) ile başlayan sureler Mekkidir, bunun iki istisnası olan Bakara ve Al-i İmran sureleri Medenidir. Yine "ey insanlar" ya da "ey Ademoğulları" ifadesinin kullanıldığı sureler Mekkidir, bunun iki istisnası ise Bakara ve Nisa sureleridir.

Bu istisnalar, iman ve İslam düzeyleri arasındaki örtüşme nedeniyledir. Yukarıda belirtildiği gibi her mümin başlangıç haliyle bir Müslimdir ancak nihai anlamdaki Müslim değildir. Öte yandan nihai anlamdaki her Müslim bir mümindir ve öyle olmaya da devam eder.

Mekki ve Medeni ayetler, vahiy mekânı ve zamanı açısından değil, esasen hitap ettikleri kitle açısından farklılaşır. "Ey müminler" ifadesi belli bir ulusa hitap ederken "ey insanlar" ifadesi tüm insanlığa hi-

3. Yazarın burada gönderme yaptığı *hükmü'l vakt* (çağın gerekleri), dinin, katı sosyal ve ekonomik koşullara verdiği karşılıktır. Bu, yazarın, İslam şeriatının evrimi tezinde merkezi önemdedir.

tap eder: "Şüphesiz Allah, insanlara şefkatli, merhametlidir" (Bakara, 2:143) ayetine karşılık "Ant olsun, içinizden size öyle bir elçi geldi ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; size düşkün, müminlere şefkatli, merhametlidir" (Tevbe, 9:128) ayeti, Kuran'ın hitap ettiği farklı kitleleri[4] yani mümin ile müslim arasındaki farkı gösterir.

Münafıklardan ilk kez on yıllık Medine döneminde bahsedilmiştir ancak on üç yıllık Mekke döneminde onlardan asla bahsedilmemiştir; çünkü Mekke'de münafık yoktu. Zorlamanın olmadığı buna karşın iknaya dönük ayetlerin hüküm sürdüğü Mekke'de insanlar ya inanan ya da inanmayandı. "Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et. Kuşkusuz Rabbin, işte yolundan sapanları en iyi bilen O'dur ve O, yola gelenleri de en iyi bilendir." (Nahl, 16:125) Mekke dönemindeki başka pek çok ayet de barışçıl iknanın kullanılmasını ister.

Medine'ye hicret ve barışçıl ikna ayetlerinin neshedilmesinden sonra kılıçla zorlama ayetleri egemen olmuştur. Örneğin: "Haram aylar çıkınca Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı kılar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Tevbe, 9:5) Şiddet tehdidi altında bazı insanlar görüşlerini gizleyip başka bir şey söyleyerek sığınma istemişlerdir, İslam toplumuna münafıklık bu yolla girmiştir.

Cihatla ve onun uygulanma kurallarıyla ilgili atıflar, Medeni Kuran'ın karakteristik özelliği olup daha fazla açıklamaya ihtiyaç duymaz.

Yukarıda belirtildiği gibi, teslimiyet (secde) Mekki Kuran'ın ayırt edici özelliklerinden biridir, çünkü secde (Allaha gerçek teslimiyet) imanda değil ama İslam'da içseldir. Hadiste belirtildiği gibi: "Kul Rabbine en çok secdede iken yakındır." Kuran ayrıca şöyle buyurur: "Rabbine secde et ve yaklaş!" (Alak, 96:19) Secde (teslimiyet), Allah'a kulluğun yüksek seviyesine doğru ilerlemenin önemli bir adımıdır.

Diğer bir ayırt edici Mekki özellik, surelerin harflerle (hurufu'l-mukatta, ç.n.) başlamasıdır. Bu özellik Kuran'ın özü açısından oldukça önemlidir, ancak biz burada kendimizi İslam'ın iki mesajı arasındaki farkın incelenmesiyle sınırlamak zorundayız.

Arap alfabesindeki harflerin yarısı (14 harf), surelerin başında kullanılır. Bunlar 29 surenin başında, 14 farklı biçimde kullanılmıştır. Bu biçimler: elif lam mim, elif lam mim sad, elif lam ra, elif lam mim ra, kaf ha ya ayn sad, ta ha, ta sin mim, ta sin, ya sin, sad, ha mim, ha mim ayn

4. İlk ayette şefkat ve merhamet, tüm insanlığa hasredilirken, ikinci ayette sadece müminler içindir.

sin kaf, kaf, nun. Tüm bu biçimlerden sonra bunların Kuran olduğunu belirten ayetler gelir. Bunun en açık örneği şu ayetlerdir: "Elif lam mim. İşte o kitap; kendisinde hiç şüphe yoktur; Allah'tan korkanlar için yol göstericidir." (Bakara, 2:1-2) Bu iki ayet bazen farklı bir noktada durularak, şu anlamı verecek şekilde okunur: "Elif lam mim. Şüphesiz bu, Allah'tan korkanları hidayete erdiren kitaptır"[5]. Ancak bu asli bir mesele değildir, çünkü her iki okuma yönteminde de "kitap" ifadesi "elif lam mim"e atıftır.

Alfabenin harfleri antikçağlardaki oldukça ilkel biçimlerden bugünkü biçimlere doğru gelişmiştir. İnsanın yazma ve iletişim gereksinimi, toplumun gündelik yaşamını düzenleyen göreneklere duyulan gereksinimin önüne geçmiştir. Daha önce açıkladığımız gibi bu görenekler bireyin heveslerini ksıtlamış ve belli sınırlamalara saygı gösterilmesini emretmiştir.

Fikirlerin aktarımı ve iletişim gereksinimi, toplumda yaşama gereksinimiyle dikte edilmiştir. Hayvanlar toplu var olma ihtiyacını hissetmişler, ancak iletişim yeteneği sayesinde yalnızca insan bunu gerçek anlamda başarmıştır. Bu, maddelerin ve canlı şeylerin seslerinin taklidi yoluyla başarılmıştır; insanın dik duruşu, serbest kalan elleri, kafası ve gelişmiş ses telleri de bu açıdan yararlı olmuştur. İnsan tarafından mükemmelleştirilen taklit yetisi, dilin ve yazmanın kökeni olduğu kadar, basit başlangıcından günümüzdeki gelişmiş araçlara doğru ilerleme ve saflaşmanın da kökenidir.

Allah tarafından insana verilen bu taklit yetisi, ayrıca öğrenmenin ve mükemmelliğin de temelidir. Taklitte ilkin asli olanın özümsenmesi, sonra da taklit araçlarının yani eller, baş, yüz ya da gözlerin (zihinle birlikte) ahenkli biçimde kullanılması zorunludur. Bu çabalar, zihin ve bedenin belli bir koordinasyonunu ya da birliğini gerçekleştirir. Zihin ve bedenin bu birliği henüz tam değildir, ancak gelişmeye devam etmektedir.

Konuşma diline olan ihtiyaçla aynı zamanda yazıya ihtiyaç da ortaya çıkmış olsa da, bu o kadar acil değildi. Uzunca bir süre beden işaretleri iş görmüştür. Yazı, hayvan ya da nesne çizimlerinin veya mevcut olmayan olayların çizimi ile başlamıştır. Bir hayvanın resminin çizilmesi av ritüelinin parçası olmakla birlikte, inanç ve ibadet ritüelleriyle de ilgiliydi. Belki de avcı, biçim ve ruh arasındaki bir geçiş türüne inanarak mağarada avın resmine sahip olursa avlanırken de ona sahip olacağına inanmıştı.

---

5. Çevirideki küçük farklılıkla, ara verme noktasındaki farklılık gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak bu fark yazarın vurgulamak istediği şeyde bir değişiklik yaratmıyor.

Sanatçının, sadece hayvanın ifade etmek istediği parçasını, örneğin bütün gövdesi yerine boğanın başını çizmeye başlamasıyla süreç gelişti. Bu gelişmeler uzun ve yavaş bir süreç sonrasında mevcut alfabe harflerinin ortaya çıkmasına dek devam etmiştir.

Alfabedeki harflerin sayısı dilden dile farklık gösterir. Arapça'da 28 harf vardır, elif'le başlayıp ğayn'la biter.[6] Bu da Arapça'yı aşağıda açıklayacağımız gibi bu açıdan en mükemmel dil kılar.

Sayılar da benzer bir gelişimden geçmiştir. El ve ayak parmaklarının gözlemlenmesiyle ortaya çıkmıştır. On sayısı, saymanın temeline dönüşmüş, süreç on sayının kullanılmasıyla başlamıştır. Bugün bildiğimiz şekliyle rakamlar, uzunca bir gelişim sürecinin sonuna dek ortaya çıkmamıştır. Aslında antikçağlarda alfabedeki harfler Yunan ve Romalılar tarafından rakam olarak kullanılmıştır.

Bu kullanım Arap diline yayılmış ve ilk dokuz harf ilk dokuz sayıyı temsil etmiş, onuncu harften on sekizinci harfe kadar olanlar onlu sayıları ve on dokuzuncu harften yirmi sekizinci harfe kadar olanlarsa yüzdelik sayıları temsil etmiştir. Böylece alfabenin son harfi, bin sayısına karşılık geldi. Bu nedenle daha önce Arapça'nın en mükemmel dil olduğunu söyledik, "bin" sayısının manevi önemi nedeniyle. Kuran şöyle der: "Biz Kuran'ı Kadir Gecesi'nde indirdik. Kadir Gecesi'nin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Kadir Gecesi bin aydan hayırlıdır." (Kadir, 97:1-3). Ayrıca Kuran'da şöyle buyurulur: "Yükselme derecelerinin sahibi Allah'tan. Melekler ve Ruh, miktarı elli bin yıl süren bir gün içinde O'na çıkar." (Mearic, 70:3-4)

Kuran'ın tamamı piramidal bir yapıya sahiptir; bir tabanı ve bir tepe noktası vardır ve anlamı bu taban ile tepe noktası arasında değişir, giderek daha saf hale gelir. Tepe noktasındaki alfabetik harfler, bazı surelerin başında kullanılır. Bu harfler de piramidaldir, tabandan tepe noktasına farklılık gösterir.

Harfler üç sınıfa ayrılır: alfabetik harfler, vokal harfler ve akli harfler. Alfabetik harfler, bariz konuşmayı oluşturan bilindik yirmi sekiz harftir. Vokal harfler, bilinçteki düşünceleri oluşturur ve sonsuzdur, buna işitilebilir şeyler ve duyularla algılanamayan şeyler dahildir. Akli harflere gelince bunlar Allah'ın sözleri olup her şeyden üstündürler. Allah bu konuda şöyle buyurur: "De ki: 'Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce deniz tükenir.' Yardım için bir o kadarını daha getirsek yine yetmez." (Kehf, 18:109) Bu akli harfler, bilinçaltındaki zihinde kalmış düşünceleri içerir, bunun

6. Okullardaki modern eğitim müfredatından farklı olarak Arap alfabesinin klasik dizilişi böyledir. Ancak harfler iki düzende de aynı kalmıştır.

merkezinde ezeli hakikat ve kenarlarında ise din yer alır. Kenarlarında dinle birlikte merkezde ezeli gerçekliğin bulunduğu, bilinçaltı zihinde görünmeyen düşünceleri oluşturur. Alfabetik, vokal ve akli harflere şu ayette değinilir: "Sözü açık söylesen de gizli söylesen de muhakkak O, gizliyi de ondan daha gizlisini de bilir." (Ta Ha, 20:7) Açık söylemek alfabetik harflere karşılık gelir; gizli olan, vokal seslere; akli harfler ise "ondan daha gizlisi" ifadesinde vurgulanan "gizli"ye karşılık gelir. Ancak bu akli harflerin bir kısmı sadece yedinci hisle kavranabilir.

Bu üç düzeye atıf ayrıca, "O gün hiç pürüzü olmayan çağrıcıya uyarlar; ondan sapma imkânı yoktur. Rahman'ın huzurunda sesler kısılır, fısıltıdan başka bir şey işitemezsin." Ta Ha (20:108) ayetinde yer alır. Bu ayet, işitilebilir olanlara ve işitilmez olanlara, yani dil ile konuşmaya ve düşünce ile konuşmaya atıfta bulunur. Bilinçte gizli olan (sırru'l-sır) ise şu ayette vurgulanmıştır: "Bütün yüzler, o diri ve yöneticiye boyun eğmiştir. Haksızlık yüklenen perişan olmuştur." (Ta Ha, 20:111) Buradaki haksızlık, zihinsel baskılanma olan gizli şirk demektir, burada insan kişiliği birbiriyle uyumsuz ve çatışma içinde olan bilinç ve bilinçaltı arasında bölünür.

Daha önce baskılanma konusunu ele almış ve bunun nedeninin korku olduğunu, ayrıca mutlak bireysel özgürlüğün korkudan özgürleşmeyi gerektirdiğini belirtmiştik. Her tür korkudan kurtulmayı (özgürleşmeyi) sağlamak için, toplum öyle organize edilmeli ki, birey, temel ihtiyaçların eksikliğinden, baskıcı yönetimden ve hoşgörüsüz kamuoyundan duyulan korkuya karşı güvence altına alınmış olsun. Korkudan sakınmak için bireyin, çevreyle ve çevrenin özüyle ilişkisi konusunda kapsamlı bir anlayışa sahip olması gerekir. Ancak bu şekilde insan zihni, bilinçaltında hâlâ süren kalıtsal korkulardan kurtulabilir.

Kuran'ın tersine çevrilmiş yaklaşımından daha önce söz ettik, bu yaklaşımın ardından (insanları aşağıdaki ayete göre eğiterek) dışa dönük bir ilerleme aşaması gelmişti: "Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında ayetlerimizi göstereceğiz ki Kuran'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?" (Fussilet, 41:53) Daha önce söylediğimiz gibi bu, bir müminin, (aşamalı bir ilerleme sürecinde belki bazı kötü sözlere müsaade etse de) kötü davranışları terk etmeye çalışması anlamına gelir. Bir sonraki adım, kusurlu konuşmayı terk etmektir; ancak biliçli zihin aşamasında bazı kötü düşünceler hoş görülebilir. Ondan sonra saldırgan düşünceler de bilinçaltındaki düşüncelerin arınması gerçekleşene dek, bilinçli zihinde kontrol altında tutulur. Bu noktada, kalbin bütünlüğü ve nefsin berraklığı içinde Yüce Tanrı'yı görme yetisi bulunur. Bu noktadan itibaren eğitimde dışa dö-

nük ilerlemeci yaklaşım başlar. İhlaslı bir mümin bu aşamada kendisiyle, Rabbiyle, canlı varlıklarla ve eşyayla barışık olacaktır. Bu, Allah'ın müminlere salık verdiği, zirve noktasındaki İslam'dır. "Ey iman edenler! Hepiniz topluca barışa (*selam*) gelin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır." (Bakara, 2:208) Bu bağlamda "barış" zirve noktasındaki İslam'dır.

Müminler Ulusu

Daha önce belirttiğimiz gibi Kuran, Mekki ve Medeni farklı iki kısımda vahyedilmesinin yanı sıra iman ve İslam olarak da ikiye ayrılır. Önce Mekki Kuran vahyedilmiştir. Başka bir deyişle, ilkin insanlar İslam'ı (nihai anlamda) kabul etmeye çağrılmış ve bunu yapmadıklarında, insanların İslam standardının altında olduğu pratik olarak görülünce, onlara kapasiteleri ölçüsünde hitap edilmiştir. Bu yüksek standart teklifi aşağıdaki ayette kastedilen insanlara karşı kesin delildir: "Ant olsun biz sizi deneyeceğiz ki içinizden cihat edenleri, güçlüklere sabredenleri bilelim ve söylediğiniz sözlerin doğru olup olmadığını sınayalım." (Muhammed, 47:31) Bu deneme ve sonuçtaki pratik deneyim, insanlığın yararınadır, çünkü Allah'ın ilmi hiç yoktan (hadis) gerçekleşmez[7]. "Cihat edenler" ifadesi, büyük cihadı yani nefsi kontrol altına alma mücadelesini kasteder[8]. "Güçlüklere sabredenler" ise Allah'tan uzak kalma halinde bu duruma katlananları kasteder: "Söylediğiniz sözlerin doğru olup olmadığını sınayalım" ifadesi bilinçaltınızda (sırru'l sırrınızda) baskılanan düşüncelerin dışarı çıkarılmasını belirtir.

Nihai İslam'dan iman seviyesine inişi gösteren sayısız ayet vardır, örneğin: "Ey inananlar (müminler), Allah'tan, O'na yaraşır biçimde korkun ve ancak gerçek Müslimler (Müslümanlar) olarak ölün." (Al-i İmran, 3:102) Müminler "hangimiz Allah'tan O'na yaraşır şekilde korkabilir?" dediklerinde, Kuran'ın başka bir ayeti indi: "Öyle ise gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun, O'nun öğütlerini dinleyin, O'na itaat edin ve kendi iyiliğinize olarak mallarınızı Allah uğrunda harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar, başarıya erenlerdir." (Teğabun, 64:16) "İman edip de imanlarına haksızlığı bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da

7. Allah ezeli ve ebedi ilmiyle, İslam'ın Mekke'de ilk ilan edildiğinde reddedileceğini zaten bilmektedir; ancak bizler kesin olarak bilelim diye bu deneyimi var etmiştir. Allah'ın ilmi zamanın ötesinde ve kadimdir. Hadis yani sonradan olmuş değildir.

8. Burada, Peygamber'in nefsi kontrol etmeyi büyük ve birincil cihat olarak tanımladığı hadise atıf vardır.

onlardır.." En'am (6:82) ayeti indiğinde insanlar ona uymanın çok zor olduğunu düşündüler ve "Ey Allah Resulü, hangimiz kendisine karşı haksızlık etmiyor ki?" dediler. Allah Resulü şöyle buyurdu: "Bu sizin kastettiğiniz şey değildir. Allah'ın gerçek kulu Lokman'ın ne dediğini duymadınız mı?: Ey oğul, Allah'a karşı küfre girme, bu küfür büyük haksızlık olur. Ayet, küfrü kastetmektedir." Müminler rahatlamışlardı. Çünkü inandıklarından bu yana küfre düşmediklerini biliyorlardı. Aslında Hz. Peygamber, ayeti Müslimin düzeyinde açıklamasının onların kapasitesinin üzerinde olduğunu bilerek, onlara el-müminin düzeyinde açıkladı. Çünkü "haksızlık" sırru'l-sır ayetinde söylendiği anlamda gizli şirki kasteder. "Bütün yüzler, o diri ve yöneticiye boyun eğmiştir. Haksızlık yüklenen perişan olmuştur." (Ta Ha, 20:111)

"İman edip de imanlarına haksızlığı bulaştırmayanlar var ya, işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır" ayetine ilişkin Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: "Bana onlardan biri olduğum söylendi." Peygamber sadece bir mümin değildir, o aynı zamanda Allah'a gerçek teslim olanların (el-müslimin) ilkiydi: "Ey Muhammed! De ki: Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum. Ben Müslümanların ilkiyim." (En'am, 6:162-163).

Birinci mesajın ulusunun Müslimler olduğunu söylemiştik. Kuran Hz. Musa dönemindeki Müslimleri Yahudiler olarak tanımlarken, Hz. İsa döneminde Hıristiyanlar olarak ifade eder ve onları Muhammedi Birinci Mesaj döneminde müminler (inananlar) olarak tanımlar. Kuran der ki: "Şüphesiz inananlar (müminler); Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara, Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." (Bakara, 2:62) Benzer bir ayet daha: "İnananlar, Yahudiler, Sabiiler ve Hıristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." (Maide, 5:69) Diğer bir açıklayıcı ayette ise şöyle buyrulur: "Ey inananlar, Allah'a, elçisine, elçisine indirdiği kitaba ve daha önce indirmiş bulunduğu kitaba inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür." (Nisa, 4:136) Bu nedenle inananlara (müminlere) çağrıda bulunur ve onları daha ileri, daha fazla imana çağırır.

"Ey inananlar, Allah'tan, O'na yaraşır biçimde korkun ve ancak Müslümanlar olarak ölün" ve "Öyle ise gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun, O'nun öğütlerini dinleyin, O'na itaat edin ve kendi iyiliğinize

olarak mallarınızı Allah uğrunda harcayın" ayetleri açıkça iki farklı anlama sahiptir; birisi asli bir emir, diğeri ise ikincil bir emir koyar. Yine açıktır ki, gerçek amaç asli emre ulaşılmasıdır. Ancak bunun uygulanamaz olduğu görülünce ertelenmiş ve ikincil emrin getirilmesine ilişkin ara amaç gözetilmiştir. Asli amaca ulaşmada gerekli koşullar sağlandığında, yani hem kolektif insan kapasitesi hem de bireysel kapasiteler yeterli ölçüde olgunlaştığında, asli emir eski konumuna geçer. Dinin asli emirlerinin ertelenmesi ve ikincil emirlerinin (geçici ölçü olarak) uygulanmasının aşağıda açıklanacağı gibi nedeni budur.

Cihat İslam'ın Asli Bir İlkesi Değildir

İslam'ın asli görüşü, bir kişinin özgürlük görevini tam olarak yerine getiremediği pratikte görülene kadar özgür olduğudur. Özgürlük, bir göreve yani uygun biçimde uygulanmasına karşılık gelen bir doğal haktır. Özgür bir kişi kendi özgürlük görevini yerine getiremediğinde, bu özgürlük mevcut yapıyla uyumlu olan yani bireyin mutlak özgürlüğü için gereksinimlerini ve tam toplumsal adalet için toplumun gereksinimlerini uzlaştıran bir yasa uyarınca geri alınacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi bu muavede (karşılık) yasasıdır.

Bu İslam'ın asli ve temel ilkesiydi. İslam'ın yayılması "Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et. Kuşkusuz Rabbin, işte yolundan sapanları en iyi bilen O'dur ve O, yola gelenleri de en iyi bilendir." (Nahl, 16:125) gibi iknaya dönük pek çok ayetin vahyedildiği Mekke'de başlamıştır. Bu yaklaşım, mübarek Kuran'ın büyük bölümünün vahyedildiği on üç yıl boyunca devam etmiştir ve yeni disiplinin rehberliğinde de pek çok erkek, kadın ve çocuk İslam'ı seçmiştir. İlk Müslümanlar kâfirlerin saldırısına uğradılar, acıya katlandılar, zayıflık göstermeden ve boyun eğmeden dinlerini yayma amacıyla kendi rahatlarından can-ı gönülden vazgeçtiler. Onların yaşamı dinlerinin üstün bir ifadesiydi ve ihlaslı ibadet, iyilik ve diğer insanlarla barış içinde bir arada yaşamaktan oluşuyordu.

Allah şöyle buyurmaktadır: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zariyat, 51:56) Allah insanlara, O'na ibadet etmelerini ve onun rahmetini takdir etmelerini sağlamak için zihin, beden ve rahat imkânlar bahşetti. Diğer bir ayette şöyle buyurulmaktadır: "Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder; edepsizlikten, fenalıktan ve azgınlıktan meneder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir." (Nahl, 16:90) Bir diğer ayette şöyle buyurulmaktadır: "

fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de onları da biz besliyoruz. Edepsizliğin açığına da kapalısına da yaklaşmayın ve haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın! Düşünesiniz diye Allah size bunları tavsiye etti." (En'am, 6:151) Tüm bunları Kuran yeni dinde ortaya koymuş, Peygamber ve ashabı kendi söz ve örnekleri ile kendi halkının yararına yaymıştır.

Ancak insanlar kendi yonttukları taşa tapmaya, akrabalarına kötü davranmaya, yaşamları yok etmeye ve kızları diri diri gömmeye[9] devam ettiler, böylece özgürlüklerini istismar ettiler ve bu nedenle özgürlüklerinin sınırlanmasına maruz kaldılar. O zamanlar kılıç dışında bir kural olmadığı için özgürlüğün kısıtlanması için kılıç kullanılmıştır. Böylece dindeki "Öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin" (Ğaşiye, 88:21-22) emrinin yerini, "Ancak kim yüz çevirir ve inanmazsa, Allah ona en büyük azabı eder" (Ğaşiye, 88:23-24) ayeti alır. Allah sanki şöyle demiş gibidir: "Muhammed, yüz çevirenler ve inanmayanlar üzerinde seni zorlayıcı kıldık, böylece Allah onlara savaş yoluyla ve senin ellerin aracılığıyla küçük azabı verecektir, onlara daha sonra cehennemde büyük azap vardır." Allah şöyle buyurmaktadır: "Dönüşleri bizedir. Sonra onların hesabını görmek bize düşer." (Ğaşiye, 88: 25-26) Dolayısıyla ilki iki ayet sonraki iki ayetle neshedilmiştir. Böylece, ikna etmeye (öğüt vermeye) dönük bütün ayetler, asli ya da birincil prensibi oluştursalar da, zorlama (cihat) ayetleriyle neshedilmiştir. Bu istisna, zamanın koşulları ve o dönemde insan kapasitesinin özgürlük görevini tam olarak yerine getirmedeki yetersizliği nedeniyle zorunlu olmuştur. Bu nedenle Peygamber şöyle buyurur: "İnsanlarla savaşmaya emrolundum, ta ki onlar Lailahe illallah deyip Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu kabul edene, namaz kılana ve zekât verene kadar. Bunları yaptıklarında şeriatı ihlal etmedikçe, canları ve malları güvende olacaktır. Onların samimiyetlerini ise Allah'a havale ediyorum."

Bazı Müslüman âlimler, İslami savaşların yalnızca savunma savaşları olduğuna inanırlar, oysa bu yanlış bir inançtır ve oryantalistlerin İslam'ın sadece kılıçla yayıldığına dönük iddialarını çürütme amacı taşımaktadır. Aslında kılıç özgürlüğün istismarını sınırlamak için kullanılmıştır.

İslam, bireye ve topluma dönük açıkça geçerli mesajını duyururken on üç yıl boyunca ikna yöntemini kullanmıştır. Muhataplar özgürlüklerinin sorumluluğunu tam olarak yerine getirmede başarısız olduğun-

9. İslam öncesi dönemde Araplar, kızları düşmanları taraftan kaçırılacak olursa bunun utancından, onları savunma zorunluluğundan ve genel anlamda onları beslemekten kaçınmak için kız çocuklarını diri diri gömüyorlardı.

da, bu özgürlüklerini kaybetmişler ve olgunlaşacakları zamana kadar Peygamber onlara koruyucu olarak tayin edilmiştir. Ancak onlar yeni dini benimseyip yaşamın ve mülkiyetin kutsallığını, dostlarının ve akrabalarının toplumsal taleplerini emrolundukları gibi gözettiklerinde, kılıç askıya alınmış ve özgürlüğün istismarı yeni yasalara göre cezalandırılmıştır. Böylece İslam şeriatı gelişmiş ve yeni bir yönetim biçimi oluşmuştur.

Kılıcın kullanımını haklı çıkarma konusunda, onu bir kasabın bıçağı olarak değil bir cerrahın neşteri olarak tanımlayabiliriz. Yeterli bilgelik, merhamet ve bilgiyle kullanıldığında bireyi yükseltir ve toplumu arındırır. Bu bağlamda Allah şöyle buyurmaktadır: "Ant olsun biz elçilerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve onlarla beraber kitabı ve adalet ölçüsünü indirdik ki insanlar adaleti yerine getirsinler. Ve kendisinde büyük bir kuvvet ve insanlara birçok yararlar bulunan demiri indirdik ki Allah, kimin ondan yararlanarak gaybda görmediği halde kendisine ve elçilerine yardım edeceğini bilsin, ortaya çıkarsın. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür." (Hadid, 57:25) "Ant olsun biz elçilerimizi açık kanıtlarla gönderdik" ifadesi, onların mesajlarının geçerliliğinin açık bir kanıtıdır. "Onlarla beraber kitabı ve adalet ölçüsünü indirdik" ifadesi ise Lailahe illallah ilkesini belirtir. "(Adalet) ölçüsü" bir yanda kul ve Rab arasında diğer yanda bir kul ile diğerleri arasında hüküm vermeyi sağlayan şeriatı belirtir. "İnsanlar adaleti yerine getirsinler" ifadesi, insanların işlerinde adil olması demektir.

"İnsanlara birçok yararlar bulunan demiri indirdik" tümcesi, özgürlüğü ihlal edenlerin özgürlüğünü kısıtlamak için kılıçla savaşmanın emredilmesidir ki bu sayede akılları başlarına gelir ve özgürlüklerini kazanmalarına ve yaşamlarından faydalanmalarına imkân verilir. Kuşkusuz demir burada sıralayamayacağımız başka birçok faydaya sahiptir. Ayetteki "... ki Allah, kimin ondan yararlanarak gaybda görmediği halde kendisine ve elçilerine yardım edeceğini bilsin, ortaya çıkarsın" kısmı, insanın kendi yararı için pratik deneyimle keşifte bulunmasıdır, çünkü savaş iğrenç ve güçtür. Diğer bir deyişle amaç, Allah rızası ve mazlumlara destek için kimin kendisiyle başka her birey arasında ve kendisiyle ötekiler arasında adil bir denge kurma yoluyla savaşın güçlüklerine katlanacağını görmekti. "Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür" ifadesi O'nun hiç kimsenin desteğine ihtiyaç duymayacak ve kendi lütfu dışında ondan hiçbir şey alınamayacak ölçüde kudret sahibi olduğunu gösterir.

Bu bağlamda O'ndan alınacak şey, zaferdir. Böylece ayet ince bir şekilde başka bir ayete atıfta bulunur: "Ey inananlar, eğer siz Allah'ın

dinine yardım ederseniz Allah da size yardım eder; ayaklarınızı sağlam tutar." (Muhammed, 47:7) Dolayısıyla eğer dengeyi sürdürmek için Allah Resulünü destekleyerek Allah yolunda çalışırsanız, Allah da size düşük nefislerinize karşı zafer bahşedecektir.[10] Diğer bir deyişle küçük cihat (savaş) yoluyla Allah için çalışırsanız, O da Allah'ın yardımı olmadığında insanın biçare kaldığı büyük cihatta (nefsi kontrol) sizi destekleyecek ve size zafer verecektir; O'nun dışında hiç kimse size zaferi bahşedemez. "Ayaklarınızı sağlam tutar" ifadesi, sükûnet ve huzuru belirtir ve elbette buna savaştaki fiziki cesaret de dahildir.

Kalbin illetlerini tedavi ederken hafif araçlarla başlamak ve zorlayıcı yaklaşımları sona bırakarak, yalnızca mutlak olarak zorunlu olduğunda katı önlemlere başvurmak akıllıcadır. Bu yaşamda ölüme kılıçla muhatap olmak gerçekten ahiretteki cehennem azabının bir şeklidir. Zira her ikisi de inançsızlık cezasıdır. Başkalarını da inançsızlığa teşvik ederek ya da Allah yolundan uzaklaşıp başkalarını da ayartarak inançsızlığı yayan kişi silaha sarılmadan önce bastırılmalıdır. Allah şöyle buyurmaktadır: "Şüphe yok ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir. Allah, pis olanı temizden ayırmak, pis olanların hepsini birbiri üstüne koyup yığarak cehenneme koymak için böyle yapar. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir. Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, öncekilere uygulanan ilahi kanun devam etmiş olacaktır. Fitne (baskı) kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir." (Enfal, 8:36-39)

Ayetteki "İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir. Allah, pis olanı temizden ayırmak için..." ifadesini ele aldığımızda, acıların nedeninin küfür olduğuna kanaat getiririz. "Siz şükreder inanırsanız Allah size azap etmeyi ne yapacak? Allah şükrün karşılığını veren, her şeyi bilendir." (Nisa, 4:147) Yukarıdaki ayette geçen "Fitne (baskı) kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın" ifadesi hiçbir inkâr propagandası ya da iman yolundan ayartma olmayana değin savaşmayı belirtir. "Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve anaya babaya iyilik etmenizi emretti." (İsra, 17: 23) Bu da kâfirlerin isteklerine bakılmaksızın Allah'ın yapacağı şeydir.

---

10. Üst nefis ve düşük nefis ile akıllı bencillik ve cahilce bencillik konusunda, 3. bölümün başlarına bakınız.

Diğer bir ayette Allah şöyle buyurur: "Onlarla savaşın ki, fitne (baskı) ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın dini olsun. Eğer saldırılarına son verirlerse artık günahkârlardan başkasına düşmanlık olmaz." (Bakara, 2:193) Yanlış yapanlar iki düzeydedir. Bir düzeyde Allah'tan başkasına ibadet edip bunda ısrar edenler yer alırken, diğer düzeyde Allah'a görünüşte teslim olup diğer insanların haklarını ihlal eden ve onlara adaletsiz davrananlar yer alır. Ayet, özgürlüğün onu ihlal edenlerden kısıtlanacağını vazeder, ancak bu kısıtlama ihlalin derecesiyle orantılıdır: Kâfirler için savaş hukuku ve demirin sertliği söz konusuyken, günahkârlar için barış hukuku ve haklarla ilgili hükümler devreye girer. İşte "artık günahkârlardan başkasına düşmanlık olmaz" ifadesinin anlamı budur.

Asli prensiplerden ikincil prensiplere doğru olan erteleme, İslam düzeyinden iman düzeyine inişi gösterir: "Açık kanıtları ve kitapları, sana da o zikri indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar" ayetinde (Nahl, 16:44) atıfta bulunulan budur. "Sana da o zikri indirdik" ifadesi, asli prensip (İslam) yanında ikincil olan prensip de (iman) dahil tüm Kuran'ı ifade eder. "Kendilerine indirileni insanlara açıklayasın" ifadesi şeriat yoluyla ayrıntılandırmayı ve müminlere onların düzeyine indirilen şeyleri farklı şeki erde açıklamayı ifade eder. "Ta ki düşünüp öğüt alsınlar" ifadesi kuşkusuz ikincil prensibi uygularken bu düşünmenin onları başlangıçta uygulayamadıkları asli prensibe sevk edebileceğini ifade eder. Burada başlangıçtaki İslam'la başlayıp berrak düşünme, dengeli konuşma ve samimi eylem yoluyla İslam'ın farklı düzeylerine yükselişe ince bir gönderme bulunmaktadır. "Kim şeref istiyorsa bilsin ki şeref tamamen Allah'ındır, onu başkasından değil, Allah'tan istesin Güzel söz O'na çıkar, iyi amel onu yükseltir. Kötü şeyleri kuranlara gel nce, onlar için çetin bir azap vardır. Ve onların tuzağı bozulacaktır." (Fatır, 35:10)

Dolayısıyla oldukça önemli bir sonuca ulaşmaktayız: Mevcut İslam şeriatının birçok yönü İslam'ın asli prensipleri ya da erekleri değildir. Bunlar yalnızca zamanın şartlarına ve insan yetisinin sınırlarına göre bir inişi yansıtmaktadır.

Kölelik İslam'ın Asli Bir İlkesi Değildir

İslam'ın asli ilkesi özgürlüktür. Ancak İslam dini köleliğin sosyoekonomik düzenin tümleşik bir parçası olduğu bir topluma gönderilmiştir. Ayrıca bu toplumun özgürlüğü uygulamada başarısız olduğu ve dolayısıyla bireylerinin rehber iğe gereksinim duyduğu gösterilmiştir,

bunun sonucu ise cihadın tesis edilmesi olmuştur. İslami cihatta Müslümanlar ilkin inanmayanlara yeni dini tebliğ etmek durumundadırlar. Eğer bunu kabul etmeyi reddederlerse, cizye[11] ödemek ve böylece Müslüman yönetim altında yaşarken kendi dinlerinin gereklerini yerine getirmek ve kişisel güvenliklerini sağlamak gibi ikinci bir seçeneğe sahip olmuşlardır. Eğer cizye seçeneğini de reddederlerse, Müslümanlar onlarla savaşacak ve galip gelirlerse bunlardan bazılarını köle olarak alıp mevcut kölelere ekleyeceklerdir.

Bu köleliğin gerekçesi muavede (karşılık) ilkesinde bulunur. Eğer bir kişi Allah'ın kulu olmaya davet edilir de bu çağrıyı reddederse, bu bir eğitim dönemini gerektiren cehalet semptomudur. Birey bir başkasına köle olup böylece köleliğin şartları olan boyun eğmeyi ve aşağılanmayı öğrenerek Allah'a kulluğa gönüllü olarak teslim olmaya hazırlanır. Burada *muavede,* eğer özgür bir kişi Allah'a kul olmayı reddederse, adil bir ceza olarak Allah'ın bir kulunun kulu olmaya zorlanabilir: "Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (Zilzal, 99:8)

Bu yolla, o zamanın koşulları ve insan kapasitesi, İslam'ı, İslam öncesi eski dönemden miras kalan kölelik gibi uygulamalar aracılığıyla tebliğ edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu noktada şeriat açısından köleliği bir kalem hareketiyle kaldırmak ne mümkün ne de arzulanır bir şeydi. Bir yandan toplumun sosyal ve ekonomik gereksinimleri ve köleleştirilen bireylerin gereksinimleri sistemin sürdürülmesini gerekli kılarken, diğer yandan köleleştirilmiş her birey özgürleşene dek gelişme devam etmiştir. Bu gelişim dönemi, kölenin kendi ayakları üzerinde durmayı öğrendiği, yine aynı şekilde öğrenme sürecinden geçmiş bir toplum içinde helal biçimde geçimini sağladığı bir geçiş dönemidir. Yine aynı geçiş dönemi, kölelerin İslam öncesi cahiliye devrinden kalma sefillikle haysiyetlerinin kırılarak ve insan onurları ezilerek korkunç biçimde sömürülmesinden vazgeçileceği bir dönemdir.

Aslında İslam, daha önce görevleri olup hiçbir hakları olmayan köleler için görevlerin yanı sıra hakları da belirleyerek, köleliğe yönelik katı yaptırımlar ortaya koymuştur. Birçok günahın kefareti, sağlıklı ve *mümin kölelerin azat edil*mesi olmuştur. Ayrıca İslam, kölelerin mutabık kalınan belli koşulları yerine getirmesi sonucunda özgürlüğü elde ettiği, böylece tam vatandaşlık aldığı ve köle ile efendisi arasında gerçekleşen anlaşmaları yürürlüğe koymuştur. Dahası İslam yasaları tüm köleler için iyi muamelede bulunmayı emreder. Hazreti Peygamber

11. Cizye Müslüman yönetim altında yaşayan zımmilerden, yani çoğunlukla Yahudi ve Hıristiyanlardan alınan kelle vergisidir.

şöyle buyurur: "Kölelerinizi Allah'ın size tabi kıldığı kardeşlerinizdir, bu yüzden onlara kendi yiyeceklerinizden verin ve kendi giydiğiniz giysilerden giydirin."

Kapitalizm İslam'ın Asli Bir İlkesi Değildir

İslam'ın asli ilkesi, Allah'ın kulları arasında ortak ya da kolektif mülkiyettir, böylece her birey kendi ihtiyacı kadarını alır yani bir yolcu (bu dünyadan geçip ebedi ahiret hayatına giden yolcu) için gerekli olan temel ihtiyaçlarını. Bu ilkeye, örnek bir şekilde zamanın yegâne hakiki Müslümanı olan Peygamber tarafından sıkıca bağlı kalınmıştır. Ne var ki İslam, bu paylaşım ilkesi konusunda hiçbir tecrübesi olmayan ve yalnızca özel mülkiyet kavramını bilen bir halka gelmiştir. Hiçbir yönetim onların mülkiyeti üzerinde hak iddia edememekte ve insanlar "kendi" mülklerinden zekât vermekte bile zorlanmaktadır. Bu gönülsüzlük, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra dinden dönmelerinin nedeniydi[12]. Bu açıdan Allah bu kişilere ilişkin şöyle buyurmaktadır:

> "Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer inanır ve sakınırsanız Allah size mükâfatlarınızı verir ve sizden mallarınızı istemez. Eğer onları isteseydi de sizi sıkıştırsaydı, cimrilik ederdiniz ve kinleriniz ortaya çıkardı. İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz; ama içinizden kimisi cimrilik ediyor. Cimrilik eden, kendi nefsine karşı cimrilik etmiş olur. Allah zengindir, sizler fakirsiniz. Eğer yüz çevirecek olursanız, Allah, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar." (Muhammed, 47:36-38)

"Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir" ifadesi hayatın bir gaflet, cehalet ve çocuksu sorumsuzluk dönemi olduğunu belirtir. Eğer Allah'a ve elçisine "inanır" ve inançsızlıktan, şirkten ve büyük günahlardan uzak durarak ondan "sakınırsanız" bu iyi amelleriniz için "Allah size mükâfatlarınızı verir" "Sizden mallarınızı istemez" ifadesi her şeyinizi zekât olarak bırakmanızı istemeyeceği anlamını verir. "Eğer onları isteseydi de sizi sıkıştırsaydı" ifadesi, eğer sizden her şeyi bırakmanızı isteseydi, böyle bir emre uymada başarısız olur; "cimrilik ederdiniz ve kinleriniz ortaya çıkardı" ya da gizli mal sevdanız, inanç zayıflığınız ve gizli şirkiniz açığa çıkardı. "Eğer yüz çevirecek olursanız, Allah, yerinize başka bir toplum getirir" ifadesi müminlerden sonra gelecek gerçek

12. Buradaki atıf, Peygamber'in vefatından sonra imandan dönüp zekât vermeyi reddeden kimi Müslümanlaradır. İlk halife Ebubekir harbu'r rida olarak bilinen savaşlar yoluyla onları topluma geri dönmeye zorlamıştır.

üstün Müslimler ulusuna atıftır. Bu nedenle, mülkiyete ilişkin mevcut İslami hukuk İslam'ın gerçek amacını yansıtmamakta, ancak gereksiz bir güçlük olmaksızın Müslümanlara yavaş yavaş İslam'ın gerçek mülkiyet anlayışını tanıtmaktadır. Dolayısıyla zekât, Allah'ın inayetiyle sunulmuş ve imanın şartlarından biri kılınmıştır[13].

Erkekler Ve Kadınlar Arasındaki Eşitsizlik İslam'ın Asli Bir İlkesi Değildir

İslam'ın asli ilkesi, amel terazilerinin kurulduğu hüküm gününde eşit sorumlulukla Allah'ın huzuruna gelecek olmalarında işaret edildiği gibi, kadınlar ve erkekler arasında tam eşitliktir.

Allah şöyle buyurur: "Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günahını yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak Rabbinizedir." (En'am, 6:164) Ayrıca şöyle buyurmaktadır: "Bugün her can, kazandığıyla mükâfatlanır. Bugün zulüm yoktur. Allah, hesabı çabuk görendir." (Mümin, 40:17) ve "Her can, kazandığıyla (Allah katında) rehin alınmıştır." (Müddessir, 74:38)

Ancak İslam, kız çocuklarının savaşta ganimet olarak alınması veya kıtlık ve salgın döneminde onları beslemekte zorlanılması bahanesiyle diri diri gömüldüğü bir çağda ve o çağın insanlarına gelmişti. Allah bu durumu şöyle açıklar: "Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü haber yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!" (Nahl, 16:58-59) Dolayısıyla ne bir bütün olarak toplum ne de özelde kadınlar İslam'ın kadınlar için öngördüğü nihai iyilik için hazır değildi. Bütün toplumun gelişiminin yanı sıra hem kadın hem erkekler için de bir geçiş dönemi gerekliydi. Bu nedenle şeriat kadınlara miras ve şahitlikte erkeklerin yarısı kadar hak vermiştir. Kadınlar, babaları, kardeşleri ve kocaları olarak erkeklere boyun eğmeliydiler: "Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamaktadırlar (ve ailenin geçimini sağlamaktadırlar)." (Nisa, 4:34) Aslında ilk İslam yasası eski konumlarına oranla kadınlar için büyük bir adımdı. Bununla birlikte İslam'ın nihai hedefinin oldukça altındaydı.

---

13. Diğer bir deyişle, Allah (sonraki bölümde açıklanacağı gibi) Müslümanları sosyalizme hazırlamada bir aşama olarak onların özel mülkiyet elde etmelerine izin vermiş ve belli bir oranda zekât vermelerini istemiştir.

Çokeşlilik İslam'ın Asli Bir İlkesi Değildir

İslam'ın asli ilkesi, başlık parası veya boşanma olmaksızın bir erkek ile bir kadın arasındaki evliliktir. Çokeşliliğin yasaklanması, "Ne kadar isteseniz de kadınlar arasında (tam) adalet yapamazsınız" (Nisa, 4:129) ayeti ile birlikte okunduğunda aşağıdaki ayette ima edilir: "...kadınlar arasında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın..." (Nisa, 4:3) Boşanmanın yasaklanması şu hadiste de vurgulanmıştır: "Allah'ın en çok nefret ettiği helal, boşanmadır." Buradaki ince ima Allah'ın boşanmadan hoşnut olmadığı ve istediğinde ve pratik açıdan mümkün olduğunda boşanmayı yasaklayacağıdır. Allah daima dilediğini yapar.

Prensip olarak İslam'ın başlık parasını reddetmesi, başlık parasının, tarihte kadınların üç yolla alındığı bir dönemde kadının bedelini temsil etmesi gerçeğine dayanır: Bu üç yol, savaş ganimeti, kaçırma ya da satın alma şeklindedir. Başlık parası, kadınları önemsizleştiren bir geleneğin işaretidir, bu yüzden, kadınların saygınlığı ve onuru İslam'ın asli ilkesinin uygulanması yoluyla gerçekleştiğinde, bu gelenek artık devam etmemelidir. İslam'dan önce kadınların hiçbir saygınlık ya da onuru yoktu. Evlilik ilişkileri, insani telakkiler ya da nezakete dayanmamaktaydı. Bir erkek çocuk vermesi ve kocaları için çalışmaları amacıyla on ya da yirmi kadınla evlenilebilmekteydi.

İslam öncesi toplumun diğer bir özelliği de kadınların sayısının erkeklerin sayısını aşmasıdır. Çünkü çok sayıda erkek savaşlarda ölmüştü. Bu nedenle İslam çokeşliliği sınırlamış, ancak tekeşliliği hemen dayatmamıştır. Çünkü bu durumda birçok kadın korumasız ve evde kalacaktı. İslam başlangıçta bir erkeği dört kadınla sınırlamıştır: " size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. O kadınlar arasında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın." (Nisa, 4:3) Daha sonra aşağıdaki ayette, eşler arasında adaletin sağlanmasının güçlüğüne ince bir değini söz konusudur: "Ne kadar isteseniz de kadınlar arasında (tam) adalet yapamazsınız. Öyle ise (birine) tamamen yönelip ötekini askıda (kocasızmış) gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, sakınırsanız, Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Nisa, 4:129). Dolayısıyla şeriat yani başlangıçtaki İslam yasası, asli dinsel ilkenin gereği olan "mükemmel" adaletten inmiştir. Çünkü ne toplum ne de bireysel olarak erkekler ve kadınlar bunun için henüz olgunlaşmamıştı. Bunun yerine şeriatta göreli adalet benimsenmiştir. "Ne kadar isteseniz de kadınlar arasında (tam) adalet yapamazsınız" ifadesi, "Öyle ise (birine) tamamen yönelip ötekini askıda (kocasızmış) gibi bırakmayın" şeklinde devam eder. Bu

yolla gerekli denge, maddi şeylerle sınırlanmış ve duygusal bağı içermemiştir. Bu esneklik çokeşliliği mümkün ve katlanılır kılmıştır. Çünkü bu, o aşamadaki müminler toplumu için kaçınılmaz bir durumdu.

Bu bağlamda adalet, özgürlüğün sınırlanmasıyla aynı şekilde sınırlanır: Yani bir hak olarak bunun karşılığı bir görev vardır ve bu görevi yerine getirmekte başarısız olan kişinin hakkı elinden alınır. O dönemde kadınlar erkeklerle eşit olamayacak kadar gerideydi. Bu nedenle göreli adalet, o dönemin hem kadınları hem de toplumu için yararlıdır. Çokeşlilik, nihayetinde kadın ve erkek arasındaki tam eşitliğe giden bir geçiş aşamasıydı, bunun sonunda "denge" ve adalet artık duygusal bağı da kapsayacaktır. Bu yolla "O kadınlar arasında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın" önkoşulu, hukuk tarafından belirlenmiş bazı koşullar dışında ve mağdur olan tarafın (kadının) rızasına bağlı olarak çokeşliliği yasaklamak için işler.

Boşanma İslam'ın Asli Bir İlkesi Değildir

İslam'ın asli ilkesi, eşler arasındaki ilişkinin sürekliliğidir. Bu yüzden bir adamın eşi onun karşılığı ve kendisi dışındaki benliğinin bir yansımasıdır. Kadın, aşağıdaki ayette verildiği gibi, erkeğin benliği ile örtüşen zahiri işaretlerin bütünüdür: "Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında ayetlerimizi göstereceğiz ki Kuran'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?" (Fussilet, 41:53) Ancak ikinci yarımızı doğru bir şekilde seçmede içgörü sezgi eksikliğimiz vardır. Elinde farklı biçimlerde kalıplarla oturan kör bir adam gibiyiz, bu kalıpların kimi kare, kimi dikdörtgen, üçgen, daire, yarım daire şeklindedir. Çemberin diğer tarafındaysa adamın önünde üzerinde elinde tuttuğu kalıpların her biriyle eşleşen delikleri olan bir yüzey bulunmaktadır. Adam bir kalıbı doğru deliğe sokmaya çalışmakta ve birkaç kez deneyip yanıldıktan sonra bunu başarmaktadır. Hatta kalıbı hiçbir deliğe uyduramayabilir de. Aslında bu örnek bir eş seçerken gösterdiğimiz çabaları tam olarak açıklayamıyor. Bu örnekte yer alan kör adam olasılıkla bu seçimi yapmaya çalışan bizlerden daha iyi bir konumdadır ve başarması da mümkündür. Bu nedenle kişi örneğin daire şeklindeki bir kalıbı kare bir deliğe yerleştirerek başarısız olduğunda, bu deneyi ikinci kez tekrarlama şansına sahiptir. Boşanmaya da bize ikinci bir şans sunmak için izin verilmiştir.

Adem'le Havva günahları nedeniyle cennetten kovulup yeryüzüne ayrı olarak inmişler ve birbirlerini aramaya başlamışlardı: Adem

Havva'yı, Havva da Adem'i arıyordu. Uzun bir arayıştan sonra, Adem gerçekten onu bulamasa da Havva'yı bulmuş, Havva da gerçekten olmasa da Adem'i bulmuştur. O günden bu yana her Adem kendi Havva'sının ve her Havva da kendi Adem'inin arayışındadır. Yanlış yola sevk etmenin kapıları sonuna kadar açıkken doğru yolun kapıları dardır. Ancak şükürler olsun ki, her gün daha fazla ışık almaktayız, bunun aracılığıyla rehberlik çemberi genişlerken, yanlış yönlendirme çemberi daralmaktadır. İman ışığı yeterli değildir, müminlerin doğru seçim yapmaları için de yeterli değildi. Allah ışığını (nurunu) tamamladığında ve İslam güneşi yükseldiğinde artık seçim yaparken boşanma yoluyla düzeltilmesi gereken bir yanlışa düşülmeyecektir, çünkü karşılıklı taraflar eşini bulur ve tam birlik gerçekleşir: "Herkes (kendi) su içeceği yeri bildi." (Araf, 7:160)

İslam'da evlilik ebedi bir ilişkidir. Şeriat uyarınca yasal evlilik, bir erkek ve bir kadının, Havva Adem'den yaratıldığı zaman onların arasında var olan ilişkiye ulaşma çabasıdır: "Ey insanlar, sizi bir tek nefisten (nefes alan candan) yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkek ve kadın üreten Rabbinizden korkun; adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık bağlarını kırmaktan sakının. Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde gözetleyicidir." (Nisa, 4:1) Boşanma, insanın hata yapma ve yanlışlarından ders çıkarma eğilimini kabul eder. Boşanmaya izin veren şeriat kuralı artık ona ihtiyaç kalmadığında nihai olarak neshedilecektir.

Örtünme (Hicab) İslam'ın Asli Bir İlkesi Değildir

İslam'ın asli ilkesi *el-sufur*'dur.[14] İslam'ın amacı, kapalı kapılar ve uzun elbiseler ardında dayatılmayan, ama erkeklerin ve kadınların içinden doğan iffettir. Bununla birlikte, içsel iffeti sağlamanın eğitim ve disiplin dışında bir yolu yoktur. Bu da iffetin örtünmeyle (bunu düzenleyen bir kurala göre) sağlandığı bir geçiş dönemini gerektirir. Asli ilke, Adem ve Havva arasında onlar ilk günah işlemeden önce var olanıdır:

> "Ey Adem, sen ve eşin cennete yerleş. İkiniz dilediğiniz yerden yiyin; ama şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz." Şeytan, onların örtülüp gizlenen çirkin yerlerini açığa çıkarmak için onlara vesvese verdi ve dedi ki: "Rabbinizin size bu ağacı yasaklaması, yalnızca, sizin iki melek ol-

14. Şeriatın gereği olan hicab, eller ve yüz dışında kadının tüm bedeninin örtülmesidir. Öte yandan el-sufur, genel olarak ölçülü ve terbiyeli kıyafet olması şartıyla, daha fazla görünmeye izin verir.

mamanız veya ebedi yaşayanlardan kılınmamanız içindir." Ve: 'Gerçekten ben size öğüt verenlerdenim' diye yemin de etti. Böylece onları aldatarak düşürdü. Ağacı tattıkları anda, ayıp yerleri kendilerine beliriverdi ve üzerlerini cennet yapraklarından örtmeye başladılar. O zaman Rableri kendilerine seslendi: 'Ben sizi bu ağaçtan menetmemiş miydim? Ve şeytanın sizin gerçekten apaçık düşmanınız olduğunu söylememiş miydim?' Dediler ki: 'Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik, eğer bizi bağışlamazsan ve esirgemezsen, gerçekten hüsrana uğrayanlardan olacağız.' Allah dedi ki: 'Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde belli bir vakte kadar sizin için bir yerleşim ve geçim vardır.' Dedi ki: 'Orada yaşayacak, orada ölecek ve oradan çıkarılacaksınız. Ey Ademoğulları, biz sizin çirkin yerlerinizi örtecek elbise ve süslenecek giysi verdik. Takva ile kuşanıp donanmak ise, bu daha hayırlıdır.' Bu, Allah'ın ayetlerindendir. Umulur ki öğüt alıp düşünürler. Ey Ademoğulları, şeytan, anne ve babanızın çirkin yerlerini kendilerine göstermek için, elbiselerini sıyırtarak, onları cennetten çıkardığı gibi sakın sizi de bir belaya uğratmasın. Çünkü o ve taraftarları, (kendilerini göremeyeceğiniz yerden) sizleri görmektedir. Biz gerçekten şeytanları, inanmayanların dostları kıldık." (Araf, 7:19-27)

"Açığa çıkarmak için" ifadesi, ışık örtüsüyle[15] "gizlenen çirkin yerlerini" onlara göstermek demektir. "Onlara vesvese verdi" ifadesiyse, şeytanın onlar günah işleyince kadar onlara yanlış tavsiyelerde bulunduğunu gösterir. "Böylece onları aldatarak düşürdü. Ağacı tattıkları anda, ayıp yerleri kendilerine beliriverdi ve üzerlerini cennet yapraklarından örtmeye başladılar" yani özel yerlerini incir yapraklarıyla örtmeye başladılar. O günden sonra örtünmeye (hicab) başladılar. Bu nedenle, örtünme günahın sonucuydu ve inşallah birlikte yok oluncaya kadar bir arada bulunacaklardır. "Ey Ademoğulları, biz sizin çirkin yerlerinizi örtecek elbise ve süslenecek giysi verdik" ayeti, sizin için yarattığımız pamuk, yün ve diğer materyalleri mahrem yerlerinizi örtmek içindokumanızı emrettik anlamına gelir. "Takva ile kuşanıp donanmak daha hayırlıdır" ifadesi, gerçek inanç (tevhid) giysisi olan iffeti ve kalplerinize yerleştirilen ölçülülüğün, pamuk giysilerden daha iyi olduğunu kasteder. Ancak "Bu, Allah'ın ayetlerindendir" ifadesi, pamuktan giysilerin Allah'ın düzenlemesindeki bilgeliğin işaretlerinden biri olduğu anlamına gelir, böylece günah işlemeden önceki temizlik, masumiyet ve iffet konumlarıyla ilgili "umulur ki öğüt alıp düşünürler" ve oraya geri dönerler. Son ayet açıkça bizim hicapla ilgili görüşümüzü belirtmektedir.

Sufur, İslam'ın asli bir ilkesidir, çünkü asli özgürlük ilkesiyle uyum içindedir. Yukarıda belirtildiği gibi İslam'ın asli ilkesi, kadın ya da erkek herkesin, özgürlüklerini suiistimal edene kadar özgür olduklarıdır.

15. Yani bu, temel ve asli masumiyet nedeniyle farkında olmamaktır.

Bu özgürlük kanunla kısıtlandığında, yukarıda belirtildiği gibi, bu temel şeriatla uyum içindedir.

Hicabın hikmeti aşağıdaki ayette görülebilir: "Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun" (Nisa, 4:15) Had cezası gerektiren zina için yeterli kanıt olduğunda buna uygun had cezası uygulanır ve kadının sufur hakkı kaldırılarak özgürlüğü elinden alınır; bu kısıtlanmadan olumlu sonuç elde ederek iyi davranmaya başlayana ve artık sufur özgürlüğünü istismar etmeyene kadar ömür boyu evde tutulur.

Dolayısıyla hicab, sufur özgürlüğünün suiistimali sonucunda verilen bir cezadır. İslam'daki asli ilke budur. Şu an uygulandığı şekliyle hicab, şeriatın olgunlaşmamış müminlere bir koruyucu olarak getirdiği bir düzenleme olup, sufur özgürlüğünün süregelen bir neshidir. Yalnızca gerçek Müslimler sufur sorumluluğunu taşıyabilirler ve bu yüzden hicaba tabi değildirler.

Kadın ve Erkeğin Ayrı Durması İslam'ın Asli Bir İlkesi Değildir

Sufur hakkında söylenebilecek şeyler, erkek ve kadınların ayrı durmalarına son verilmesi veya karışması konusunda da geçerlidir. İslam'ın asli ilkesi, erkek ve kadınların birleşik toplumudur; bu aynı zamanda, günümüzde kadın ve erkeklerin bir arada bulunduğu toplumlara bela olan keyfilikten de uzaktır.

Bu örnekler İslam'ın birincil ve ikincil ilkeleri arasındaki farkı ve "ilk mesajın" o döneme uymak ve topluma yararlı olmak için "ikinci mesajın" *standartlarını aşağı çektiğini* gösterir. İlk mesaj, insanın zayıflığını ve sınırlı kapasitesini göz önünde bulundurmuş olup İslam'ın ilk döneminde kaçınılmaz ölçüde gerekliydi.

6

İslam'ın İkinci Mesajı

İslam'ın İkinci Mesajı. Hazreti Peygamber, birinci mesaj ile ikinci mesaj arasındaki ibadet ve hudud (belirlenmiş cezalar) gibi örtüşmeler hariç, bu ikinci mesajı ayrıntılara ve açıklamalara girişmeksizin bizzat kendisi bildirmiştir. Allah şöyle buyurmaktadır: "Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı seçtim." (Maide, 5:3) O gün, hicretin sekizinci yılında gerçekleştirilen Veda Haccındaki arife günüydü (cumaydı). Bu ayet Kuran'ın vahyedilen son ayetidir ve ilahi mesajın nihai kelamıdır.

Allah İslam'ı insanlar için seçmiş ki bizde onu kabul edelim. Çünkü onun tarafından kabul edilmeyen hiçbir şeyi üstlenemeyiz: "Allah onların tövbesini kabul buyurdu ki tövbe etsinler." (Tevbe, 9:118)[1]

Birçok kişi "Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım" ifadesini, İslam'ın o gün yeryüzünde insanlık tarafından tamamen gerçekleştirildi diye anlamıştır. "Açık kanıtları ve kitapları, sana da o zikri indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın,

1. Yani insanların tövbesi onlar tarafından gerçekleştirilmeden önce Allah tarafından başlatılmıştır.

ta ki düşünüp öğüt alsınlar" (Nahl, 16:44) ayeti de Kuran nihai ve tam olarak açıklandı diye anlaşılmıştır. Ancak hiçbir şey bu görüş kadar gerçeklikten uzak olamaz. Kuran'ın "açıklanması" yalnızca şeriatın (uygun) mevzuatına göre olmuş, ve buna uygun yorumlar da açıklamanın yapıldığı döneme ile izleyicilerin kapasitesine halkın yetisine uyarlı biçimde gerçekleşmiştir.

Kuran asla nihai ve tam olarak açıklanamaz. İslam da asla son bulmaz. Onda yer alan ilerleme ebedidir: "Allah katında din, İslam'dır." (Al-i İmran, 3:19) "Allah" zaman ve mekânın ötesinde ezelidir. Kuran vasıtasıyla İslam'da ilerlemek, sonsuzlukta (itlak) Allah'a ilerlemektir. Bu yüzden asla tamamen ve kati olarak açıklanamamıştır ve açıklanamaz da. Onun kitap (mushaf) olarak vahyedilmesi sona ermiştir, ama açıklanması değil.

Bu durum, "Açık kanıtları ve kitapları, sana da o zikri indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar" ayetinde geçen "indirilen" ve "açıklama" arasındaki farkın nasıl anlaşılması gerektiğini gösterir. İslam âlimleri arasındaki egemen anlayışa göre bu iki kavram eşanlamlıdır; ancak durum böyle değildir. "Kendilerine indirileni" ifadesindeki anlama düzeyi, Kuran'ın tamamına atıfta bulunmaz, sadece açıklamaya konu olan bölümle ilgilidir, yani birinci mesajla ve bunun yanı sıra birinci mesaj ile ikinci mesajın örtüştüğü yerlerle ilgilidir.

Kuran ikili anlamlarla inmiştir. Bu konuda Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah, sözün en güzelini, birbirine benzer, ikişerli bir kitap halinde indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir, sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar İşte bu (kitap) Allah'ın rehberidir. Dilediğini bununla doğru yola iletir. Ama Allah kimi sapıklığında bırakırsa artık ona yol gösteren olmaz." (Zümer, 39:23) "Benzer" kelimesi, Kuran'daki taban ve tepe noktası, ön ve arka anlamlar arasında bazı benzerlikler olduğuna işaret eder. Zahiri ve batını "ikişerli" anlamı, onun iki anlam düzeyini kasteder: Birisi Rable ilgili mesafeli bir anlam, diğeri ise Allah'ın kuluna inen yakın anlam.

Kuran'ın bütünü ikili anlamlardan oluşur: Her ayetin ve kelimenin hatta her harfin ikili anlamı vardır. Bunun nedeni, Kuran'ın, Rabbin kuluna olan hitabı olmasıdır. Kuran'daki benzerlik, Hz. Peygamber'in aşağıdaki hadiste vurguladığı gibi, Rab ve kul arasındaki benzerlikten dolayıdır. "Allah Adem'i kendi suretinde yarattı." Allah aynı anlamı şu ayette vurgular: "Ey insanlar, sizi bir tek nefisten (nefes alan candan) yaratan... Rabbinizden korkun." (Nisa, 4:1) Bu "tek nefis" Rabbin mübarek ve yüce Zatı'dır.

Örneğin *İslam* kelimesi Kuran'daki şu ayette geçen anlama yakındır: "Bedeviler 'İman ettik' dediler. De ki: İman etmediniz. 'Fakat boyun eğdik' (*eslumna*, ç.n.) deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi." (Hucurat, 49:14) Daha önce söylediğimiz gibi bu, başlangıçtaki İslam olarak ifade ettiğimiz ve Allah tarafından önemle vurgulanmayan şeydir. İslam'ın sonsuzlukta Allah katında bulunan daha ileri bir anlamı vardır. Bu ileri anlama şu ayette bir atıf bulunur: "Ey inananlar (müminler), Allah'tan, O'na yaraşır biçimde korkun ve ancak gerçek Müslimler (Müslümanlar) olarak ölün." (Al-i İmran, 3:102).

Allah'tan korkulması (çekinilmesi, ç.n.) gerektiği gibi korkan hiç kimse yoktur. Dolayısıyla bu, kulluk, tevazu ve teslimiyet aşamalarıyla Allah'a yükselmenin bir yöntemidir. Kulluk, Rab (Rububiyet) gibi sonsuzdur. Allah'a mutlak kulluk, Allah'a dair mutlak bilgi gerektirir ve bu yalnızca O'nda mevcuttur. "De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez." (Neml, 27:65) Buradaki gayb, bizzat Allah'ı kastetmektedir. Sanki şöyle denmektedir: "Allah'ın kendisinden başka hiç kimse O'nu bilemez." Bu bağlamda "Risaletü's Salah" (Namaz Risalesi) adlı eserimizde, Allah'a kulluğun nasıl özgürlük anlamına geldiğini göstermiştik.

İslam bir kulluğa yükseliş yöntemidir ve Kuran da bu yolda rehberlik eden Kitap'tır. Kuran'ın niteliği, aşağıdaki ayette gösterildiği gibi, onun vahyedilme nedenidir: "Ant olsun biz, Kuran'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?" (Kamer, 54:17) Kuran bize, kabul ettiğimiz ancak daha sonra unuttuğumuz kulluğu hatırlatır:

> "Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir. Yahut, "Bizden önce babalarımız Allah'a ortak koşmuşlar. Biz onlardan sonra gelen bir nesiliz. Şimdi batılcıların işlediği yüzünden bizi helak mı edeceksin?" dememeniz içindir. Hakk'a dönsünler diye işte ayetleri böylece ayrı ayrı açıklıyoruz." (Araf, 7:172-174)

Böylece insanlar, İslam yoluyla, kulluk ve teslimiyet içinde Allah'a dönebilirler.

Kuran Allah'a yükselişin bir yöntemidir: "Hepiniz oradan inin, dedik. Size benden bir yol gösterici gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir." (Bakara, 2:38) Kuran yol gösterici olduğu için, başlangıcı Allah ile, sonu ise bizimledir. Eğer uygun biçimde aşamalarını takip ederek ilerlersek, Adem'in günahı ne-

deniyle kaybettiğimiz cenneti keşfeder ve sonsuzluğa (ıtlak) yükseliriz. Allah şöyle buyurmaktadır: "Elif, Lam, Mim. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar (ondan korkanlar) için yol göstericidir." (Bakara, 2:1-2) Allah'tan korkan ve Kuran'la yol gösterilenler için şöyle buyrulur: "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar cennetlerde, ırmak başlarında, gerçeklik makamında, sonsuzluktaki kudret sahibi hükümdarın katındadırlar." (Kamer, 54:54-55) Bunlar kademe seviyeleri olup cennetle başlar, sonra ırmak, sonra gerçeklik makamı ve nihayetinde kudret sahibi hükümdar (Allah, ç.n.) gelir. Bu seviyeler, fiziki cennetten (günah nedeniyle kaybedilen cennet) sonsuzluktaki (ıtlak) Mutlak'a değişir. Kuran bunların hepsi için bir rehberdir, dolayısıyla tükenmez: "De ki: 'Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce deniz tükenir.' Yardım için bir o kadarını daha getirsek yine yetmez." (Kehf, 18:109)

Bu nedenle, Kuran'ın nihai ve tam olarak açıklanabileceğini düşünmek yanlıştır. Kuran, Allah'ın "Zatı olup, saf lütuftan, kullar tarafından anlaşılabilecek seviyelere inmiş ve bu nedenle farklı iniş seviyelerinde Kuran'a dönüşmüştür; bu iniş seviyeleri şunlardır: Zikr, Kuran, furkan[2]. Furkan burada Zikr ile Kuran'ın iki seviyesini gösteren en etkili Arapça ifade biçimiydi. Arapça olarak indirilmiştir ki Allah'tan gelenleri anlayabilsinler. Bu konuda Allah şöyle buyurur: "Biz, anlamanız için onu Arapça bir Kuran yaptık." (Zuhruf, 43:3) Bu ve benzer başka ayetler nedeniyle, pek çok âlim, Kuran Arapça indiği için onun nihai olarak anlaşılmasının da Arapça olabileceği gibi yanlış bir düşünceye sahip olmuştur. Bunun böyle olmadığını, yukarıda alfabenin harfleriyle (huruf-i mukatta) ile başlayan sureleri ele alırken açıklamıştık.

Çok yüce olan İslam'a bugüne değin hiçbir ulus ulaşılamamıştır. Müslimler ulusu henüz gelmemiştir Ancak insanlığın geleceğinde gelmeleri beklenmektedir. Onun ortaya çıktığı gün, nihai hac günü olacaktır, yani şu ilahi beyanın pratikte gerçekleştiği gün: "Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı seçtim." (Maide, 5:3)

Hz. Muhammed, gelecek Müslimlerin kendi dönemindeki öncüsüydü. O sanki kendi ulusuna, yani müminler ulusuna gelecekten gelmişti. O *onlardan biri değildi, çünkü onların* arasındaki tek Müslimdi. "Ey Muhammed! De ki: Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum. Ben Müslümanların ilkiyim."

---

2. Bu terimler, ayetlerin yüzeysel zahiri anlamlarının ötesinde, Kuran'a onun batınındaki hakikat anlayışının ve bilgisinin farklı düzeylerinde atıfta bulunur.

(En'am, 6:162-163) Ondan sonra Hz. Ebubekir müminlerin en üstünüydü; ancak onunla Hz. Peygamber arasında da büyük bir boşluk vardı. Peygamber aşağıdaki hadiste gelecekteki Müslimlere değinmektedir:

> "Henüz gelmemiş olan kardeşlerimi özlüyorum." Ebubekir sordu: "Biz senin kardeşlerin değil miyiz ey Allah Resulü?" O da şöyle yanıt verdi: "Hayır siz benim sahabelerimsiniz." Sonra tekrar "Henüz gelmemiş olan kardeşlerimi çok özlüyorum!" dedi. Ebubekir sordu: "Biz senin kardeşlerin değil miyiz ey Allah Resulü?" O da şöyle yanıt verdi: "Hayır siz benim sahabelerimsiniz." Sonra üçüncü defa tekrar etti: "Henüz gelmemiş olan kardeşlerimi çok özlüyorum!" O zaman, "Ey Allah Resulü, senin kardeşlerin kimlerdir" diye sordular. Şöyle yanıt verdi: "Zamanın sonunda gelecek olanlardır. Onlardan amelde bulunanlar, sizin aldığınız mükâfatın yetmiş katını alacaktır." Ashab sordu: "Bizim aldığımızın mı onların aldığının mı yetmiş katı?" Peygamber, "Sizin aldığınızın" dedi. "Niçin" diye sordular. "Çünkü siz iyilik yapmada yardım buluyorsunuz, onların ise yardımı yok."

Müslimler (El-Müslimin)

Bir ulus olarak Müslimler henüz gelmemişlerdir. Ancak Peygamber onların zamanın sonuna doğru, koşullar uygun olduğunda geleceklerini müjdelemişti, böylece Allah'ın vaadi yerine gelecektir: "Kim İslam'dan başka bir din ararsa, bilsin ki, o din ondan kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır." (Al-i İmran, 3:85) O gün tüm insanlar dine sarılacak ve başka seçenek bulamayacaktır; çünkü din yegâne yanıtı sağlar.

İnancımız odur ki, dünya, yeni uygarlığı kuracak olan gerçek Müslimlerin İslam şeriatının ortaya çıkışına hazırlanmaktadır. Çağdaş toplum felsefelerinin iflası göz önüne alındığında, başka bir seçenek de bulunmamaktadır. Bu kitabın genelinde vurgulandığı gibi, bütün insanlık bugün Batı uygarlığının iflası[3] ve yok oluşuyla ve ısrarla çözüm arayan demokrasi, sosyalizm ve bireysel özgürlük sorularıyla, ideolojik bir boşluk içindedir. Ancak Batı uygarlığının çapraz döllenmesi dışında bir yanıt yoktur; veya daha kesin bir ifadeyle, Batı'nın maddi ilerlemesinin, yeni bir ruhla (İslam ruhuyla) döllenmesi dışında bir yanıt yoktur. İslam, daha önce gösterdiğimiz gibi, birey ve toplum ile birey ve evren arasındaki mevcut çatışmayı çözmeye yetkin yegâne ideoloji olarak görünmektedir.

3. Yukarıda belirtildiği gibi, yazar Batı uygarlığı derken hem Marksist hem de liberal gelenekleri işin içine katmaktadır.

Müslim adı ile şu anki mevcut ulusa verilen geleneksel adı karıştırmamalıyız. Şu anki mevcut ulusun, adını, başlangıçtaki İslam'dan aldığını daha önce belirtmiştik. Aslında mevcut Müslim (Müslüman) toplumu, müminin (inananlar) toplumudur. Şu ana değin hiçbir ulus Müslimin ismini hak etmemiştir. Geçmişteki uluslar bağlamında İslam'a dair her bahis, sadece başlangıçtaki İslam'a atıftır, bunun istisnası insanlığın nihai İslam'ı gerçekleştiren öncüleridir. Aslında buradaki nihai İslam da sadece İslam'ın bir derecesidir, çünkü nihai İslam asla bütünüyle gerçekleşmeyecektir. Dolayısıyla bu öncüler, henüz gelmemiş olan Müslim ulusunun öncüleridir. Buna ilişkin Allah şöyle buyurur:

> "Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı. "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın." "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara ayetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin." Kendini bilmeyenden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir? Ant olsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir. Rabbi ona "Teslim ol" dediğinde, "Âlemlerin Rabbine teslim oldum" demişti. İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle: "Oğullarım! Allah, sizin için bu dini seçti. Siz de ancak boyun eğenler olarak ölün" dedi. Yoksa siz Yakub'un, ölüm döşeğinde iken çocuklarına, "Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?" dediği, onların da, "Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek bir ilaha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğeriz" dedikleri zaman orada hazır mı bulunuyordunuz?" (Bakara, 2:127-133)

"Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuşkimseler kıl" ifadesi, nihai İslam'a atıftır ve onlar (İbrahim ve İsmail) nihai İslam anlamında Müslimdirler. "Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl" ifadesi, kısa vadede, başlangıçtaki İslam anlamında bir Müslüman ulusa işaret etmektedir, bu ulus evrilecek ve nihai İslam'a doğru gelişecektir. Dualarına karşılık verilmiştir. İbrahim, oğullarına Allah'tan başka ilah olmadığını (Lailahe illallah) öğütlemiştir, Yakup da öyle yapmıştır: "Oğullarım! Allah, sizin için bu dini seçti. Siz de ancak boyun eğenler olarak ölün." Yani ölene kadar imanınıza sıkı sıkı yapışın ve Allah'tan başka ilah olmadığına inanın. Onların, "Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek bir ilaha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğeriz" diye verdikleri karşılık, başlangıçtaki İslamı kastetmektedir. Allah ayrıca

şöyle buyurmaktadır: "Hani bir de, 'Bana ve Peygamberime iman edin' diye havarilere ilham etmiştim. Onlar da 'İman ettik. Bizim Müslüman olduğumuza sen de şahit ol' demişlerdi." (Maide, 5:111) Burada onların İslam'ı, vahyin gerektirdiği anlamda imanla eşanlamlıdır. Allah'ın ilhamı onların inanmasını gerekli kılmıştır. İnanıp bunu beyan ettiklerinde, imanlarının İslam olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yüzden, "Bizim Müslüman olduğumuza sen de şahit ol" demişlerdir. Bilgili bir kişi, Rabbin şöyle yanıt verdiğini işitebilir: "Biz teslim olduk demeyin, inandık deyin." Onlar nihai İslam anlamında teslim olmamışlardır. Yalnızca başlangıçtaki İslam anlamında teslim olmuşlardır.

Havariler başlangıçtaki İslam anlamında Müslimindir. Çünkü nihai İslam'ın ilk aşaması bile, bir bütün olarak toplum hukukunun dışına çıkılmasını ve birey hukukuna (*şeriatu'l ferdiye*) girilmesini gerekli kılar. Nihai İslam, bireysellik aşamasıdır.

Bireysellik, kendi içinde bölünmüş bir kişi tarafından gerçekleştirilemez. Bilinç artık bilinçaltıyla çatışma içinde olmadığında, benliğin birliği sağlanır ve bu, kalbin bütünselliği, düşüncenin berraklığı ve bedenin güzelliğiyle karakterize olur; böylece tam ve dolu entelektüel ve duygusal yaşam gerçekleşir. "Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!" (Ankebut, 29:64) Kusurlardan, hastalıktan ve ölümden azad olan nihai yaşam, aslında ölümün zıttıdır.

Kişinin varlığının birliğini inşa etmek, bir birey açısından, istediği gibi düşünmek, düşündüğünü söylemek ve söylediğine göre davranmaktır. İslam'ın hedefi budur: "Ey inananlar, niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah katında en sevilmeyen şeydir." (Saff, 61:2-3)

İyi Toplum

Üstün duruma ancak ikili bir yöntemle ulaşılabilir: İlki iyi toplum, ikincisi ise bireyin kendisini kalıtsal korkulardan kurtarması için benimsemesi gereken bilimsel eğitim yöntemi.

İyi toplum üç eşitlik temeline dayanır: Bugün sosyalizm yani servetin paylaşılması olarak bilinen ekonomik eşitlik; politik eşitlik yani demokrasi (günlük yaşamı etkileyen politik kararların paylaşılması) ve toplumsal eşitlik (bir ölçüde sosyalizm ile demokrasinin sonucu olan toplumsal eşitlik. Toplumsal sınıfların, renk, inanç, ırk ve cinsiyet ayrımının ortadan kalkması temeline dayanır). İyi toplumda insanlar, sosyal ve özel hayatlarında yansıdığı biçimiyle ve kamu hizmetinin ru-

hunda açığa çıktığı şekliyle, düşünsel ve ahlaki karakterlerine göre yargılanırlar. Toplumsal eşitlik, kültürel mükemmelleşme için eşit fırsatlar sağlayarak sosyal sınıfları ve kent ile kır yaşamı arasındaki farkları ortadan kaldırmayı hedefler. Toplumsal eşitliğin ölçütü, her erkek ve kadın arasındaki evliliğin (yani en temel ve özel ilişki) mümkün oluşudur. Bu, toplumsal eşitliğin kesin testidir.

İyi bir toplum ayrıca, topluma yararlı oldukları sürece, farklı yaşam biçimlerine ve anlayışlarına izin veren hoşgörülü bir kamuoyunu benimser.

Kamuoyunun, bu yasalar hakkında ve onların üzerinde kendi yargıları vardır ve bunlar, saldırganları ve sapkınları caydırma konusunda yasalardan daha etkili olabilir. Kuşkusuz kamuoyu, onaylamadığı her tür davranışı kınayabilir; ancak bunu daima şiddet dışı yöntemlerle yapmalıdır. Çünkü şiddet, genellikle iki kötü karşılıkla sonuçlanmaktadır: Karşı şiddet ya da ikiyüzlülük. Bazen kamuoyu, yukarıda tanımlanan temel hukuka uygun olacak şekilde yasa biçiminde açığa çıkabilir (burada kastedilen temel hukuk, mutlak bireysel özgürlüğe duyulan bireysel ihtiyaç ile tam sosyal adalete duyulan toplumsal ihtiyacı birleştiren hukuktur).

Ekonomik Eşitlik: Sosyalizm

Burada sosyalizmi ayrıntılı olarak ele alma olanağımız bulunmamaktadır. Bu temayı *İslam Demokratik ve Sosyalisttir*[4] adlı bir kitapta genişçe ele almayı düşünüyoruz.

Sosyalizm, insanların yeryüzü zenginliğini paylaşmasını ifade eder. Toplumun başlangıcından bu yana sosyalizm kapitalizmle birlikte gelişmiştir. Kapitalizm yani bireysel mülkiyet uzunca bir süre toplumun temeli olmuş ve mevcut düzeyine ulaşıncaya kadar evrilmiştir. Sosyalizm de benzer bir tarzda ancak daha yavaş bir hızda gelişmiştir; çünkü kapitalizm sosyalizme doğal bir girizgâhtır. Yani sosyalizm zayıfların haklarını koruyan hukuk ilkesinden doğarken, kapitalizm orman kanunundan yani güçlünün üstünlüğünden doğar. Doğal olarak orman kanunu, adalet ve merhamet kanunundan önce gelir.

En ilkel biçimiyle sosyalizm "sahip olmayanların" "sahip olanlara" imrenmesiyle başlamıştır. Örneğin, hafif, sağlam ve keskin taş aletlere

4. Yazarın bu bölümde birkaç kez atıfta bulunduğu bu kitap asla yazılıp yayımlanmamıştır. Bununla birlikte yazar bu konuyu birçok deneme ve konferansta ele almış olup, bunlar Arapça olarak kitap halinde basılmıştır.

ya da silahlara, geniş ve güvenli bir mağaraya ya da güzel, sevgi dolu, sadık ve sağlıklı bir eşe sahip olmak, "sahip olanlar" ile "sahip olmayanlar" arasındaki tarihsel mücadeleyi doğurmuştur. Bu mücadele, dünya zenginliğini paylaşmada bütün bireyler arasında mutlak eşitlik sağlanana dek sürecektir.

Bilimsel sosyalizm sahneye çıkmadan önce ilkel sosyalizm zaten ortak zenginliğin belli türlerinin bölüşülmesini düzenlemişti. Peygamber tarafından vurgulandığı gibi "insanlar üç şeye ortaktır: su, otlak ve ateş". Bu onama, bize şunu işaret eder: Doğal ve endüstriyel kaynakların uygun biçimde alınması sonucunda eğer imkânlar yeterli ise genel anlamda sosyalizm uygulanmalıdır.

Sosyalizm, bilimsel aşamasına daha yeni ulaşmış ve dünyanın farklı halkları arasında öylesine ilgi görmüştür ki bugün pek çoğu (gerçekten niyetleri o olsun veya olmasın) sosyalizmi istemektedir. 19. yüzyılın başlarında "sosyalizm" ve "komünizm" terimleri, taşınmaz malların kamu mülkiyetiyle ilgili olarak ortaya çıkmıştı. Genellikle modern sosyalizmin kurucusu olarak kabul edilen ve zengin bir sanayici olan Robert Owen, "sosyalizm" terimini ilk olarak 1820 civarında kullanmıştır. Owen, kötü hazırlanmış devrimin şiddet dehşetine karşı çıkmış ve toplumsal değişimin yavaş ve düzenli yapısal gelişmeyle başarılabileceğine inanmıştı.

"Komünizm" sözcüğü, "ortak" veya herkesin sahip olduğu anlamına gelen Latince bir kelimeden türemiş ve ilk defa Fransız gizli devrimci komiteler tarafından 1835 civarında kullanılmıştır. Bu komiteler, orta sınıfı zorla yıkıp, ortak mülkiyete dayanan yeni bir ekonomik düzen ve proletarya yönetimi kurmayı amaçlıyorlardı.

Karl Marx bu farklı sosyalizm ve komünizm teori ve uygulamalarını daha sonra formüle edip geliştirmiştir. Öngördüğü sistem için komünizm terimini tercih etmişti, çünkü onu şiddete dayalı sosyal değişim anlayışıyla ilişkilendirmişti. Onun ideolojisi dört ilkeye dayanıyordu:

Tarihin seyri ekonomik güçlerce belirlenir.

Tarih, sınıf savaşlarının kaydedilmesinden başka bir şey değildir.

Hükümet yalnızca bir sınıfın diğer sınıfları bastırmak için kullandığı bir araçtır.

Toplumdaki her tür köklü değişimi gerçekleştirmenin yegâne aracı şiddet ve güçtür.

Bu ilkeler ışığında Marx, Robert Owen tarafından nezaret edilen sosyalist deneyleri eleştirmeye devam etmiştir. Bunları bilim dışı ve gerçekdışı olarak tanımlamıştır; çünkü ona göre tarih bilimsel kanunlarla yönlendirilmektedir ve hiçbir temel sosyal değişim, güç ve şiddet

kullanımı olmaksızın elde edilemez. Marx, Owen'ın ve toplumsal değişimin yoldaşlık, elbirliği ve yavaş gelişmeyle elde edilebileceğini söyleyen diğer sosyalistlerin görüşlerini küçümsemiştir. Diğer sosyalistlerin yaklaşımlarını idealist sosyalizm olarak tanımlamış ve kendi sistemine "bilimsel" sosyalizm ya da "komünizm" demiştir.

"Bilimsel sosyalizm"den bahsederken, Marx'ın yaklaşımını kastetmiyoruz. Aslında Marx'ın sosyalizmi gerçek anlamıyla bilimsel değildir, çünkü temel bir hataya sahiptir; biz bu konuyu inşallah yakında çıkacak olan *İslam Demokratik ve Sosyalisttir* adlı kitabımızda ayrıntılı olarak ele alacağız.[5]

Bilimsel sosyalizm bize göre, kesişen iki ilkeye dayanır: Birincisi, bilim, teknoloji ve yönetim yoluyla mineraller, tarım, hayvan bolluğu ve sanayiden elde edilen kaynaklarla artan üretim; madenler, tarım, hayvansal zenginlik ve endüstri gibi kaynaklardan yüksek üretim; ikincisi ise eşit bölüşümdür, kişisel gelirin maksimum ve minimum sınırlarının belirlenmesine bağlı olan eşit bölüşüm yoluyla, her yurttaşa insanın haysiyetli yaşamasına yetecek derecede minimum gelir garanti edilir, buna çocuklar, yaşlılar, özürlüler dahildir. Maksimum ve minumum gelir arasındaki fark, düşük gelirli sınıftan biriyle evliliği reddeden yüksek bir sınıf yaratacak kadar büyük olmamalıdır. Üretimi artırmak için, tek kişinin veya birkaç kişinin, ister üretimle ister dağıtımla bağlantılı olsun, üretim araçlarına sahip olması yasaklanmalıdır. Kimse bir ev ve etrafındaki bahçe, mobilyalar ve bir araba dışında bireysel hiçbir şeye sahip olmamalıdır. Buradaki kilit nokta, bir yurttaşın emeğinin sömürülmesine ve böylece başkasının gelirini artırmasına imkân verecek hiçbir şeye sahip olunmamasıdır. Bireysel mülkiyet, dar sınırlar içerisinde bile malın mülkiyeti olmayıp daha ziyade mülkiyetten doğan yararların mülkiyeti olmalıdır, çünkü bütün mülkler Allah'a ve bir bütün olarak topluma aittir.

Kaynaklardan üretim arttıkça, dağıtım eşitliği mükemmel hale gelir ve hem minimum hem de maksimum gelirlerin artması yoluyla aradaki fark azaltılır. Minimum ve maksimum gelirler arasındaki fark, mutlak eşitliğe ulaşmak için, yavaş yavaş daraltılır. Bu mutlak eşitliğe Allah'ın inayeti ve bol üretimin bir sonucu olarak ulaşıldığında, komünizme yani dünya zenginliğinin tüm insanlarca paylaşılmasına ulaşırız. Böylece, sosyalizmin komünizme doğru gelişimde bir aşama olması anlamında, komünizm derece itibarıyla sosyalizmden ayrılır.

Peygamber, kendi bireysel uygulamasının nihai zekât ayeti ile uyumlu olduğu yerde, nihai komünizmi deneyimlemiştir: "Mallarından neyi

5. Yazar buradaki bazı konuları halka açık bir konferansta ele almış olup, oradaki metinler daha sonra *El-Marksiye fi'l Mizan* (Marksizm Eleştirisi) adlı bir kitapta toplanmıştır.

vereceklerini (infak) soruyorlar sana. De ki: İhtiyacınızdan arta kalan her şeyi." (Bakara, 2:219) Burada kastedilen, acil olarak gereksinim duymadığınız her şeydir. Peygamber ayrıca komünizm seviyesindeki Eşariyun'dan[6] bahsetmiştir. "Eşariyun, zor dönemlerden geçerken veya yolculuk ederken, bir örtü parçası yayarlar, sahip oldukları tüm yiyeceği üzerine sererler ve eşit oranda paylaşırlar. Ben onlardanım, onlar da benden." İşte bu, henüz gelmemiş olan Müslimler ulusu düşüncesidir. Sufiler bunu takdir etmişler ve dünyayı, tüm zenginliğiyle Allah'tan mahlukata indirilen bir sofra olarak tasavvur etmişlerdir; Allah herkese, bir yolcununki kadar malzeme taşımalarını ve O'na doğru olan yolculuğa devam etmelerini söylemektedir. Dünya, üzerinde et, ekmek, sebze ve tatlılar bulunan ve etrafında on kişinin oturduğu bir sofraya benzer. Sofradaki her şey orada bulunanlara aittir ve hiç kimse bir parça ete bile sahip değildir, ta ki o eti parmaklarıyla alıp ağzına götürene kadar.

Kuran'da cennet şöyle betimlenir: "Onlar şöyle derler: 'Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda varis kılan Allah'a mahsustur. Salih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzelmiş!'" (Zümer, 39:74) Aslında bu, Peygamber'in, "Daha önce adaletsizlikle dolu olan dünya aynı biçimde adaletle dolduğunda" dediği zaman yeryüzünde gerçekleşecek olan nihai cennetin bir modelidir. Marx'ın düşlediği, ancak ulaşma yolu bulamadığı şey budur. Buna ancak henüz gelmemiş olan Müslimler ulaşır ve sonra dünya şu ayetin gerçekleşme derecesine tanık olur: "Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, cennetler içinde ve pınarlar başındadır. Onlara, "Girin oraya esenlikle, güven içinde" denilir. Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar. Onlara orada hiçbir yorgunluk dokunmaz, onlar oradan çıkarılacak da değillerdir." (Hicr, 15:45-48) Bu, dünya Rabbin nuruyla aydınlandığında, Müslimler ulusunun gelişiyle İslam'ın gerçekleştireceği komünizm derecesidir; Allah'ın lütfu dünya sakinlerini kapladığında, barış gelecek ve sevgi galip olacaktır.

Politik Eşitlik: Demokrasi

Yine, burada demokrasiyi ayrıntılı olarak ele almayacağız. Bu konu *İslam Demokratik ve Sosyalisttir* adını taşıyan kitabımızda ele alınacaktır. Sosyalizmin maddi alanda "sahip olanlar" ile "sahip olmayanlar" arasındaki mücadelenin bir ürünü olması gibi, demokrasi de aynı

6. El Eşariyun olarak bilinen Eşariler, Güney Arabistan'da bir kabiledir.

güçler arasındaki savaşın politik alandaki ürünüdür. Amacı, güç paylaşımıdır. Demokrasi sosyalizme paraleldir, bunlar toplumun iki kanadı gibidirler. Kuşun tek kanatla uçamayışı gibi toplum da demokrasi ve sosyalizmin iki kanadına gereksinim duyar.

Daha büyük bir sosyal bilinç gerektiren sosyalizmden önce demokrasi yer alır ve başlangıçta bunun yalnızca birkaç aydın birey tarafından uygulanması gerekebilir. Bilimsel sosyalizm de bir temel olarak modern teknolojik ilerlemelerin yanı sıra gelişmiş kapitalizmin zenginliklerine gereksinim duyar. Ancak ilkel, yerel sosyalizmin kökenleri antik tarihtedir.

Demokrasi, Yunan şehir devletlerinin kültürel açıdan en gelişmişi olan Atina'da doğmuştur. Şehir devletleri küçük oldukları için tüm nüfusun halk oturumları yoluyla yönetime katılmaları kolay olmuştur. Bu nedenle Yunan demokrasisi, seçilmiş bir temsilciler meclisine ya da modern demokratik hükümetlerin yönetimine gereksinim duymayan bir doğrudan demokrasidir. Eski Yunan'da yetkililer yıllık olarak seçilmiş ve seçimler genellikle oylama ile yapılmıştır. Atinalılar kamu işlerine katılmanın her vatandaşın ödevi ve hakkı olduğuna inanmışlardır. (Ne var ki kadınları ve köleleri vatandaş saymamışlardır). En büyük hatipleri olan Pericles MÖ 430'da Sparta'ya karşı verilen savaşın ardından yapılan cenaze töreninde Atina demokrasisi adına konuşurken, Atina demokrasisini şöyle tanımlamıştır:

> "Hükümetimiz azınlık yerine çoğunluğun yanındadır, bu nedenle demokrasi olarak adlandırılıyor. Eğer kanunlara bakacak olursak, özel farklılıkları içinde herkese eşit adalet sunulmaktadır; eğer sosyal duruşa bakacak olursak, kamu hayatındaki ilerleme kapasiteye bağlanmaktadır. Burada sınıf telakkilerinin erdemle karışmasına izin verilmez; yoksulluk da yolun önünde engel değildir; eğer bir kişi devlete hizmet edebilecek durumdaysa, konumunun belirsizliği nedeniyle bunu yapması engellenemez. Yönetimimizde benimsediğimiz özgürlük ayrıca gündelik yaşamımıza yayılır. Orada birbirlerini kıskanç bir şekilde gözlemekten uzak bir şekilde, dilediğini yaptığı için komşumuza kızgınlık hissi taşımayız ve rahatsız edici illetli bakışlara bile dalmayız. Ancak özel ilişkilerimizdeki bütün bu kolaylıklar bizi kanunsuz yurttaşlar haline getirmez. Bu korkuya karşı baş güvencemiz, özellikle zarar görmüş olanların korunması konusunda yargıçlara ve yasalara uymanın öğretilmesidir bize Zarar görmüş bu kişilerin statü kayıt defterinde olup olmadığına bakılmazve bağlı oldukları hukuk, yazısız dahi olsa, onaylanmış bir yaptırım olmadan ihlal edilemez.
>
> Dahası, zihinlere işlerden uzaklaşıp yenilenmesi için pek çok imkân sunarız. Tüm yıl boyunca oyunlar ve kurban törenleri düzenleriz. Özel yapılarımızın zarafeti gündelik bir hoşnutluk kaynağı oluşturur ve hırsları yok eder; kentimizin önemi dünyanın ürünlerini limanımıza çeker ve diğer ülkelerden gelen meyveler Atinalılar için kendi ürünleri kadar bildiktir...

Savurganlık olmadan zarafeti ve rehavet olmadan bilgiyi arttırırız, serveti gösterişten ziyade kullanım için tutarız ve yoksulluğun gerçek utancını bir şeye sahip olmamakta değil fakat ona karşı mücadeleyi reddetmekte görürüz. Devlet adamlarımızın siyasetin yanı sıra kendi özel işleri de vardır ve sıradan yurttaşlarımız kendi işleriyle meşgul olsalar da hâlâ kamusal meselelerin adil yargıçlarıdırlar. Çünkü diğer ulusların aksine bu görevlerde yer almayan bir kişiyi hevessiz olarak değil yararsız olarak kabul ederiz. Biz Atinalılar hükümetçe hakkında karar alınmamış bütün olaylarda yargıda bulunabiliriz ve konuşmaları eylem yolunda bir engel olarak görmek yerine, onu akıllıca eylemlerin ayrılmaz bir öncülü olarak düşünürüz."

Pericles tarafın da belirtildiği gibi Atina demokrasisi, kentin çökmesinin ardından dünyanın farklı bölgelerinde gelişip büyümeye devam etmiştir. Bu demokrasi türü, belli ilkeler ortaya koymuş ve kendine has bir yaklaşım sergilemiştir: İnsanın saygınlığını tanımış, insanlar arasındaki olayları adalete, doğruluğa ve genel kabule göre ele almıştır. Modern demokrasi belli ilkeler geliştirmiştir, bunların en önemlileri şöyle özetlenebilir:

Tüm bireyler arasında temel eşitliğin tanınması
Bireyin değerinin devletinkinden üstün olması
Hükümetin halkın hizmetkârı olması
Hukukun egemenliği
Akıl, deney ve deneyime başvurma
Azınlığın haklarına azami saygı gösteren çoğunluk yönetimi
Amaçlara ulaşmak için kullanılan demokratik yöntem ve prosedürler.

Demokratik yöntem ve prosedürler kendi içlerinde bir son olmayıp aksine onların ardındaki sona yönelik araçlardır. Demokrasinin amacı basit bir şekilde yasama, yürütme ve yargı organları oluşturmak değildir. Çünkü bunlar insanın saygınlığını gerçekleştirme araçlarından başka bir şey değildir. Demokrasi yalnızca bir yönetim biçimi değildir, ayrıca bir yaşam biçimidir. Birey hedeftir ve diğer her şey bu hedefe yönelik bir araçtır. İnsanların hükümete dönük demokratik yaklaşımda sahip oldukları saygı ve yüksek bağlılığın nedeni, bunun bireyin saygınlığını gerçekleştirmede en iyi yaklaşım olmasıdır.

Bununla birlikte, Marksizmin eksikliklerine oranla daha az telaffuz edilse de mevcut demokratik yaklaşımda bazı eksiklikler bulunmaktadır. Bunun ayrıntılı incelemesini yakında çıkacak olan *İslam Demokratik ve Sosyalisttir* kitabımıza bırakıyoruz.

İnsanın saygınlığı (itibarı), onun öğrenme ve gelişme konusunda diğer tüm canlılara oranla en yetkin varlık olması gerçeğinden kaynaklanır. Demokrasinin değeri, bu yönetim biçiminin, insanın saygınlığını ve onurunu kavraması için en yetkin fırsatları sunmasıdır. Ancak, bir diktatörlükte, yönetim, bireyin sorumluluk alma ve deneyim hakkını reddeder ve böylece onların entelektüel, duygusal ve ahlaki gelişimini engeller. Diktatörlüğün aksine demokrasi yanlış yapma hakkına dayanır. Bu, bireylerin sırf yanlış yapmak için yanlış yapmaya teşvik edilmeleri anlamına gelmeyip daha ziyade özgürlüğün farklı eylem biçimleri arasında bir seçim yapmak olduğu gerçeğinin kabul edilmesidir. Demokrasi, nasıl seçimde bulunulacağını, iyi seçimde bulunmayı öğrenmeyi ve daha önceki yanlışları düzeltmeyi öngörür. Aslında tüm öz disiplin ve gerçek özgürlük uygulamaları, seçim yapma ve uygulamadaki bireysel bir eylem dizisidir. Diğer bir deyişle düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve eylem özgürlüğünün tümü, kişinin, temel hukukla uyum içinde olan yasa uyarınca konuşma ve eylemde yanlış yapma sorumluluğunu kabul etmesini gerektirir.

Dolayısıyla demokrasi, Peygamber'in şu hadisinden öğrendiğimiz gibi, yanlış yapma hakkıdır: "Eğer günah işlemez ve tövbe etmezseniz Allah sizi yok eder. Sonra yerinize günah işleyip Allah'tan af dileyen bir kavim getirir ve günahlarını affeder."

İnsan saygınlığı Allah için o kadar kıymetlidir ki bireysel özgürlük herhangi bir koruyuculuğa tabi kılınmamıştır, buna mükemmel ahlakına rağmen Peygamber de dahildir. Allah şöyle buyurur: "Öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin." (Ğaşiye, 88:21-22) Buradaki atıf Allah'a ibadet etmeyi reddeden ve putlara yönelip onlar için kurban kesen müşrikleredir. Kendisi için güç arzusunda olmayan ve Allah'ın Kuran'da ona ilişkin olarak "sen, büyük bir ahlak üzerindesin" (Kalem, 68:4) dediği Hz. Muhammed'in bile böylesine geri bir halk üzerinde egemenlik sahibi olmasına müsaade edilmemişti. Bu da hiçbir insanın, başkalarının özgürlüğünün teslim edileceği kadar mükemmel olmadığı anlamına gelir ve özgürlüğün bedeli de, bu özgürlüğün korunması için gerekli olan sürekli bireysel dikkattir Aslında bireysel özgürlük, buna karşılık gelen ödevle yani bu özgürlüğün uygun biçimde uygulanmasıyla bir arada olan temel bir haktır.

Müminler toplumu, seçim ve eylem için bireysel özgürlüğü uygulamakta başarısız olduklarından dolayı, Peygamber onları mutlak bireysel özgürlük sorumluluğuna hazırlamak için rehber olarak gelmiştir.

Bu rehberliği yerine getirirken, onları güçlüğe ve sıkıntıya sokmaksızın, ısrarla onlara hata yapma hakkı vermiştir. Bu yolla onları, yeterince olgun ve birikimli bir seviyede olmalarını gerektiren demokrasiye hazırlamaktaydı: "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et (onlara danış). Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever." (Al-i İmran, 3:159)

Şûra suresindeki bu ayette veya sonrasındaki ayette geçen şûra (danışma) ifadesi demokrasiyi kastetmez: "Rablerinin çağrısına gelirler, namazı kılarlar. İşleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için harcarlar." (Şûra, 42:38) Bununla birlikte şûra, süreç içinde demokrasiye hazırlıkta gerekli bir aşamaydı.

Şûra İslam'ın asli bir ilkesi olmayıp ikincil bir ilkedir. Demokrasi değil, ancak ulusu demokratik olmaya hazırlayan olgun bireyin kuralıdır. Asli demokrasi ilkesi şu ayete dayanır: "Öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin." (Ğaşiye, 88:21-22)

Aynı açıdan zekât sosyalist bir uygulama değildir, daha ziyade kapitalist bir uygulamadır ve şu ayete dayanır: "Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." (Tevbe, 9:103) Dolayısıyla zekât da İslam'ın asli bir ilkesi olmayıp ikincil bir ilkesidir. Amacı insanları sosyalizm için psikolojik ve maddi açıdan hazırlamaktır. Zekât ayetinin neshettiği asıl ilke, yukarıda açıklandığı gibi, şöyledir: "Mallarından neyi vereceklerini (infak) soruyorlar sana. De ki: İhtiyacınızdan arta kalan her şeyi." (Bakara, 2:219)

İkinci mesaj, koşullar ve maddi, insani sınırlar nedeniyle geçici olarak neshdilen asli ayetlere ikincil ayetlerden bir dönüş çağrısıdır. Şimdi, evrilterek ve Kuran'ın asli ayetlerine dayandırarak mevzuatı yükseltmeliyiz. Bu yolla, sosyalizm ve demokrasi çağını karşılayacağız ve ibadet ve başkalarına karşı insancıl davranışlarla mutlak bireysel özgürlüğe giden yolu açacağız. Bu, gelmesi beklenen Müslimler ulusunun şeriatıdır ve dünya şu anda buna hazırlanmaktadır. Kuran ehlinin (yani bugünkü Müslümanların) görevi, Müslimler için yolu açmaktır. Bu kitabın amacı da budur.

Toplumsal Eşitlik:
Sınıfların ve Ayrımın Ortadan Kaldırılması

Toplumsal eşitlik, pratikte ulaşılması en güç eşitlik türüdür. Ekonomik ve politik eşitlik, toplumsal eşitliğin girizgâhı olduğu için, bu eşitlik henüz tamamlanmamıştır. Ve sıkı çalışma, disiplin, eğitim, terbiye ve artık neredeyse doğal insan davranışı olan şeyler değişmeden toplumsal eşitlik ileride başarılamaz. İnsan, kendi hayvani güdülerinden uzaklaşıp üstün bir ahlaki karakter geliştirdiğinde, toplumsal eşitlik uygarlığın zirve noktasını temsil edecektir. Orman kanununun yani şiddet ve zorbalık kanununun yerini o zaman adalet, doğruluk ve merhamet kanunu alacaktır, böylece insan ilişkilerinin niteliği gelişecektir. Gücün yerini mutabakat, sömürünün yerini adalet, baskının yerini özgürlük ve bencil bireysel güdülerin yerini makul toplumsal bilinç alacaktır.

Ekonomik eşitlikte olduğu gibi toplumsal eşitliğin de amacı bireydir. Daha önce belirtildiği gibi birey, İslam ve Kuran yoluyla, tüm toplumsal çabaların amacıdır. Toplum da başka bir metottur, insanlık tarafından bugüne kadar geliştirilen en iyi metot. Bütün araçların amacı olan birey, işte bu bireysel insandır. En aşağı insan bile bir başka hedefe doğru araç kılınamaz. İşte bu nedenle doğum, ırk, renk, inanç ve cinsiyet bağlamında hiçbir ayrım olmamalıdır. Bu konuda Allah şöyle buyurmaktadır: "Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız, en doğru olanınızdır. Allah bilendir, haber alandır." (Hucurat, 49:13) "Allah yanında en üstün olanınız, en doğru olanınızdır" ifadesiyle, bilgi ve ahlaki karakter gözetilmektedir. Doğruluk Allah'ın bilgisidir ve bu bilgiyle uyumlu davranıştır. "Allah bilendir, haber alandır" ifadesi, O'nun bu bilgiyle fiilde bulunmasıdır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Tüm insanlar Adem'den geldi ve Adem topraktan yaratıldı. Allah en doğru olanları gözetir."

Zayıflara karşı toplumsal ayrımcılığın olmaması ve bireylerle sınıflar arasında ayrımların ortadan kalkması uygarlığın gerçek işaretleridir. Zayıfların haklarını koruyan, onların onuruna saygı duyan, kadınların özgürlük ve onurlarını güvence altına alan, çocukları koruyan ve onlara karşı ılımlı, müşfik ve sevgi dolu olan bir toplum gerçekten uygar ve ileri bir toplumdur.

Aile ilk toplumdur ve birey doğru toplumsal davranışı, kanun ve otoriteye saygıyı, merhameti, affetmeyi ve sevgiyi aile içinde öğrenir. Aile bireylere en iyi eğitimi sunar ve onları toplumun ve geniş ölçekte dünyanın iyi mensupları olmaya hazırlar.

Anne ailenin temelidir; bu krallığın kraliçesi odur. Ancak maalesef bu durum genellikle kavranılmaz. Anneye zulmedilmiştir ve halen edilmektedir; onun evdeki rolü geçmişte ve şimdi bir hizmetkâr rolüdür. Bu durumun, çocukların yetiştirilmesinde ve bir bütün olarak toplum yaşamının her düzeyinde zararlı sonuçları olduğuna inanıyoruz.

Daha önce erkekler ve kadınlar arasında mutlak eşitlik konusunu ele almıştık. Ancak vurgulamalıyız ki toplumsal eşitlik, ilerlemenin doğal bir sonucu olarak kendiliğinden gerçekleşmeyecektir. Bu yüzden, eğitim (talim), rehberlik ve disiplin (terbiye) aracılığıyla gerçekleşecek olan bir planlamayı ve toplumun zihinsel gelişimini gerektirir. Eğitim, terbiyeden farklıdır, çünkü eğitimin amacı yeteneğine ve toplumun yararına uygun şekilde bireyin mesleki beceriler kazanmasını sağlamaktır. Eğitim, bireylere bilimsel, teknik, yönetimsel ve teknolojik beceriler sağlar ve böylece toplumun modernizasyonunu teşvik eder. Toplumun gereksinimlerini karşılamak için uzmanlaşma ve organizasyon getirir. Erkeklerle kadınlar arasındaki ayrımın yanı sıra erkeklerle erkekler arasında da ayrım ortaya çıkar burada, böylece yetenek ve beceriler, toplum yararına en iyi şekilde kullanılabilir. Kamu hizmeti ya da toplum yönetimi seçiminde gerçekleşen bu ayrım, toplumsal ayrımcılığı ya da bir kişinin başkasına karşı miras üstünlüğünü gerektirmez.

Dolayısıyla kadın ve erkekler, toplumda kendilerine farklı roller biçilse de, eşit olarak tanınır. Bu nedenle bir kadın annelik için eğitildiğinde, onun topluma olan hizmeti bir mühendis, doktor ya da yargıç olmak için eğitilen erkek kardeşinin ortaya koyduğu hizmetten daha az değerli görülemez. İyi bir annelik eğitimi için sınır yoktur. Bir kız ne kadar çok eğitim alırsa, o denli değerli bir anne olur. Tüm bireylerin (erkek ve kadın) bazı özel görevleri ve tercihen hem el hem de akıl becerisine dayananları öğrenmesi toplum için en yararlısıdır. Ayrıca bireyin kendisi için de en yararlısı budur, çünkü kişinin entelektüel ve ahlaki değeri, bazı el işlerini icra etmediği sürece olgunlaşmaz. Allah şöyle buyurur: "Güzel söz O'na yükselir, iyi işler de o sözleri yükseltir." (Fatır, 35:10) Tüm bu tespitler eğitimin amaçlarına uygundur.

Rehberliğin ve terbiyenin amacı, zihni ve kalbi, yanılsama ve yanlışlıktan kurtarmaktır. Kalbi korkudan kurtarıp düşünceleri yanılsamalardan arındırmak yoluyla, her canlının amacı olan tam ve kapsamlı bir entelektüel ve duygusal yaşam gerçekleştirilir. Terbiye, bireysel davranışların ıslahı yoluyla, insanı ilkellikten uygar hale dönüştürür. Böylece bir birey yiyip, içip, oturup, konuşarak ve başkalarına herhangi bir yolla, tarzda ya da biçimde zarar vermeksizin uygar bir halde, genelde ve özelde yaşamın tüm alanlarında nasıl davranması gerektiğini öğrenecektir.

Her şeyi, onları bulduğundan daha iyi bir şekilde bırakmaya çalışacaktır. Tüm bu alanlardaki rehberlik ve terbiye, okullarda ve kulüplerde, umumi yerlerde, hatta radyo, televizyon, sinema, tiyatro, basın, kitaplar, dergiler, konferanslar ve farklı sanat türleri aracılığıyla öğrenilir. Sanat biçimleri, bireylere yüksek davranış türleri esinlemek için kullanılabilir.

Toplum, üyelerinin çoğunluğunun ergen ya da çocuk olduğu ve gerçekle yüzleşme yeteneğine sahip çok az yetişkin üyesinin bulunduğu bir durumdan mustariptir (çocukluğun eğilimi, başarısızlığa, acıya veya toplumsal dışlanmaya neden olacak şeylerden kaçınmanın yanı sıra, fantezilere ve anlık arzulara göre davranmak ve oynamaktır). Çatışan arzular arasında uzun vadede mantıklı ayrım yapma konusundaki başarısızlıklar ve iyi niyetli düşünceler tarafından karakterize edilen bir toplum, rehberliğe ihtiyaç duyar. Eğitimin aksine rehberlik ve terbiye, erkek ve kadın arasındaki ayrıma ve uzmanlaşmaya vurgu yapmaz. Rehberliğe ve terbiyeye olan gereksinim çocuklar dahil tüm bireylerce paylaşılır ve yalnızca bireylerin algılama, özümseme ve uygulama yetisiyle sınırlıdır. İslam'ın rehberlik ve terbiyeye bakış açısını daha önce ele aldığımız için burada tekrar etmemize gerek bulunmamaktadır.

Rehberlik ve terbiye, bireyleri sorumluluklarıyla yüzleştirir ve erişkin bireylere dönüşmeleri için bu sorumlulukları omuzlamalarına yardımcı olur. Bir yanda çocuklar ve ergenler arasında, diğer yanda ise erişkin erkek ve kadınlar arasında farklar vardır; erkek ve kadınlar özgürce davranır ve davranışlarının sorumluluğunu kabul ederler, ancak ergenler ve çocuklar ya sonuçta ortaya çıkacak sorumluluğun korkusuyla bir davranışta bulunmazlar veya bu eylemi gerçekleştirdiklerinde bunun sorumluluğundan kaçınmaya çalışırlar.

Sonuç

Sonuç olarak, dinin bir piramide benzediğini söylüyoruz, zirvesi sonsuzluktaki Allah iledir, tabanı ise insanlık iledir "Allah katında din, İslam'dır." (Al-i İmran, 3:19) Geçmişte din, şeriat formunda, zirve noktasından aşağıya yani insan gereksinimlerinin ve kapasitesinin seviyesine indirildi. Piramidin tepesi, bizim ulaşma sınırımızın ötesinde kalacaktır sonsuza kadar. Birey olarak herkes maddi dünyaya ve kendisine ilişkin bilgisi yoluyla, dini bilgisini geliştirmeye devam edecektir. Allah şöyle buyurur: "Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında ayetlerimizi göstereceğiz ki Kuran'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?" (Fussilet, 41:53) Ayrıca şöyle buyurur: "O'nun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar." (Bakara, 2:255) Allah bizim O'nun ilminden her an daha fazlasını arzulamamızı dilemektedir: "O (Allah), her gün yeni bir yolla tecelli eder." (Rahman, 55:29). Diğer bir deyişle Allah daima kendisini, yarattıklarına açık etmektedir ki O'nu bilebilsinler. O bize öğretendir: "Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kuran'ı acele okumaya kalkma; 'Rabbim, ilmimi arttır!' de." (Ta Ha, 20:114) Bu ilave bilgi aslında İslam piramidinin tabanından tepesine doğru sürekli bir evrimle yükselmektir. İnsan dini anlamada geliştikçe, git gide arınan ve berraklaşan gereksinimleri ve kapasiteleri ile uyumlu olarak şeriatını geliştirir.

Bireyler dinin anlaşılması konusunda gelişir, böylece birey hukukuna doğru ilerlerler, bireysel gelişmenin sonucu olarak toplum da gelişirken, şeriatları da daha arınmış ve insani olur. Bu, tabanı birinci mesajın şeriatı olan piramidin bir üst basamağına çıkmayı yansıtır.

Eğer İslam'ın zirvesi mülkiyet konusunda "Mallarından neyi vereceklerini (infak) soruyorlar sana. De ki: İhtiyacınızdan arta kalan her şeyi" (Bakara, 2:219) ayeti ise, tabanı da "Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" (Tevbe, 9:103) ayetidir. Bu, mülkiyet konusunda birinci mesaj ile ikinci mesaj arasındaki farkı gösterir. Birinci mesaj, özel mülkiyeti ve zekâtı kabul etmiştir; çünkü insanlar üstün bir standart için yetersizdir. Daha yüksek bir amel seviyesine ulaşmak, herkesin bireysel kapasitesine bağlı olan bireysel çabaya bırakılmıştır. Daha ileri ahlaki gelişime ilişkin teşvik "başkalarının, zekâtın yanı sıra mülkünüzde de hakkı vardır" hadisiyle gelmiştir. "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız beni izleyin ki Allah da sizi sevsin." (Al-i İmran, 3:31) ayeti Peygamber'in mülkiyetle ilgili kendi şeriatını yansıtır ki bu bir ibadet meselesidir ve İslam'ın zirvesine daha yakındır.

Din piramidinin politikayla ilgili zirvesi şu ayetlerde gösterilir: "Öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin."(Ğaşiye, 88:21-22) Öte yandan şûra ayeti piramidin tabanına yakındır: "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et (onlara danış). Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever." (Al-i İmran, 3:159) Birinci mesajı temsil eden diğer bir ayet ise şöyle buyurmaktadır: "Haram aylar çıkınca Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı kılar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Tevbe, 9:5) Bu, cihadın şeriatı için temeldi; ancak Şûra (danışma) ayeti, insan-ı kâmil olan Peygamber'in rehberlik ilkesine uygun biçimde yönetim şeriatını sağlamaktaydı.

Birinci mesaj, demokratik olmasa da, bir bütün olarak toplumun gerçek demokrasi için hazır olmadığı bir dönemde demokrasiye yaklaşmıştı.

Yine birinci mesaj, sosyalist değildi ama toplumun gerçek bilimsel sosyalizme hazır olmadığı bir zamanda sosyalizme yakındı.

İnsanlık on dört yüzyıl boyunca (birinci mesaj döneminden bu yana) olgunlaşmaya ve Allah'ın lütfuyla maddi ve entelektüel olarak, hem sosyalizmi hem de demokrasiyi uygulama kapasitesine eriştiği için, İslam artık bu terimlerle tebliğ edilmelidir. Bu, birinci mesajın şeriatının ilkel tabanından çıkıp daha az ilkel olan bir seviyeye doğru gelişmeyi gösterir, böylece bir şekilde zirveye yaklaşır, her ne kadar zirve her zaman nihai bireysellik alanında kalsa da. Yeni İslami tabanın başlangıcı, sosyalizmin eşiğidir, burada üretim araçlarının ve kaynaklarının bir kişi veya birkaç kişi tarafından mülkiyeti yasaklanmıştır. Bu, İslam şeriatının kapılarını sosyalizme açar.

Yeni İslami tabanın başlangıcı demokrasinin eşiğidir. Burada oy hakkı, seçimlerde aday olma hakkıyla beraber, erkek ya da kadın belli bir yaştaki her vatandaş için güvence altına alınmıştır. Bu da İslami yasamanın kapılarını demokrasiye açar.

Bu süreç, ikincil bir ayetten asli bir ayete doğru gelişimi ifade eden *tetviru'l teşri* (kanunun evrimi) olarak adlandırılır. Bu, Kuran'ın bir ayetinden diğer bir ayetine geçiştir.

Birinci mesaj ile ikinci mesaj arasında örtüşmenin olduğu bir alan vardır, bu ibadet şeriatıdır ve bunda, bireysel hukuk (şeriatü'l ferdiye) alanına açılma dışında bir evrim yoktur. Her birey, Allah'ın inayetiyle ve Peygamber'i taklit yolunda mükemmelleşerek, sonunda onu insan güruhunun diğer üyelerinden ayırt edecek kendi bireyselliğini gerçekleştirene kadar büyüyebilir.

İslam'ın asli ilkesi, toplum hukukundan ziyade birey hukukudur, tıpkı İslam'ın asli hedefinin toplumdan ziyade birey olması gibi. Ancak insanlar bu toplumlarda yaşamaya o denli alışmışlardır ki birisi onlara birey şeriatından (şeriatü'l ferdiye) bahsetse, korkup şaşkınlığa düşerler. Üstelik birey şeriatı bir olgunluk ve sorumluluk aşamasına işaret ederken, çoğu insan kendi sorumluluklarını başkalarının üstlenmesini isteyen sorumsuz çocuklar gibi dururlar. Genelde, sorumluluk söz konusu olduğunda bu, sürünün bir parçası olarak ve iyice çiğnenmiş yol boyunca yerine getirilir. Benlik, sorumluluğu kabul etmekten ve bilinmeyen bir yola koyulmaktan hoşlanmaz.

İkinci mesajın eşiği, birinci mesajdır, bunun istisnası şeriatın evrime tabi olan yönleridir. İbadette evrim yoktur, bunun istisnası ise zekâttır, çünkü zekât insanların daha iyisini yapma imkânının olmadığı bir zamanda imanın şartlarından biri olmuştu. Yoksa, Peygamber'in standardına göre imanın gerçek şartı zekâttır; çünkü dinin kesin birincil kaynaklarına dayanan asli bir ilkedir. Ne var ki *muamelat* (toplumsal işlerdeki kurallar) alanında evrim olacaktır. Bunlara temel bireysel hak-

lar ve ekonomik, politik yapılar dahildir. Sosyal değişimle ilişkili tüm meseleler, toplumla evrilmeli ve gelişme ve yenilenme için gerekli hayatiyeti sergilemelidir.

İkinci mesajın asli ilkeleri hayatiyet, gelişme ve yenilenmedir. İkinci mesajla evrilmekte olan ihlaslı kişi (salik), gece ve gündüz her an entelektüel ve duygusal yaşamını yenilemeyi arzulamalıdır. Onun ülküsü, Zat'ını, "her gün yeni bir yolla tecelli eder" (Rahman, 55:29) diye açıklayan Allah'tır ve "hiçbir şey O'nu (Allah'ı) oyalamaz"

Başlangıçta kişi "Lailahe illallah Muhammeden Resulullah" diyerek imanı beyan eder ve Peygamber'i taklit ederek "Lailahe illallah"taki kesinliğe ulaşmaya çalışır. Peygamberi taklitte ileri mükemmellik, kişiyi, imanın nihai anlamda bu işin amacı olan Allah katında olduğunu anlamaya götürür, şu ayette buyurulduğu gibi: "Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına şahittir. Melekler ve ilim sahipleri de adaletle şahittir ki O'ndan başka Tanrı yoktur. O, azizdir, hâkimdir." (Al-i İmran, 3:18) Bu noktada birey, kulluk eşiğinden girerek herhangi bir aracı olmaksızın Allah'ın huzuruna varır, orada ona "'Allah' de, sonra bırak onları, daldıkları beyhude oyunda oynayadursunlar" (En'am, 6:91) denir. "Allah de" ifadesi, (onun sıfatlarına ait ileri bir derece elde etme anlamında) Allah "olmayı" ifade eder. Bu, birey şeriatı alanıdır.

Kişi böylece birinci mesajın eşiğini geçip ikinci mesajın basamaklarına çıktığında, merdivenin yedi basamağını geçmiş olacaktır: İslam'dan başlayacak, iman, ihsan, ilme'l yakin, ayne'l yakin, hakka'l yakin aşamalarından geçerek sonra bir kez daha İslam'a varacaktır. Daha sonra yeni bir düzeyde yeni bir çembere başlayacak ve bu sonsuza kadar böyle devam edecektir.

İslam, bir sarmaldır, başlangıcı toplum hukukuyla bizimledir, sonu ise sonsuzluktaki Allah iledir. Bu merdiveni tırmanan her kişi Allah'a doğru ilerlemeye devam eder. Dolayısıyla her an artan bir bilgiye sahip olur ve sonuç olarak kendisini Allah'a giderek daha fazla teslim eder. Tüm bunlar onun entelektüel ve duygusal yaşamını yenileyecektir. Bu sürecin peşinde, birey şeriatı düzeyine giriş zorunludur ve ulaşılması da zor değildir. Bununla birlikte tatmin edilmesi güç olan gerçek mükemmellik sınavı, hakikatinizi Allah'ta bulmanız ve bireysel şeriatınızı bu hakikatin tümleşik bir yönü kılmanızdır. Ne var ki, bu hale herhangi bir birey n tamamen ulaşması imkânsızdır, çünkü sonsuz ve asla bitmeyen bir süreçtir.

Bu idealist bir konuşma değildir, çünkü pratik bir başlangıcı vardır; bu başlangıç, insanı sonsuzlukta (itlak) herkesin bilgi seviyesine göre farklı başarı derecelerinde yukarı doğru götürmek için zemine sağlam

biçimde yerleştirilmiştir. Herkes bu merdivende yükselmektedir, "Her bilgi sahibinin üstünde daha iyi bilen biri vardır" (Yusuf, 12:76) ta ki bilgi kendisi Tanrı'yla yani "Bütün gaybın bilgisine sahip olanla" (Tevbe, 9:78) doruğa ulaşana dek.

Bu, insanın ulaşabileceği mükemmellikte sınır olmadığı anlamına gelir. İnsanın kaderi Rabbinin düzeyine yükselmektir ve bunu başarmanın aracı, gerçekçi bir biçimde ibadete ve başkalarıyla olan sosyal ilişkilere (yani ibadete ve muamelata) dayanmaktadır. Allah'ın, insan için, bugüne dek hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve şimdiye kadar hiçbir insanın tecrübe etmediği bu mükemmelliği dilemesi insana yeter.

Sana şükürler olsun Allah'ım!

Hayatı, İslam ve sosyalizm kelimeleriyle özetlenebilen Mahmut Taha, hem bir entelektüel hem de barışsever bir dava adamı olarak idamından yaklaşık yirmi beş yıl sonra bir yalnızlığa terk edilmiş gibidir. İslam'ın sadece resmileşmiş ana akımını muhatap alıp, bunun dışındaki yaklaşımları yok sayan gayri entelektüel yaklaşım, ne kadar derin olursa olsun bu tür farklılıkları görmezden gelir ve bu yolla kendi hakikatinin bir yüzünden de kaçmış olur, bilmeden.

Mahmut Taha'nın öne sürdüğü tezler, içinden geldiği dünya açısından sarsıcıdır; ancak onu güçlü kılan şey politik ve toplumsal önermelerinin yanı sıra, bunları geliştirirken ortaya koyduğu yöntemdir.

Gerçek bir ütopyacıdır o ama geçmişi hor gören bir fütürist değildir; bu yüzden, en yeni sözün bile aslında eskiden söylenmiş olduğunun farkındadır. Muradı, o kadim sözlerin üzerindeki tozları silkelemek ve ütopyayı, geçmişin "altın çağı" içinden çekip bugünün ışığına çıkarmaktır.

Hakikatin meşalesini taşıyan her fikir süvarisinin yolu ister istemez yoksulların ve ezilenlerin arasından geçer. Herkesin eşit yaşadığı ve "birliğe" erdiği bir şafağın izlerini arar. Bunun için bir düzen tarif ederken, İslam'ın özündeki eşitliğin karşılığı olarak sosyalizme gelinmesi bir tesadüf veya keyfi bir tercih değildir.

İslam'ın kendine özgü bir ekonomik sistemi yoktur, sadece birtakım ekonomik kuralları vardır: Zekât, fitre, sadaka... Bu kurallar, köleci sistemde, feodal sistemde ve kapitalist sistemde çok az farklılıklar göstererek devam etmiştir. Bu sistemlerin özüne dair her tartışma ise ortodoks gelenekler arasında hoşnutsuzlukla karşılanmış, buna teşebbüs edenler meşruiyet alanının dışına itilmiştir. Mesela en büyük ekonomik yasak olan "faiz" bile şer'i muameleden geçirilerek bugün "kâr payı" haline getirilmiştir.

Mahmut Taha'nın İslam anlayışında, ekonomik kurallara değil, düzenin özüne, sistemin kalbine dair bir tartışma yer alır. Bu yüzden kapitalizmi kesin biçimde aşan bir hülyaya sarılır ve Seyyid Kutub gibi âlimlere sirayet eden Keynesçi kapitalizm anlayışına yüz vermeden, mutlak eşitliği vaaz eder. Onun dilinde toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüğün insanlığın nihai hedefi olması, üzerinde yer aldığı toprakta yarılmalara yol açarken, dinin geleneksel sınıf tercihini kökten değiştirir.

Ona göre demokrasi, sosyalizmle birlikte, uygarlığın iki kanadından biridir. Toplum tek kanatla uçamaz. "Diktatörlüğün aksine demokrasi yanlış yapma hakkına dayanır" diyebilecek kadar özgüvenle konuşur.